

KÖNYVBARÁTOK LAPJA

SZERKESZTI
SIKABONYI ANTAL

SINGER • ÉS • WOLFNER • R. T. KIADÁSA
B U D A P E S T

KÖNYVBARÁTOK LAPJA

SZERKESZTI SIKABONYI ANTAL

I. ÉVF.

1928 JANUÁR—MÁRCIUS

2. SZÁM

TARTALOM

	Oldal
<i>Ravasz László</i> : Irodalmi schisma	105
<i>Ambrus Zoltán</i> : A könyv és az üzlet. (I. közlemény)	108
<i>Elek Artúr</i> : Zichy Mihály, a könyv- illusztrátor	118
<i>Varju Elemér és Lajtha László</i> : Egy szent Erzsébet-himnusz Zsigmond király korából	127
<i>Jaschik Almos</i> : A könyvillusztrálás művészete. (Befejező közlemény)	133

SZEMLE

Új könyvek

<i>Angyal Dávid</i> : Dr. Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen-család története	139
<i>Schöppflin Aladár</i> : Herczeg Ferenc: A Lánszky-motor	140
<i>Kéký Lajos</i> : Makkai Sándor: Ördög- szekér	141
<i>Lyka Károly</i> : Zichy Mihály élete és művészete. (Dr. Lázár Béla, Bende János könyveiről)	142
<i>Fülep Lajos</i> : Szimonidesz Lajos: A világ vallásai	144
<i>Rédey Tivadar</i> : Reggeltől estig. Kis- bán Miklós regénye	148
<i>Török Pál</i> : Surányi Miklós: Bethlen <i>Gárdonyi Albert</i> : Takáts Sándor: A török hódoltság korából	150
<i>Kéký Lajos</i> : Farkas Pál: Elbeszé- lések	151
<i>Bierbauer Virgil</i> : Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei <i>Edwin Björkman</i> : Sándor Kémeri: Rambles with Anatole France	153
<i>P. Gulácsy Irén</i> : Kádár Imre: Nász- repülés	153
<i>Kállay Miklós</i> : Kassák Lajos: Egy ember élete	154
<i>Fülep Lajos</i> : Hekler Antal: Leonardo da Vinci	156
<i>Hevesi Sándor</i> : Karl Benyovszky: Das alte Theater	157
<i>Sikabonyi Antal</i> : Kosztolányi Dezső: Meztelenül	158
<i>Kéký Lajos</i> : Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel élete	160
<i>Kner Imre</i> : F. H. Ehmcke: Die his- torische Entwicklung der abend- ländischen Schriftformen	160
<i>Kárpáti Aurél</i> : Duhamel: Éjféli val- lomás	161

<i>Kéký Lajos</i> : Új lexikonok	162
<i>Rapaics Raymund</i> ; Dr. br. Fejérváry Géza Gyula: Elet, szerelem és halál	163

Levelek

<i>Makkai Sándor</i> : Erdélyi levél	164
<i>André Fevret</i> : A Bibliothèque Natio- nale kiállításai	165
<i>Enrico Rocca</i> : A mult év irodalmi eseményei Olaszországban	167
<i>Leffler Béla</i> : A szép svéd könyvről	170

Kisebb közlemények

<i>Czakó Elemér</i> : Nyomdatörténeti ki- állítás	173
<i>Hoffmann Edith</i> : Flamand miniatú- rök kiállítása Brugesben	175
<i>Kóbor Noémi</i> : Magyar történeti ada- tok a sienai könyvtárban	176
<i>Dézi Lajos</i> : Régi magyar prospektus	177
<i>Podhrádszky György</i> : Szlovák és egyébnyelvű hungaricák a prágai aukciókon	178
<i>Kozocsa Sándor</i> : Zichy Mihály biblio- grafiája	179
Sommaire	182

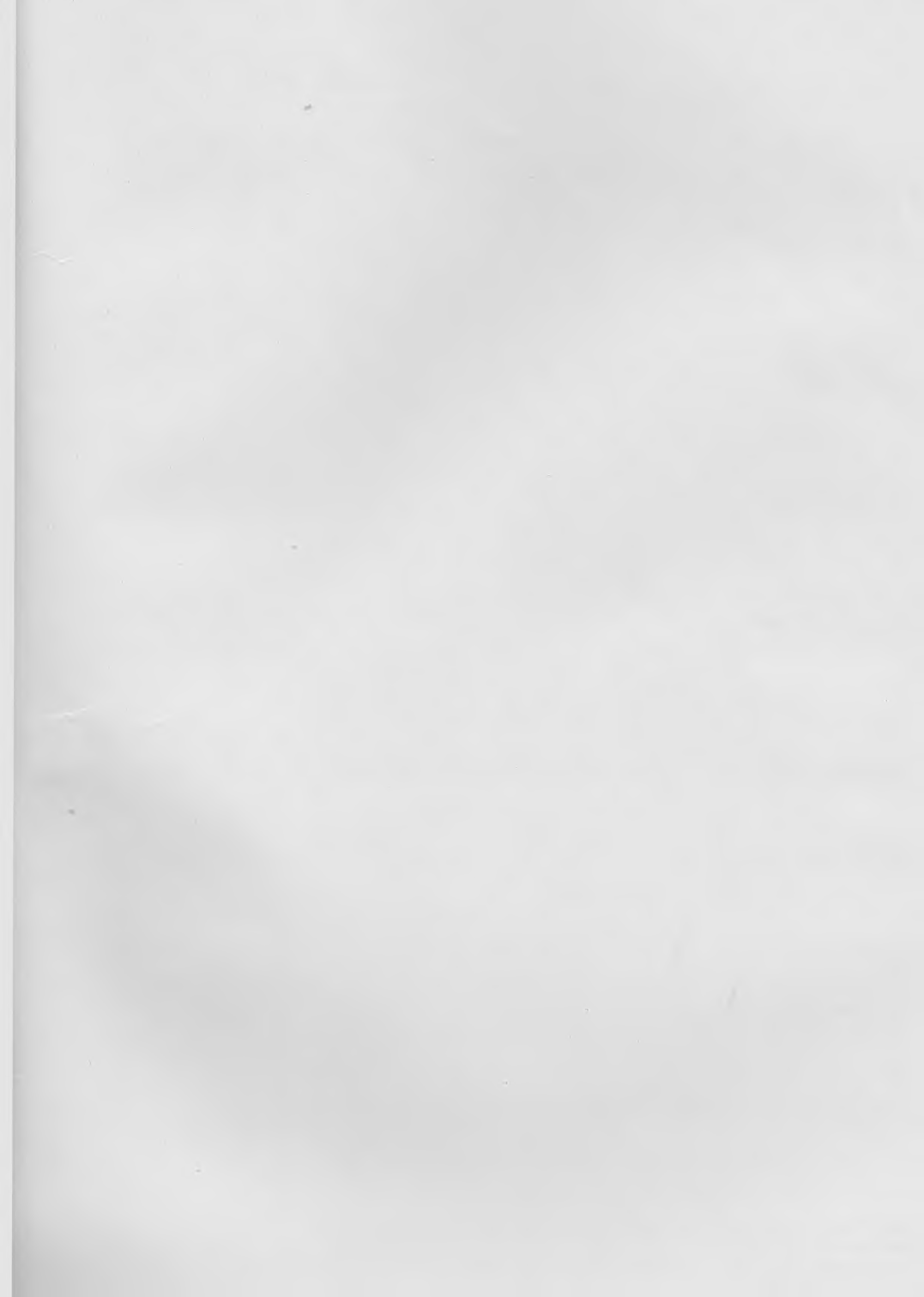
Kéziratok, ismertetésre szánt köny-
vek, cserepéldányok a felelős szer-
kesztő címére — *Budapest, Magyar
Nemzeti Múzeum Könyvtára* — kül-
dendők. Előfizetések, valamint minden,
a kiadóra tartozó levelezés, a kiadó
címére — *Singer és Wolfner irod. int. rt.,
Budapest, VI., Andrássy-út 16.* — inté-
zendő. Felelős szerkesztő: *Dr. Sikabonyi
Antal*. A kiadásért felelős: *Dr. Barta
Antal*. Szerkesztőségi órák: minden pén-
teken d. u. 5—6 között, Andrássy-út 16.
II. em.

A borítékot és a folyóirat díszreit *Végh
Gusztáv* festőművész készítette.

Aháromszínű klisé *Kurcz és Lajta* foto-
cinkografiai műintézetének munkája.

ELŐFIZETÉSI ÁR

Egy évre (4 füzet)	16 P
Egy szám	5 P
<i>Merített papírosra nyomott számozott példány ára</i>	
Egy évre (4 füzet)	24 P

JASCHIK ÁLMÓS ILLUSZTRÁCIÓJA
IFJ. GAÁL MÓZES MILDY MÉSÉIHEZ
MELLÉKLET A 133. OLDALHOZ

IRODALMI SCHISMA

IRTA RAVASZ LÁSZLÓ

Az irodalomtól méltán elvárjuk, hogy az egész nemzet szellemi életének tükrözője és vezére legyen, vagy más szóval, hogy az irodalom mindenkié legyen. Természetes dolog, hogy az irodalomban mindig lesznek irányok, amelyek a nemzeti műveltség egyik vagy másik érdekelttségét szolgálják, a szellemi élet egyik vagy másik csoportját inspirálják, illetve annak a képét viselik. Mindig lesznek benne például fiatalok, kik új ízlést, új életformákat hirdetnek; magányosok, kik maguk vagy csak kevesek számára írnak, mert olvasótáboruk még csak ezután gyűl össze; maradiak, akik divatját multa expressziót művelnek; arisztokratikusok, akik olvasóikkal szemben oly magas igényt támasztanak, hogy csak igen kevés »széplélek« tudja őket megérteni; demagógok, akik a tömegnek írnak és maguk alkalmazkodnak a közízléshez. Mindez még nem bontja meg az irodalom egységét, éppúgy, mint ahogyan a különböző áramlások mellett a tenger csak megmarad tengernek.

Nagyobb baj az, midőn valamely világnézeti meghasonlás oly élesen kettéválasztja a szellemi életet, hogy mindenik külön irodalmat termel. Ez a két irodalom oly mereven szemben áll egymással, hogy mindenik csak a maga táborában számíthat olvasókra s a másakra nézve minden értéke jelentéktelenné válik. Egészen bizonyos, hogy a XVI—XVII-ik században a protestáns irodalom nem volt a katolikusok olvasmánya és megfordítva; ha egyik tábor értesült is a másik irodalom eseményeiről, azt a saját irodalmának tűzokádó polemikáján át tanulta meg ismerni, félreismerni és mélységesen megvetni. Ilyen hasadékot mutat ma a polgári és a kommunista irodalom közötti különbség, különösen Oroszországban.

Még nagyobb baj, mikor az irodalom a *politikai földrajz* szempontjából hasad ketté: a régi nemzeti irodalomból két vagy több nemzeti irodalom lesz; mindeniknek azonos a *nyelve*, de lassanként más lesz a *lelke*, mert más lett az ország, a sors, a történelem, amelyben az új irodalom él. Így szakadt le a német irodalomról a svájci és osztrák iro-

dalom és lett az egyből három ; a francia irodalom törzséről levált a belga és francia svájci ; Nagy-Britannia irodalma megosztódik, mint egy óriás protozoa és lesz belőle az új, északamerikai irodalom s ki tudja, száz év múlva nem lesz-e egy egészen új, szellemi autarchiával bíró kanadai irodalom ?

Ez a nagy irodalmi schisma új szint, új egyéniséget jelent, ha a leszakadó részek elég erősek arra, hogy szellemi autarchiát alkossanak és új szervezetben a humanum és a faji jellem ismeretlen szépségeit tenyésszék ki. De az a nagy veszedelem fenyegeti az ilyen osztódásokat, hogy az új elfajzik, vagy elveszíti termő erejét. Ilyen volt a latin irodalom ott, ahol Cicero nyelve nem ötvöződött népnyelvvé s megmaradt szoba-idiomának ; ilyen volt a kiüldözött hugenottáknak az országon kívül megfogamzó exilium-irodalma ; továbbá az emigráns irodalom, ha az anyaország nem ismerte el benne saját irodalmának szép, szomorú, árva gyermekeit, hanem kénytelen volt azt irodalmi árulásnak tekinteni. Tehát itt körülbelül az lesz a törvény : az új irodalom minél teljesebb eltávolodása annál kevésbé kívánatos, minél kevésbé kívánatos az új politikai alakulás teljes elszakadása és függetlensége.

Ha ezeket a vonalakat meghúzzuk a mi jelenlegi helyzetünk síkján, azt látjuk, hogy a magyar szellemi életet különösen fenyegeti a schisma.

Először is az utolsó húsz esztendőben élesen elvált és szembekerült egymással a régi és új irodalom, a fiatalok és öregek irodalma. Más lett az ízlés, idegenek az életformák, új mintát mutat az expresszió. E mögött egy nagy politikai és világnézeti meghasonlás mélységei ásitának : Ferenc József kora élesen elvált a XX. század forradalmi Magyarországtól. Ezt a repedést eltüntette — bár nem szüntette meg — az az óriás tektonikus elválkozás, amelyet a világháború és a béke okozott. Utána a magyar nemzet összetört politikai egységének darabjai új országokban élnek tovább és próbálnak szellemi autarchiává szerveződni : a magyarországi irodalom mellett van már erdélyi irodalom és ki tudja, nem lesz-e még más irodalom, exilium-irodalom, északon és délen, ahogyan például az emigráns-irodalom kis mérges palántája egyszer már kibujt Bécsben, hogy szerencsére hamar elszáradjon.

Eredmény az, hogy ma már két irodalom van : az erdélyi és magyarországi. Fokozza a nehézséget, hogy ez a két irodalom nem egészen homogén : az új nagyobb erővel érvényesül Erdélyben, a régi leszögezi és konzerválja a magyarországit. Ha mind a kettőnek egyforma volna az alkata : a krízist önmagukban megoldanák ; de a különböző súly- és erőviszonyok miatt egyik távolodik a másiktól és a szakadás nemcsak térbelivé, de szubsztanciálissá válhat.

Fokozza a nehézséget az, hogy egyik a másikra nézve hovatovább elzárt világ, amelyek között éppúgy nincs kapcsolat, mint két ellenkező irányban úszó jégdarab között. Ha újnak és ónak egyensúlya már most más, mennyivel inkább más lesz később! Magyarországon az új irodalom beleigazodik az ezeréves fejlődésbe és az élő mult hatása alatt lassankint egy hullámvonallá, kisebb vagy nagyobb jelentőségű epizóddá válik, míg Erdélyben hiányzik ez az ősi kötőerő s e miatt túlságosan nagy elhajlással indulhat meg a további fejlődés. Baj az is, hogy már külön erdélyi autarchiáról beszélnek s ma-holnap bekövetkezhetik, hogy egyik nem törődik a másikkal, nem érdeklődik a másik iránt, vagy éppen lesajnálja. Nem szabad úgy rendezkednünk be, mintha két külön lelkű magyar irodalomra volna szükségünk, amelyeket csak a közös nyelv kapcsol egybe. Ha túlozni akarnék, azt mondanám, hogy az erdélyi könyveket inkább *itt* s a magyarországi könyveket inkább *ott* kellene olvasni. Minden erővel fokozni kellene azt a szellemi hajszálcsovességet, amely a két irodalom lelki egybeömlését biztosítja, hogy az erdélyi az itteninek legyen különös szép virága, az itteni az erdélyinek áldott törzsöke. Erdélynek ki kellene adnia a magyar klasszikusok olcsó kiadását s tenni róla, hogy ezek az Élő Könyvek minél több magyar ember asztalára elkerüljenek. Azután irodalomtörténeti, kritikai feldolgozások kellenének, szemelvények az irodalomtörténeti korszakok ízléseinek kódexeiből. Erdélyben természetesen nem oly beható az irodalomtörténet tanítása a középiskolákban, mint itt s mi lesz akkor, ha az új generáció, az erdélyi magyar intellektuelek, csak a saját, egyrészt tiszavirág életű elbeszélő és lírai irodalmát fogja ismerni, de a legnagyobb magyarok alakjai elhalványodnak az új sarj emlékezetében?

Viszont Magyarországnak több szeretetet, érdeklődést, megértést kell tanúsítania Erdély iránt. Fel kell hagyni a Kazinczy-féle dicséretekkel, de a ledorongolásokkal is. A magyar léleknek sok nagy csodája virul most Erdélyben, nem egy önképzőkörös, kalendáriumos ponyvatermék között. Meleg, igaz, jóindulatú, de magas mértékű kritikával tartozunk Erdélynek. Olvasni kell az erdélyi írókat, itt is kiadni, itt is publicitást szerezni számukra. Jöjjenek fel irodalmi estélyekre, ismerkedjenek meg az itteni írókkal, szeressék meg és becsüljék meg egymást. Erdélyt Erdélyből értsük meg és ne a saját frázisainkon át.

Mindennél szükségesebb tehát egy olyan orgánus, amely az egész magyar irodalmat szolgálja. Mert a magyar nyelv csak egy irodalmat bír el; két irodalom két lelket teremtene. A kétlelkű nemzedékeknek pedig egy lelkük sincs.

A KÖNYV ÉS AZ ÜZLET

ÍRTA AMBRUS ZOLTÁN

(ELSŐ KÖZLEMÉNY)

Eugène Montfort, a kiváló regényíró folyóirata, a *Les Marges* nemrégiben ezekre a kérdésekre kért feleletet francia íróktól, kiadóktól és könyvbarátoktól:

Nem találják-e, hogy az «indusztrializáció» érvényesülése 1918 óta kiterjedt az irodalomra is, ahol pedig nem volna semmi keresete.

Nem gondolják-e, hogy az irodalomnak valóságos veszedelmei a következő, csakis a békekötés óta észlelhető jelenségek:

1. Az irodalmi díjak demoralizálják és megrontják az írókat és a kiadókat.

2. Az irodalmi hirdetések szemérmertlensége. Azt a kiadót, aki az újságokban való hirdetésre nem költ háromszor annyit, mint amennyit a szerzőknek fizet, észre se veszik; a könyveiről senki se beszél. A legfüggetlenebb kritikus se tud ellenállni annak a hajlandóságnak, hogy csak arról írjon, amiről nagy zajt csapnak körülötte. És a közönséget nem a jó könyv érdekli, hanem az, amelyről sokat hall és sokat olvas, — amelynek hirdetését és dicséretét ott látja valamennyi újságban.

3. Az irodalmi boltok, ahol a szerző pirulás nélkül ír dedikációt minden könyvpéldányba, amelyet valaki megvásárol. És az irodalmi tea-szalónok, amelyek az írókat megismertetik közönségével, tisztelőivel, — amelyekben az irodalom címén nemcsak könyvvel kereskednek, hanem egyebekkel is.

4. Pénzes dilettánsok, felhasználva vagyonukat és összeköttetéseiket, amelyek bőségesen szolgáltatják nekik a reklámot, kiszorítják a kiadók és a közönség érdeklődéséből azokat a még nem ismert igazi tehetségeket, akiknek a szegénységgel kell küzdelemük.

5. Testi és lelki exhibíció. Egyre többen jelentkeznek az olyan írók, akik a szégyellnivaló bűnök vagy a természetellenes hajlamok kitergetésével, és mások, akik valóságos vagy színlelt vallásos megtérésükkel iparkodnak magukra vonni a figyelmet, tehát reklámot keresnek abban, amiről hallgatniok illenek.

Csak képzelt bajok ezek? Ha nem, vannak-e más ilyen bajok is? És miben kellene keresni a gyógyulást?

*

Ezek a kérdések az első pillanatra meglephetik az embert. Az irodalmi díjak megrontják az írókat és a kiadókat? Miért? Mi rossz lehetne abban, hogy néhány száz vagy egy-kétezer író jól végzett munkájáért,

a szegényes honoráriumon kívül, nagylelkű alapítók jóvoltából néhány száz vagy egy-kétezer frank jutalmat kap?

De nyilvánvaló, hogy nem a sok kis régi díjról van szó, — amelyek inkább hasznosak, mint haszontalanok, de a legrosszabb esetben sem ártalmasok — hanem a legújabb alapításokról és ezeken kívül négy nagy díjról: főképpen a Goncourt-díjról, továbbá az Akadémia három díjáról: a «regény-jutalom»-ról, a «nagy irodalmi díj»-ről és «az Akadémia nagy díja»-ról.

A legújabb alapításokat semmi se világhíthatja meg jobban annál a botránynál, ami tavaly történt. Egy nagyon gazdag ember — afféle «literary gentleman», ahogy nálunk mondani szokták — jókora jutalmat tűzött ki, díját egy nagy íróról nevezte el és fentartotta magának azt a jogot, hogy a bíráló bizottságot ő nevezi ki. Ez megtörtént; a bizottság összeült és a jutalmat kiadta — magának az alapítónak. Sokan felháborodtak, még többen nevettek, minden napilap hosszasan írt a különös esetről, és szép számmal akadtak, akik az alapító úr ismeretlen könyvét kíváncsiságból megvásárolták, mialatt a Mecénás a jutalomdíjat egyik zsebéből áttette a másikba. Erről nem érdemes sokat beszélni. A többi új alapítvány is effajta — vagy nagyobbbrészt hasonló — ügyes reklámszerzés.

Az Akadémia három nagy díja körül, kicsiben, ugyanaz történik, ami a Goncourt-díj körül nagyban. Beszéljünk hát csak erről.

A Goncourt-díjat először 1903-ban adták ki. Ez a kitüntetés mindjárt az első esztendőben bizonyos könyvpiaci sikerrel járt, amely évről-évre növekedett. És már a háború előtt megtörtént, ami azóta a törvényszerűségek bizonyosságával minden évben megismétlődik, hogy abból a könyvből, amelyik a Goncourt-díjat kapja, a jutalmazás kihirdetését követő héten, ötven-hatvanezer példányt kapkod el a közönség. Mihelyt ki lehet számítani, hogy melyik könyvnek van a legtöbb esélye, a favorit kiadója folytonosan nyomatja az új kiadásokat. Úgy látszik, amint sokan vannak, akik hétköznapiakon soha se járnak ki a lóversenyre, de boldogtalanok volnának, ha nem lehetnének jelen, amikor a Derbyt futtatják: az irodalmi sznoboknak is van egy nagy sokasága, amelyik más könyvet nem igen olvas, de a Goncourt-díjas regényt okvetlenül ismerni akarja, hogy hozzá tudjon szólni ahhoz, amiről «mindenki beszél».

Még egy másik, bár az elsónél jóval kisebb könyvpiaci eredmény: a jutalmazott szerzőnek vannak korábban írt munkái, amelyek sorsa eddig észrevétlenség volt; ezek, akár ugyanannál, akár más kiadónál jelentek meg, most egyszerre előkerülnek a pincéből. Egy kis hirdetés a

napilapokban meg az irodalmi ujságokban és hamarosan ezekből is több példány kel el, mint eddig esztendőkön át.

De maradjunk csak a fő-eredménynél. Ötven-hatvanezer példány egypár nap alatt a tizenöt-húsz nagy kiadó budgetjében is számottevő valami. Tehát nemcsak minden írónak, akit a Goncourt-jutalom egyszerre «beérkezett» emberré tesz, hanem egyszermind minden kiadónak érdeke, hogy a Goncourt-díj az ő ölébe pottyanjon. Egyik-másik nagy kiadónak néha két-három «crack»-je is van. Ilyenkor rendesen «nyerő»-t jelent be (vagy az irodalmi hetilapjában, vagy ha nincs lapja : olyan irodalomról író ujságírók útján, akik szívesen írnak az ő szája íze szerint). Nem fontos, hogy a nyerőnek jelentett jelölt kapja-e meg a jutalmat vagy valamelyik «pace-maker»; de az már fontos, hogy a díj «az istálló»-nak jusson.

A Goncourt-díjról a Goncourt-Akadémia tíz tagja dönt. Megannyi tisztességes író, aki a legjobb meggyőződése szerint ítél. De mindannyian kellően tájékozottak-e? (Franciaországban évente kétezerötszáz-három-ezer regény jelenik meg. Ki tudná mindezt elolvasni?!) És tudtukon kívül nem befolyásolhatók-e? Vannak köztük, akik gyakran írnak kritikát ujonnan megjelent könyvekről. Nem teszi-e ezeket elfogultakká az, hogy egyik-másik pályamunkáról, mielőtt valamennyit ismerték, feltűnő elismeréssel nyilatkoztak? Másokra nincs-e túlságos hatással, amit valamelyik regényről olvastak vagy hallottak? Nem történhetik-e meg, hogy némelyikük a sok fától nem látja meg az erdőt? (E sorok írója tud esetet, amikor egy öttagú pályabíróság két tagja őszintén kijelentette, hogy a sok pályamű közül nem tud választani és ezért a többséggel szavaz.)

És ezt a zsűrit, ahol olyan öreg urak is ülnek, akiknek már majdnem minden mindegy, a kiadóknak és a szerzőknek egész raja rohanja meg. A kiadók szinte valamennyien összeköttetésben voltak már ezekkel a régi írókkal; jó vagy rossz emlékek egész sokasága kapcsolja őket össze. Amelyik szavazó még aktív író, öntudatlanul is befolyásoltan hallgathatja azt a kiadót, akitől valamit vár. A szerzők pedig a szívéhez szólnak. Lehetetlen meg nem látnia az esdeklő szemeket és azokat az arcokat, amelyekről lerí a nélkülözés.

Ilyen coefficientensekből alakul ki az a benyomás, amelyik végül dönt.

Sok francia regény mulatságosan írja le, hogyan intrikálnak egyik-másik «crack»-jük érdekében a kiadók és hogy a szerzők mi mindent követnek el avégből, hogy a pályabírákat levegyék a lábukról. Valószínű, hogy ennek fele sem igaz. De ha csak egy tizedrésze igaz, ez már elég arra, hogy a *Les Marges* (első pillanatra érthetetlennek látszó) kérdésén ne csodálkozzunk többé.

Annyi bizonyos, hogy a Goncourt-díjról szóló döntés nem mindenkor mondható szerencsésnek. Néha olyan, hogy nem hagyhatja jóvá semmiféle utókor, még a legközelebbi sem.

Hogy azért a Goncourt-díj és vádlott társai csakugyan megrontják-e az írókat, akik alkalmazkodni iparkodnak a bírálók ízléséhez és munkaközben ezekre gondolnak, mint a színdarabgyártó a színészre, akinek szerepet ír — erről már nem lehet véleményünk. Még kevésbé arról, hogy ezek a nagy díjak demoralizálják-e a kiadókat. Mindig voltak és lesznek kiadók, akik úgy gondolkodnak, hogy az ő üzletük éppen olyan kereskedés, amilyen a többi, és olyanok is, akik szeretik a könyvet, mint a földművelő szereti a földet.

*

Ha igaz, hogy a Goncourt-díj odaítélése előtt néha olyan jelenetek játszódnak le, amelyek a mindenütt ismeretes választási korrupció legbotrányosabb eseteire emlékeztetnek, ez minket nem érdekel. Azok az irodalmi díjak, amelyek nálunk kerülnek kiosztásra, nem érnek többet, mint amennyi készpénzt jelentenek. Egy pillanatra megsegítik, de nem teszik ismertebbé az írókat; nem fokozzák az érdeklődést munkássága iránt; «eloszlik, mint a buborék, marad, mi volt, a pusztaság». Az érdekelteken kívül jóformán senki se tudja meg, hogy ezt vagy azt az író kitüntették. Nem érdekelhet bennünket az sem, amit a *Les Marges* harmadik, negyedik és ötödik kérdőpontja említ.

Nálunk nincsenek olyan irodalmi boltok, amelyekbe az író beül, hogy ráadásul, vásárfiának, autogrammját adja vevőjének, aki néha a mérsékelten vonzó könyvet inkább csak az autogrammért vásárolja meg. (Van ugyan valami efféle kísérletezés, de ez csakis a színházi közönségre pályázik és ebben igazi írók még nem igen szerepeltek.) És, szerencsére, nálunk nincsenek olyan tea-szalónok, «ahol könyvet, teát és asszonyokat kapni», ahogy a *Les Marges* kérdésére felelve egy szókimondó úriember írja, nem tudhatjuk, joggal-e vagy alaptalanul. (A legújabb francia regényekben szó van néha ilyen «irodalmi tea-szalónok»-ról is.)

És nincsenek hivatásos megtérők. A pénzszerzésnek ez a módja nálunk még nem vált külön iparággá; azok, akik Papinit szeretnék utánózni, még csöndesek és kissé félénkek; nem iparkodnak megtéveszteni a sokaságot; beérik azzal, ha el tudnak érzékenyíteni egy-két Constantin abbét.

Ami pedig az exhibíciók közül a legcsúnyábbat illeti: nálunk a beteges hajlammal nem szokás hivalkodni és a homoszexualitásnak

nincsenek tollforgató védőügyvédjei. Nálunk nincsenek Henry Marx-ok, René Crevel-ek, Maurice Betz-ek, Pierre Jean Jouve-ok, Jean Dor-senne-ek, Edge Trémois-k és Achille Essebac-ok ; nálunk Jean Lorrain, Colette Willy, Georges Eekhoud, Binet-Valmer, Francis de Miomandre, Claude Farrère, Francis Carco, Willy és André Lang nem írhatták volna meg azt a regényüket, amelyik a legtöbb példányban jelent meg ; ha magyar nyelven írtak volna vagy írnának : Marcel Proust-nak, André Gide-nek és Abel Hermant-nak nagyon sok mondanivalójukat el kellett volna hallgatniok ; Gide *Saül* című színműve, amelyet Copeau a Vieux Colombier-ben előadatott, a *L'Homme qui joue du Banjo* és a *Sardanapale* című színdarabok, amelyeket Párizsban a Théâtre Michel-ben és a Théâtre des Arts-ban játszottak, nálunk nem kerül-hettek volna színre.

Dilettánsok bizonyára nálunk is vannak ; talán többen, mint másutt. De ezek nem sok vizet zavarnak. Kiadhatják, vastag kötetek-ben, összes beszédjeiket, tósztaikat, prüsszentéseiket ; ezek díszhelyre kerülhetnek a különböző közintézmények könyvtáraiban ; de innen, mikor szerzőjük eltűnik a szereplés teréről, az első könyvtárselejtezés alkalmával felvágatlanul kerülnek abba a pincébe, ahol a sohase keresett könyveket őrzik. Alkotójuk, a grafomániában szenvedő, minden rész-vétre érdemes amatőr fénykorában se szorított ki senkit a közérdek-lődésből, ha ugyan nagyritkán a mi irodalmunkban is találkozik valami, amit közérdeklődésnek lehetne elnevezni.

A *Les Marges* kérdőpontjai között tehát csak egy van, ami minket is érdekelhet : az, amelyik a publicitással való visszaélésre vonatkozik. De ez a kérdés annyira érdekes, hogy hiba volna, sohase foglalkozni vele.

*

Ugyanakkor, amikor a *Les Marges* közölni kezdte azokat a felele-teket, amelyeket levélben vagy az ujságokban kapott, egy bécsi katho-likus publicista, Joseph Eberle dr., *Schönere Zukunft* című folyóiratá-ban így panaszodik :

Az amerikai szellem egyre nagyobb hatással van az irodalmi és a sajtó-viszonyokra is. Az igazi érték, a minőség már mellékessé vált ; csak egy számít : a mind nagyobb tért hódító kiadó konszernek pénz-ereje és összeköttetések hatalma. Hermann Bahr a multkor meg-állapította, hogy lassanként Európa is teljesen a magáévá teszi azt a csúnya amerikai szokást, hogy senki se olvas többé könyveket, hanem mindenki csak egy könyvet olvas el, «a szezon könyvét», vagyis azt, amelynek reklámozására valamelyik nagyon gazdag kiadó óriás össze-

geket mert elkölteni. Olyan olvasók, akik maguk választják meg olvasmányaikat, mindennap kevesebben vannak; a nagy tömeg csak azt a könyvet olvassa, melynek címét a reklám siketítő lármával harsogja milliók fülébe. A könyv, mint minden más áru, nem a szerint érvényesül, hogy mennyit ér, hanem a szerint: alkalmasabb-e a többinél arra, hogy kifizethesse a rengeteg reklámot és ezzel a nagy «befektetés»-sel arányban álló rendkívüli nyereséget hozzon.

Ebből az egy példából is látnivaló, hogy az a kérdés, amelyet a *Les Marges* a hirdetésekről szólva vet fel, nemcsak a francia írókat foglalkoztatja, hanem mindazokat, akiket az industrializáció diadalai nem ejtenek elragadtatásba. Világszerte feltűnő jelenségről van itt szó, a könyvnek olyan veszedelméről, amellyel szemben senki se maradhat közömbös.

*

A *Les Marges*, arra a kérdésre, hogy igazán betegségek-e, amiket felsorolt, vagy ezek csak képzelt bajok, száztizennégy feleletet kapott. Ezek közül minden pontra igennel válaszol hetvenegy és a legtöbb pontra még tizenhét nyilatkozó. Érdekes részlet: a nyilatkozók között van négy kiadó, három ismert könyvbarát és százhet író; a könyvbarátok mindannyian, a négy kiadó közül ketten, az írók közül hatvanhatan feltétlenül, tizenheten pedig majdnem mindenben igazat adnak Ernest Tisserandnak, aki a *Les Marges* kérdését megszővegezte.

Nézzük, mit felelnek arra a pontra, amely a publicitással való visszaélésekre vonatkozik, azok a nyilatkozók, akik — akár igazat adnak Tisserandnak, akár nem — a dolog lényegéről szólnak. (Mert hiszen vannak olyan feleletadók is, akik éppen ebben a minket is érdeklő kérdésben nagyon eltérnek a tárgytól és jóformán csak arra használják fel az alkalmat, hogy pro domo értekezzenek.)

Henri d'Alméras: A kiadó lealacsonyítja és diszkreditálja az irodalmat, amikor olyan nagyokat mondó hirdetésekkel ajánlgat egy regényíró, aminőkkel a hashajtószereket szokás. A kiadók azzal védekeznek, hogy a közönség tudatlan és ostoba; neki magának nincs véleménye, tehát vezetni kell. Vezetni, igen, de megcsalni nem!

Alexandre Arnoux: Az irodalom industrializációja már régóta kikerülhetetlen valami; attól fogva, hogy a nyomtatást feltalálták, a könyv kereskedelmi cikk; és nagyon természetes, ha a kiadó minél több példányt akar eladni... Az irodalomnak sok nagy baja van, de már régóta; ezek a betegségek nyugtalanítóak, de nem halálosak, sajnos... Orvosság csak az volna, ha kiirtanának minden irodalmat, amibe szívesen belenyugszom.

(Nincs benne semmi csodálatos, ha Alexandre Arnoux, a költő és regényíró, akinek művein meglátszik, hogy minden műfajt jogosultnak tart, még a nagyon unalmast is, nem haragszik sem a reklámra, sem a klikkekre, amelyeknek sokat köszönhet. De ha ennyire lesajnálja az irodalmat, miért ír többet, mint amennyit elolvasni lehet?!)

Henri Barbusse: Tudok-e más bajokat is? Hogyne! Például, hogy vannak régi, gazdag kiadócégek, amelyek úgyszólván monopolizálják az irodalmi tudósítást és a kritikát, és ezekben a szerint magasztalják vagy kicsinylik le a könyveket, amint ezek megfelelnek vagy nem felelnek meg az ő retrográd gondolkozásuknak. Itt van például a *Les Nouvelles Littéraires*, a legelterjedtebb irodalmi ujság. Ez a kegyes-kereskedésre emlékeztető vállalat, csakis a neo-katholicizmusban és a thomizmusban gyönyörködő közönségének minden hasábon felmagasztalja Jacques Maritain és Henri Massis urakat, akiknek jelentéktelen személyét mindenáron nagyságokká iparkodik fel-fújni... De a Larousse-cégnek, ezen az irodalmi ujságon kívül, vannak lexikonjai is, amelyek minduntalan felrúgják az ilyen enciklopédiák első kötelességét: a pártatlanságot... És mit szólunk a műsikerrek organizációjáról?!... arról, hogy a reklámmal ál-nagyságokat gyártanak?!... a hamis és veszedelmes eszmék rendszeres propagálásáról?!... a sznobizmus és az ostobaság kiaknázásáról?!...

Marcel Batilliat: Mindezek a bajok ugyanannak a nagy és egyre jobban elharapózó szociális betegségnek a tünetei... a merkantilizmusnak, amely mindenben megnyilvánul... ez a mi időnk szégyene.

René Béhaine: Akkor, amikor csak az ágyúszót és a jazz-band-et hallják meg az emberek, a hirdetés szükséges.

Jules Bertaut: A hirdetés nélkülözhetetlenné vált a nagydob korszakában. Egyre szükségesebb lesz és örülünk rajta, ha az írók alkalmazkodnak ahhoz az időhöz, amelyben élnek; ez rájuk nézve élet-halál kérdése... Az elefántcsonttoronyok összetörték és darabjaikat eladogatják... Engem nem bánt, ha az író, munkája végeztével, átváltozik kereskedővé. Ez okvetetlenül szükséges abban a társadalomban, amelyben a kereskedő — király... Nem betegség ez, csak alkalmazkodás az új erkölcsökhöz. Az író vagy magáévá teszi ezeket, vagy el kell tűnnie a világból.

(Az utilitarizmusért lelkesedő Jules Bertaut úr, aki mintha munkájának végezte előtt is kereskedő volna, olyan messzire megy el az alkalmazkodás magasztalásában, hogy nemcsak az «új erkölcsök»-et emlegeti elragadtatással, hanem még a visszataszító bűnökre is szere-

tettel gondol. «A bűn — mondja — szintén gazdagságok forrása ; jó gazda nem engedheti, hogy ez a forrás terméketlen maradjon.»)

André Billy : A kritika és a hirdetés viszonya ? . . . Vannak könyvkiadók, akik megpróbálják szelid nyomást gyakorolni az ujságok kiadóhivatalaira, ilyenformán : «Mint hogy sok hirdetést adtam önöknek, azt hiszem, joggal kérhetem, hogy irodalmi bírálójuk több figyelemben részesítse a kiadványaimat és különösen ezt vagy azt a könyvet» . . . Annál az ujságnál, amelyikbe én írok, az ilyen próbálkozás mindig sikertelen, de nem merném ugyanezt mondani több más ujságról, még olyanokról sem, amelyek azzal dicsekszenek, hogy «kizáróan irodalmiak».

Jean-Richard Bloch : Az irodalom merkantilizmusa jogosult. Elkerülhetetlen, hogy az írók a reklámtól, a hirdetéstől, az irodalmi ujságok propagandájától és az autogramm-osztogatástól várják a sikert, amit a közönség ízlése nem adhat meg nekik, mert már nincs ízlés, sőt közönség se.

(És a reklám, a szemérmetlenül hazug hirdetés, az irodalmi szövetségek «propagandá»-ja meg az autogramm-osztogatás mégis megtalálja azokat, akik nincsenek ?)

Jean de Bonnefon : Az irodalmi hirdetés halálosan megsebesítette az irodalmi kritikát, akármilyen erőfeszítést fejt is ki néhány író, aki még most is küzd véleményének a függetlenségéért. Hárman vannak !

Louis Borde : Az író csak akkor őrizheti meg morális egészségét, ha nem felejt el, hogy művészet és kereskedés nem egymáshoz valók . . . Nagy írónk, amíg éltek, nem voltak híresek ; a gyors és nagy siker a közepeseké.

Paul Brulat : A fizetett reklám megölte a kritikát. Mindenütt a blöff, mely lármájával megtéveszti a közönséget, néha olyan könyvek javára, amelyeket még csak közepeseknek se lehet mondani. Amiből az következik, hogy a sikernek most már semmi köze a könyv belső értékéhez. A remekművet is közömbösség fogadja, ha nincs, aki reklámozza. A közönség magától nem fedez fel semmit ; és akármit el lehet hitetni vele. A sznobok minden állítólagos újítást hozsannával fogadnak. «Tehetséges, ha én úgy akarom» — jelentette ki egyszer egy képkereskedő. A mai könyvkiadó ugyanezt mondhatja.

John Charpentier : A művészetek birodalmába egész sereg, a sikerért mindenre kész, elszánt fickó tört be, akiket az amerikanizmus olyan fegyverekkel szerelt fel, amelyek kiválóan alkalmasak arra, hogy ezek az új emberek céljukat elérhessék.

Jean des Cognets : Olyan közönséggel van dolgunk, amely roppant sokat tud fogyasztani és amelynek az értékelő képessége jóformán semmi. Ez a közönség az olvasmánytól is ugyanazt várja, amit az alko-

holtól, a filmtől, a mulatóhelyektől: az izgalmat. Természetesen az érzéki izgalom az, amelynek irányában a legfokékonnyabb.

Maurice Dekobra: Az irodalom betegsége a publicitás? Igen, ha arra akarjuk kényszeríteni az író, hogy maradjon elefántcsonttoronyában és haljon éhen az önérzetével, Nem, ha haladunk a századunkkal és megértjük, hogy a könyvnek is szüksége van a hirdetésre. A kiadók arra valók, hogy eladják azokat a könyveket, amelyeket kinyomtatnak; nevetséges kifogásolni, hogy reklámozzák az áruikat... Az irodalmi kritikának ma már semmi jelentősége. A művelt közönség az egyetlen illetékes bíró.

(Mi más feleletet lehetne várni attól az írótól, akinek teljesen érték-telen regényei sok százezer példányban kelnek el?)

René-Louis Doyon: Ma már minden firkász nagy sikereket érhet el és híressé válhatik, ha a háta mögött gazdag kiadó cég áll, mert a kritikának nincs semmi hatása a közönségre. Hány megbízható kritikust ismer? Van tíznél több? Irodalmi társaságok és egyesületek, szalónok, klikkek, érdekszövetkezetek döntenek el, hogy valakinek sikere lehet-e. Ha az író nem tartozik se párthoz, se semminő, csöndben, de annál eredményesebben működő kongregációhoz, ez a szegény nem számít.

Henri Duvernois: Ez a tehetségesek és a tehetségtelenek örök vitája. A tehetségtelenek ráérnek arra, hogy lármát csapjanak. A tehetségeseknek megmarad az, hogy csöndben dolgozhatnak. Előbb-utóbb megjön ezeknek az órája is. És ekkor szimfónikus zenekar fogadja őket. Amazok csak egy percnyi sikert ismertek, a jazz-band egyetlen percét.

Jacques Dyssord: Mindenki tudja, hogy X. vagy Y., aki valamelyik ujságban vagy folyóiratban a könyvekről kritikákat ír, közvetlenül vagy közvetve üzleti összeköttetésben van azzal a kiadóval, aki ezeket a könyveket eladja. Ilyen körülmények közt kissé bajos megőriznie véleménye teljes függetlenségét.

J. Ernest-Charles: Az irodalmi hirdetés okvetlenül szükséges; a nem hirdetett könyv, alig jelent meg, már el is tűnik. De e tekintetben egypár év óta a túlzásnak elképesztő példáit láttuk. Azzal az eredménnyel járt-e ez, hogy az olvasóközönség megnövekedett? — nem tudom. De azt hiszem, a túlzás már előre lehetetlenné tette ezt a jó eredményt. A közönség nem tudja, mit válasszon ki az óriási lármával egyformán nagyszerűnek hirdetett temérdek könyv közül és azon kezd, hogy egyik iránt sem érdeklődik.

René Fauchois: Igen, az irodalmi díjak sokasága és industrializációja, a túlságosan zajos reklám, mely nemcsak szemérmetlen, hanem tíz eset közül kilencben fordított arányban áll a mű értékével, a *Nou-*

velles Littéraires-féle irodalmi boltok, azok a tea-szalónok, amelyekben a könyvekkel való kereskedés mindenféle más üzletet leplez, azok a lokálok, ahol az írók maguk adják el könyveiket és ráadásul dedikációt adnak a vevőiknek, stb., stb., mindez annak tünete, hogy az irodalom beteg... Az irodalom és a könyvkereskedés, szerencsétlenségükre, magukévá tették a politikai «erkölcs»-öket és a képviselőválasztás manővereinek minden csunyaságát... Az amerikanizmus bevonult a könyvkereskedések kirakataiba is, ahol a regényeket úgy dicséretik, ahogy a gyógyító csodaszereket szokás és ahol az írókat úgy reklámozzák, mint a bokszolás és a tenisz bajnokait. A mai kiadónak egyszerűen menedsernek kell lennie, aki nem riad vissza semmiféle szemérmegtől... A fiatalságnak, amely mindinkább a sport és a leg-alantasabb utilitarizmus felé fordul, már nincs fogalma arról, hogy melyik könyvnek mennyi az értéke, és a mai ifjak közül azok, akiket az autó, a dancing és a mozi még nem fosztott meg az emberi értelem utolsó maradványaitól, ha maradt némi csekély idejük arra, hogy szétnézzenek egy kissé a könyvek között is, az eszeveszett reklámtól elkábítottan, káprázó szemmel nézik az új munkákat, a nélkül, hogy meg tudnák különböztetni egyiket a másiktól.

(Befejező közlemény következik.)

ZICHY MIHÁLY, A KÖNYVILLUSZTRÁTOR

ÍRTA ELEK ARTÚR

Zichy Mihály tehetségének természete szerint illusztrátor volt. Az illusztrátor-tehetség bizonyos tekintetben megkötött tehetség. Az illusztrátor érdeklődésének felével az irodalom világában él, onnan kapja ösztönzéseit, onnan a feladatait is. Illusztrálás nincsen irodalom nélkül. Az illusztráló művész képzeletét olvasmányai indítják el és olvasmányai csalják ki belőle sokszor nem is sejtett erejét. Ettől függetlenül tehetségének mértéke szerint alkot azután képzelete teljesen eredetit, sokszor olyant, amely művészeti érték tekintetében elhomályosítja az ösztönzést adó irodalmi motívumot is. Zichy Mihály annyira sajátosan illusztráló tehetség volt, hogy mikor az irodalmi motívumot elkerülte és önmaga igyekezett képzeletét elindítani, képzelete erőtlennek és nehezen mozgónak bizonyult. Gondoljunk csak óriási vásznaira, vagy szimbolikus ábrázolásaira, melyekkel a maga politikai érzéseit, szabadságvágyát, hazaszeretétét, a zsarnokság gyűlöletét akarta megérezkíteni: emlékezzünk mindezeknek a kompozícióinak élettelenségére és lendület nélkül való nehézkességére.

Ahhoz, hogy valaki jó illusztráló művész lehessen, a veleszületett hajlandóságon túl szeretnie kell az olvasmányt, mint olyant. Zichy Mihály nagy könyvolvasó volt. Legjobban az olyan olvasmányt szerette, amely benne a művész képzeletét megmozdította. Szerette a regényes történeteket, a naivul hősiesen népi történeteket és a filozófiai gondolatmeneteket rejtegető cselekvényeket.

Munkásságának nagy, talán a nagyobbik részét nem ismerjük. Évtizedeken át volt az egymást felváltó cárok udvari rajzolója, és sokat rajzolt a cári környezethez tartozó nagyuraknak is. Mint könnyen alkotó és ajándékos szívű művész sok munkáját elszórta. Ki tudja, Párizsban is mennyi lappang belőlük!

Óriási termékenységgű munkálkodásában az illusztrált könyv mégis csekély helyet foglal el. Érthetetlen, hogy korának könyvkiadói jobban nem foglalkoztatták.

Itthon Petőfi Sándor »Összes költeményei«-nek képes kiadásában (Budapest, 1879) jelent meg Zichy Mihály először könyvillusztrátori minőségben. A munkában a kor legjobb magyar művészei egyesült erővel vettek részt úgy, hogy Zichynek, ki pedig ennek a művészetnek fejlettebb képviselője volt, mint az itthoniak, csak aránylag kevés költemény megillusztrálása jutott.

Egy évvel utóbb Hubay Jenő »18 eredeti magyar dal Petőfi Sándor költeményeire« című hangjegyfuzetét díszítette rajzokkal Zichy, köztük olyan mesterművel, mint a »Nem tesz föl a lány magában egyebet« című dal gyönyörű rajzú női alakja.

Zichy Géza gróf hőskölteményének, a »Leányvári boszorkány«-nak megillusztrálása volt itthon az első önálló illusztrációs feladata. A dísz, mellyel a kötetet ellátta, nem tulajdonképpeni illusztráció. Az egyes énekek elé rajzolt egy-egy borítéklapot és azon ornamentumosan kanyargatott indakeretbe foglalta a megfelelő ének cselekvényének érdekesebb mozzanatait. 1880-ban készültek ezek a rajzai, tehát a művész javakorában, amikor rajzoló-stílusa már teljesen kialakult és képzeletét az alakzatok megérezkítésében a természet formáival és a mozdulatmegoldások friss képeivel megtelült emlékezet segítette. Tizenhárom lapot rajzolt a könyvbe Zichy, a költői elbeszélés mindenik éneke elé egyet-egyet. A lapok kompozíciója a kor divatját követi. Valóban már jóval korábban — évtizedekkel előbb is — hasonló módon csoportosították a könyvek borítéklapján a tartalom eseményeit: az egymással formai tekintetben össze nem függő jeleneteket ornamentumosan alakított ágas-bogas fatörzs vonalszerkezetébe helyezték bele. A negyed-rét alakú lapok terjedelme lehetővé tette Zichynek, hogy aránylag sok kis képet zárjon az ornamentumos keretbe. Képzeletét szemmelláthatóan nem nagyon izgatta a költemény együgyű cselekvénye, melyet Zichy Géza gróf, az aranyjánosi epika hatása alatt, egy régi krónikából vett át, szinte változtatás nélkül és meg sem kísérelve, hogy a mi a mondában értelmetlenség, vagy gyermekesség, azt lelkileg elmélyítse és megokolja. Zichy rajzai között mindazonáltal már megjelenik néhány típus, melyekkel utóbbi műveiben többször lesz találkozásunk. Közöttük az olasz kalandor Mefisztó-szerű ábrázolása a legjellemzőbb. A »Leányvári boszorkány«-t illusztráló rajzait Zichy tollal rajzolta. Az előadás módja nagyjából a rézmetszetének felel meg: az árnyékolás rajtuk sűrűn egymás mellé húzott vonalakból adódik.

Pétervárott a hivatalos munka mellett a maga kedvtelésére is rajzogatott Zichy. A világirodalom nagy költői közül már előbb munkálkodásra indította képzeletét Goethe (a Faust-tal), Byron, az orosz Lermontov. A rajzok azonban, melyekkel szövegüket kísérte, nem könyvszerű illusztrációk voltak, hanem önálló lapok, melyek könyvbe is beilleszthetők. Abban az időben a könyvillusztálás még nem talált vissza hagyományaihoz. Voltak a kornak már kitűnő könyvillusztálói, köztük olyan nagyszerű művészek, mint Doré, majd Gavarni és Daumier, de a betű és a rajz között való igazi viszony megtalálására, mely a könyvilluszt-

ráció fénykorának döntő eredménye volt, ők még nem törekedtek. A litográfiának még új sokszorosító-eljárása lehetővé tette, hogy elképzéseik idegen kéz beavatkozása nélkül kerüljenek a papirosra, közvetlenül a szövegbe. De ugyancsak a litográfia a csaknem teljes szabadsággal, melyet a rajzoló kéznek meghagyott, függetlenítette a művészt a betűképtől: a könyv és dísze között megszakította a stílus-egységet.

Korának művészi centrumától, a messzi Paristól távol, Zichynek a kor technikai haladását nem volt módjában követnie. De a sokszorosítás eljárásai szemlátomást nem is érdekelték. Semmi hírünk arról, hogy köre valaha is rajzolt volna. Ellenkezőleg, oroszországi litografiáin («Kaukázusi jelenetek», továbbá »Ének Igor hadjáratáról«) annyira nem érzik a művész ductusa, hogy biztosra vehető: az eredeti rajzot a köre átrajzoló kéz eltorzította. Ezért nem is méltók Zichyhez a szóbanforgó könyvnyomtatások.

A rajzoló Zichynek sokáig a tussal rajzoló toll volt a legkedveltebb szerszáma. Később szívesen nyúlt az ecsethez és a halványra feloldott tushoz. Hellyel-közzel, kivált ha fényt kívánt az erősebben megvilágított helyekre fölrakni, gouache-festéket használt fedőszínül.

Azt az illusztrációs művét, amely egymagában is megőrizné nevét, »Az ember tragédiájá«-hoz készített lapjait, krétával rajzolta. Bár könyvnek a díszítése volt a feladata, illusztrációi csak a tartalmához alkalmazkodnak a könyvnek, nem a formájához. Már rajzai méretének megválasztásakor sem számolt a majdani könyv méretével és alakjával. Rajzai valóságos kartonok, akkora méretűek, hogy legföllebb albumot lehetne belőlük alakítani s nem forgatható könyvbe beleilleszteni őket.

A könyv végül körülbelül félakkora lett, mint a rajzok, vagyis a rajzokat mechanikai eljárással meg kellett kisebbíteni. A fényképezőgép volt a kisebbítés eszköze és a »heliogravure«, a rézkarc módjára a papirosba mélyedő fényképezett és maratott rajzú rézlemez, a sokszorosítás eljárása. Megannyi méltatlan procedúra, — ahhoz a nemes művészet-hez, melyet az eredeti rajzok képviselnek, sehogy sem méltó. Mert az eljárás mechanizálódásában sok elvész abból, ami a művész kezejárásában sajátos finomság. Az összhatás pedig meghamisítódik annak következtében, hogy a nagy képekből a könyvben kicsiny képek lettek. Aki azért az eredeti rajzokat nem ismeri, heliogravure-másolatai segítségével csak tökéletlen fogalmat kap róluk.

Rözgonyi püspök palotája nyitva

Négy sor ablakkal kívül ágositva:

Magyar ott a lengyelt szivesen látja,

Új ismerőse, régi jó barátja.

„Éljen Ulászló! Hunyadink is éljen “

Rá zene zendül, ropog a dob mélyen;

Rá zene zendül, kehely összezendül:

Magyar és lengyel deli tánczra lendül.

„Hej, ti vitezek, koszorisdi tánczban!

Vér foly az utcán, foly a vér a házban!

Ég a város! . . . tüze messze lángol,

Négy szögeletjén ide is világol.“

Mért zúg a tömeg?
Hívánja estünet? "
„A nép, uram király,
Csendes mint a halál,
Csupán a menny dörög.”

Megesörren a bilincs,
Lehull, gazdája nincs:
Buda falán a rab
—Egy-egy felhődarab—
Ereszkedik alá.

„Hah! lánczát tépi a
Hunyadi két fia —
Uram, uram, ne félj!
László, tudod nem él
S a gyermeké, az fogoly.”

Mélyen a vár alatt
Vonul egy kis csapat;
Olyan rettegve lép,
Most lopja életét . . .
Kánizsa, Rozgonyi .

Zichy Mihály 1874

Várja szegényt — beh mihaszna várja! —

Odahaza a szép két kis árva:
Minden reggel kimegy az utcára,
Édes atyját de mihaszna várja.

Várja szegényt szerelmes szép nője:
Ki-kiáll a magas könyöklőre;
Fehér képét ereszti karjára,
Ugy zokog, hogy még se jön a párja.

Hétoronyak' egy sötét zugában
Török Bálint üldögél magában;
Hju korát a vénség megszánja,
Megérteli s a halál levágja. —

1853.

ELCSE • BIBL.

genis ⁊ auctore nobis ceterum tribue benignus
 scande celum.
 De Sai Gysarthy

Gaudet felix vngaria gaude de xpi mu

novo splendore rutilat plebs nonas laude tu
 omis omis
 o omis spūs laude dō
 bilat.

Ursam iherusalem dicta pacis

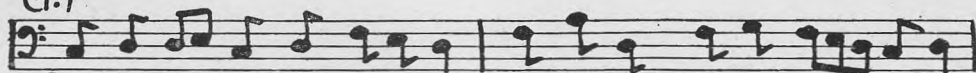
⁊ angelis coronata ut spūsara comite

Linguae fundamenti lapis xpi miss
 est qui epage parietū munitū quem

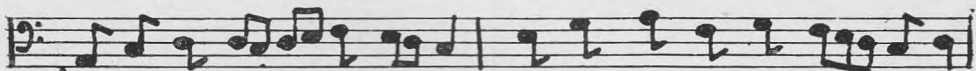
Lea super thuringia fractis nativ regibus
 dūm p se suffragia miranda sunt sculis.

Dominū sydus emicat erio uertis rācut

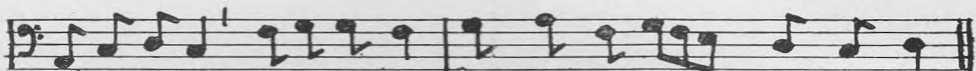
(1.)

Gaude fe-lix Hungari-a gaude te Christi mu-ne-re

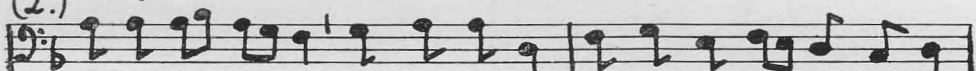

laudes in voce va-ri-a corde promas et o-pe-re

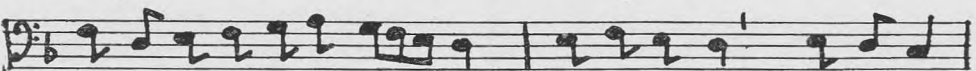

et angelis coronata ut sponsata co-mi-te

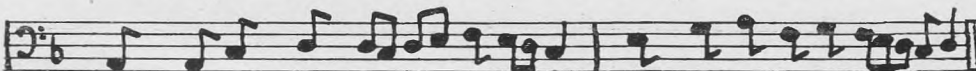
(2.)

Angula-re fundamentum lapis Christe missus est

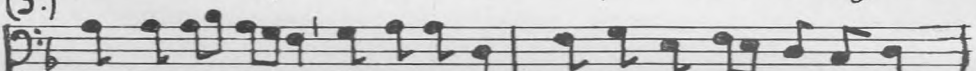

qui et pape pari-e-tum in utroque nectitur

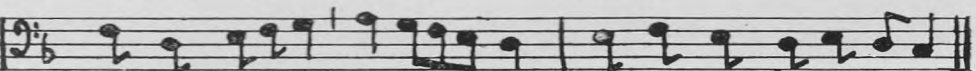

quem novo splendore ru-ti-lat plebs novas laudes jubilat

(3.)

Urbs bea-ta Iherusalem dicta pacis vi-si-o

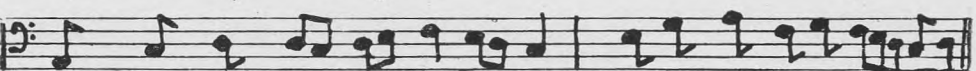

quae construitur in cae-lis vivis ex lapidibus

(4.)

Leta stu-pet Thuringi-a fractis nature re-qu-lis

dum per sanctae suffra-gi-a miranda fiunt se-culis

(5.)

novum sydus emicuit error vetus con-ti-cu-it

Míg Zichy Pétervárrott lelke egész erejével dolgozott rajzain, idehaza kiszedték a költemény szövegét, betűtükröket alakítottak belőle s a szövegrészt ornamentumos keretbe foglalták. Mindez a rajzoktól, a majdani könyv majdani fődíszétől teljesen függetlenül ment végbe. Ez az oka annak, hogy »Az ember tragédiája« díszkiadásában a nyomtatott szövegrésznek semmi köze a közébe iktatott rajzmelléletekhez. Ezeket ihletett művész alkotta felajzott lelkesedéssel, amazt prózai észjárású iparos. Abban a korban itthon még senki olyan nem akadt, kinek sejtelme lett volna arról, hogy a nyomtatott betűtükröt miképpen lehet és szükséges az illusztrációval összeegyeztetni, részben a leginkább megfelelő betűtípus megválasztásával, részint a betűsoroknak elrendezésével. Ez az oka annak, hogy »Az ember tragédiája« díszkiadása illusztrációs munkának felemás hatású.

Pedig Zichy rajzai egész művészpályájának legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. »Az ember tragédiája« a maga képekre tagolódo szerkezetével, világtörténelmi eseményfűzérével és a cselekvénybe rejtett filozófiai tartalmával minden más tárgynál hatalmasabb erővel mozdította meg Zichy képzeletét. Egy könyv lapjain által az egész világ-histórián végigszáguldhatott s a dekoratív, az érzelmes, drámai, fantasztikus képek ritka változatos során próbálhatta ki képzeletét. Rajzai ideális illusztrációk annyiban, hogy annak adott velük látható alakot, amit a költő megérezkítetlenül hagyott művében. Míg a «Leányvári boszorkány»-ban kezdetleges módon hozzátapadt Zichy a szöveghez és megismételte belőle rajzos ábrázolataiban azt, amit a költő is teljesen láthatóvá tett előadásában, itt a cselekvényt inkább csak jelző Madách-csal majdnem egyértékű munkát végzett: láthatóvá tette helyette azt, amit neki, a költőnek vagy ideje, vagy kedve, vagy ereje nem volt megérezkíteni. Zichy munkájának önállóságára és képzeletének hatalmas járására a legszebb két példa a világűrben lebegő Ádám és a Luciferrel a kertben enyelgő Keplerné jelenetének megrajzolása. Milyen nagy-szerű és teljes illúziót keltő Lucifer mozdulata, mellyel mellénél fogva ragadja föl a magasba a félöntudatlan Ádámot. És milyen elragadó, mennyire élettel teljes a félfordulattal ijedten hallgatkozó kacér asszony alakjának rajza!

1892—97 folyamán rajzolta meg Zichy Mihály Arany János balladáihoz tervezett illusztrációit. Már közeljárt hetvenedik évéhez, mikor ebbe a nagy és különösen fáradságos munkájába fogott. Fáradságossá a feladatot az tette, hogy a szöveg megrajzolását is az agg mester vállalta. Nem első ilyen vállalkozása volt: ismerjük egy orosz illusztrációs munkáját, melynek tollrajzai alá szintén maga rajzolta a cyrillbetűs

legendát. De Arany balladáihoz még külön betűtípust is kellett találnia, olyant, mely a tartalom és a rajz igényei szerint váltogatható legyen: egyszerűsíthető, ha kell, és nagyobb vagy kisebb alakban ismételhető szükség szerint. A feladat, melyet vállalt, a miniatűr barátokéra emlékeztetett, kik a betűt és a szövegdíszítő ábrázolásokat szintén maguk rajzolták. Ennek köszönhetőek munkáik egyöntetőségüket, a rajzdísz és a szöveg egymáshoz izülését és harmóniáját. Később, mikor a korrenaissance fametszetű rajzokkal díszes könyvveiben a könyvillusztrálás művészete tetőpontjára jutott, a nagy föllendülésnek szintén az volt a magyarázata, hogy a fametszet vonalképe teljesen alkalmazkodott a betű vonalképehez és viszont.

A helyes könyvillusztrálásnak erre a törvényére talált rá Zichy, mikor Arany balladáinak illusztrálásába fogott. Még nem ismeretesek a mű kiadójával, néhai Ráth Mórral váltott levelei. Azokból bizonyára kiderülne, kinek volt az ötlete, hogy a betűket is Zichy rajzolja meg. Akárhogy is, ennek az elhatározásnak köszönhető, hogy az Aranyballadák albumával megszületett az első újabkori magyar illusztrációs könyv, amely méltó a renaissance művésznyomdászainak könyvremekéhez. Érdekes a betűtípus, melyet Zichy a szöveg számára választott. Alapjában véve az antiqua betűtípus, csak magasabb és keskenyebb alakú a szokottnál. Egyéni ízt bizonyos szókezdő vagy szövegző betűknek lendülete, kis nyúlványokkal való megtoldása ad neki. Az emberi kéz nem gép, amely hajszálnyi pontossággal tudna ismételni, s a pillanat hatása szerint akaratlanul is módosítja azt, amit egyszerűen csak ismételni akart. A rögtönzöttségnek ez az érzése mozgalmas és változatos hatásúvá teszi Zichy rajzolt betűit. Betűinek méretét Zichy a kitöltendő lapsík és a verssorok hossza vagy rövidege szerint váltogatta. Némelyik balladának kezdőlapján a kisebbre rajzolt fejléc a betűk megnagyobbitását, méretüknek csaknem a megkétszerezését tette szükségessé. Már a következő lapon visszakicsinyített betűkkel folytatódik a szöveg. Ilyenkor látszólag teljes önkényesen járt el a művész, de valójában a sikelrendezés törvényének engedelmeskedett kicsiny méretű feladatán belül is. Megtehetette azt, amit a könyvnyomtató a maga gépszerű munkájával alig merne megkockáztatni.

Az ilyen művészeti megfontolástól sugallt önkényességeken túl az öreg művész bámulatos egyenletességgel és szabályossággal vetette betűit. Előbb megtervezte a rajzot, kimérte helyét a kartonlapon, azután hozzáigazította sorait. A »Rozgonyiné« lapjain különösen jól megfigyelhető, mennyire az illusztráció kedvéért rendeződött el a szöveg. A versszakokat nem szabályosan, hanem lépcsőfokok módjára egymás

elébe ugróan helyezte el egymás fölött Zichy, eleve kiszámítva, hogy a megbontott egyensúlyt a rajz foltjaival állítja helyre. A szöveg és az illusztráció egymáshoz való viszonyát egyáltalán a legváltozatosabban határozta meg lapjain. Mindig az illusztrációból indult el, de megoldásaiban elejétől fogva a lapok betűképével is számolt. Az »Egri leány«-ban például füzér módjára fogja körül az első lapot a rajz. A második szakasznak az ajtónyílásban ölelkező ifjú pár gyönyörű fejléce a disze. A harmadik szakasz szöveg- és képtükrét ismét más módon oldotta meg a művész. Két fejléc közé fogva, oldalt egy-egy medáliába szorítva, veszi körül a szöveget a rajz. Pompás záróléc — a táncoló lengyelek és magyarok mozgalmas tömege — adja meg a lap nyomatékos befejezését. A rajz és a szöveg egybekomponálásának gyönyörű példája a »Török Bálint« utolsó lapja: a szöveg elé ugró erkély, rajta a síró feleség és gyerek, a lap alján pedig Török Bálintnak a börtön kövén hanyatterült alakja.

Az »V. László« első lapján is fejléc és záróléc keretébe komponálva helyezi el szövegmegeérzékítő rajzait Zichy. Erre az egész balladasorozat illusztrálása közben gondja volt: mindig vigyázott arra, hogy rajza a tipográfiai keretből ki ne lépjen és egységet alkosson a szöveggel. Még olyankor is, ha a szöveg- és képelosztás körül a megszokott lehetőségektől eltért és például a szöveg közepébe helyezte bele az illusztrációt, vagy asszimetriásan rakja föl a versoszlop mentén a rajzos foltokat. Ha úgy érezte, hogy elképzelésével nem fér el a tipográfiai keretben, olyankor egy-egy egész lapnyi önálló mellékletet rajzolt, valóságos képet, amely mint ilyen is — a szövegtől és könyvtől függetlenül is — megállaná a helyét. Így járt el például a »Walesi bárdok«, az »Éjféli vendég«, az »Ágnes asszony«, a »Tetemrehívás« és egyéb balladák illusztrálásakor.

Természetes, hogy illusztrációi nem egyenlő értékűek. Hét esztendőn húzódik végig elkészítésük s közben ugyanannyi esztendővel idősebb lett a művész. Korának előhaladása még sem érzik rajzain. Kvalitásbeli különbségeiket egyéb okok magyarázzák, elsősorban a feladat megihlető erejének a különböző mértéke. Aranynak csaknem minden balladáját meg kellett illusztrálnia a négy albumkötet számára, s a balladák között olyanok is akadnak, melyek az ábrázoló művész képzeletét csak mérsékelt mértékben tudták fölhevíteni. De bizonyos esetekben magában a művészen rejlett a kisebb siker oka. Zichy Mihálynak a népies tárgy megeérzékítésére nem voltak olyan eszközei, mint egyéb témákéra. Ilyen rajzain nyomban megeérzik, hogy nincsen mögöttük a közvetlen szemlélet frissesége. Paraszti alakjai konvenciózusak, nem megegyénített zamatúak. Az öreg művész túlon túl elszakadt hazájától és az otthoni nép életének formaemlékei túlon túl elhalva-

nyodtak képzeletében. Az »Ágnes asszony«, a »Vörös Rébék«, a »Tengerihántás« erőtlenebb és kifejezéstelenebb rajzainak ez a magyarázata.

Másrészt nyilvánvaló, hogy Aranynak éppen a balladáit maguktól kínálkoztak Zichynek a megillusztrálásra. Tartalmuk drámaisága a művész számára mozgalmasságot jelentett: a mozdulatok sokféleségét és lendületességét; tárgyi változatosságuk pedig a kifejezés formai gazdagságát. Van azután a balladáknak még egy sajátosságuk, amely egyenesen izgathatta az olyan természetű képzelőtehetséget, mint a Zichy volt: előadásuknak kihagyásos módja, az, ahogyan a költő minden leírástól óvakodik s az események lefolyását inkább sejteti, semmint magyarázza. Gondoljunk csak a »Szondy két apródja« cselekvényére, mely úgyszólván csupán érzelmi kitörésekben rajzolódik ki halvány körvonalakkal. A két apród hős urának tetteit és halálát énekl meg, de magát a szituációt, melyben a cselekvénynek ez a jelenbeli része lejátsszódik, a török tábort és benne a két ifjú helyzetét, alighogy jelzi a költő. Milyen szaggatott és csupán a leglényegesebb lelkiekre szorítkozó a »Zách Klára« előadása is! Az ilyen költemények egyenesen várják illusztrátorukat, ki láthatóvá tegye azt, amit a költő megérzékítetlenül hagyott bennök. Az »Endre királyfi«-ban például valósággal a rajz beszél el a történetet. És mily megragadó, milyen izgató drámaisággal! Amin Arany csak átsuhan, Zichy megáll előtte és borzongatóan láthatóvá teszi egész végzetességét és kegyetlenségét. Milyen megrázó az a jelenet, amelyben a felesége bezárt ajtaja előtt vergődő ifjú királyfira rávilágít az orgyilkosok tolvajlámpása, vagy melyben a gyilkosok lehajítják az erkélyről András tetemét. Ugyanígy magyarázza és kiegészíti a rajz az »V. László« cselekvényét. László király lázas képzelődéseiből csupán azt ragadja meg a festő, ami látható belőlük. Annak alakot is ád nyomban. Míg Kanizsa, Rozgonyi szökését a költemény alighogy jelzi, Zichy éppen a legizgalmasabb szakaszát — a kötélén leereszkedést — nagy lendülettel ábrázolja meg. A »Zách Klára« cselekvényének előzményeit különösen szűkszavúan beszél el a ballada. A krónikás, kinek szájába adja Arany az éneket, nyilván ismertnek föltételezte a történetet. Zichy itt a maga ábrázolásaival valósággal a kevésszavú költő helyett beszél. Ahogy a meggyalázott Klárát bemutatja, amint eltakart arccal megy föl a lépcsőn az apai ház kapuja felé, — a leány pusztá mozdulatával teljesebben jellemzi Klára lelkének állapotját, mint a költemény megfelelő versszakai. Még kevesebbet mond el a költemény a halálosan megbántott apa lelkiállapotáról. Zichy a maga egyszerű motívumú kis rajzával — a lába elé vetődött leány fölött síró férfúval — itt valósággal kiegészítően nyúl a cselek-

vénybe és megmutatja azt, amit a költő még csak jelezni sem érzett szükségesnek. Mint művészi elképzelés megragadó azután a költeményt befejező záróléc-szerű rajz. A vesztőhelyet ábrázolja, tövében a katonák és a nép sokadalmát, nyüzsgő alakok tömegét, olyan mozgalmasan és fantasztikusan, hogy a nézőnek Callot hasonló tárgyú metszeteit juttatja eszébe. A rajzoló mindezekben az esetekben úgyszólván párhuzamosan dolgozik a költővel: annak írott balladája mellé, hiányos sorai közé, odateszi a maga rajzban elbeszélte balladáját. Mikor a kettő kiegészíti egymást, olyankor egynemű hatás áll be: mert az olvasó képzelete teljesen megtelik és érdeklődése teljesen kielégül.

Vannak azután az illusztrált Arany-balladák között olyanok, melyekben a költőnek fölébe kerekedik a rajzolóművész. Arany János utolsó balladáit fantasztikus tárgyakkal még fellobbantották az öregedő költő képzeletét, de izzóra hevíteni már nem tudták. A javakorabeli Arany hatalmas kifejezőereje már nincsen meg bennük. Ilyen balladáit Aranynek az »Ünneprontók« és a »Hídavatás«. Mind a kettő olyan téma, mely a bennök rejtőző lehetőségekkel kiválóan alkalmas az olyan összetételű képzelet elindítására, amilyen Zichyé volt. Mind a kettőben a valóság keveredik a fantasztikummal és szenvedély, sőt démoniség van bennük. Zichyt mindig nagyon izgatták azok az emberben megkötött erők, melyek, ha kiszabadulnak, romboló elemekké válnak és elpusztítják, akiben életre keltek. Ezek azok a démoni elemek, melyeknek az »ember tragédiájá«-ban Lucifer a megtestesítője. Az »Ünneprontók« dudása alakul Zichy képzeletében ilyen démoni alakká. Arany szerint a dudás csak »sanda, szikár, csúf, szőrös öreg«. Zichy felfogásában megnövekszik és szimbólikus jelentést kap: ördöggé lesz, amolyan Luciferré, aki mint titkos erő tör az emberek megrontására. Zichy keze alatt mefisztói vonásokat kap az arca (ugyanúgy, mint a »Leányvári boszorkány« hetvenkedő olasz vitézéé) és mint a megveszekedett fergeteg veti magát a megnyílt föld szakadékába, a pokolba táncoltatott embersokadalom után.

A »Hídavatás« sötét vízió, az elborult lelkű költő keserű életfelfogásának kifejezője. Megépült a nagy folyam fölött az új híd, s az ifjú, ki egy éjszakán mindenét elvesztette a kártyaasztalon, elrohan, hogy a hídról a vízbe temetkezzék. Miközben tépelődve lenéz a fekete hullámokba, megelevenedik a víz színe és kikelnek belőle a majdani öngyilkosok: főbb típusaiban az egész emberiség. Hatalmas látomás, de az agg költőnek már nem volt elég ereje ahhoz, hogy a vízió tragikumát teljes megrendítő voltában éreztesse. A képsor, amelyet felvonultat, inkább csak elsorolás, nem megérzékítés. Zichy a maga mondanivalóját

egyetlen-egy lapra gyűjtötte, egy krétával megrajzolt mellékletre. Azon az új híd egy részét mutatja be, s az időbeliséget megszüntetve, az egész eselekvényt, az Aranynál egymást követő jeleneteket, egyidejűleg. De Zichy előadásában élettél telik meg a fantazmagória és valószínűen hat a lehetetlen is. Mennyi típus és mennyi ötlet az elbeszélésében! A híd eljövendő borzalmaiból jóval többet meglát, mint a költő, aki inkább sematizál. Zichy előadásában konkrétumnak hat a vízió. Míg a költő összefoglaló módon végez tárgyával, a rajzoló művész részletezve bánik vele, minden alakocskát megalkot és mindeniknek szerepet juttat a történetben. A vízből egymás után kelnek ki a holtak, ruhásan és ruhátlanul, fiatalok és öregek, urak és koldusok, anya a csöpp gyermekével, a kurtizán, ki a vízben is szorosabbra köti fűzőjét, s miközben a hídról egymásután veti magát a folyamba az újabb öngyilkosoknak ugyanolyan sokféle változatú serege, ők, a felbukkantak, egyenként visszakapaszkodnak, fel a hídra, ahonnan egyszer már a halálba ugrottak, hogy kísértetek módjára újra meg újra eljártsszák a tragikus játékot. Egyetlen képen, egyetlen rátekintésnyi idő alatt felejthetetlenül emlékezetébe vési a nézőnek Zichy azt, ami a költőnek sok versszakon által is csak jóval elmosódottabb módon sikerül.

Zichy Mihálynak az Arany-balladák illusztrálása volt a legjelentősebb ilyenfajta munkája. Hetvenéves múlt, amire elkészült vele, s a gondviselés már csak rövid időt hagyott neki. Az öregség jeleit mégis hiába keresné az ember ezeken a lapokon. A kéz, mely annyit rajzolt, semmivel sem bizonytalanabb, mint volt java erejének korában. Előadása még könnyedebb, mint régentén. Keze húzása kevésbé kalligrafikus, a rajztoll játékosan futtatja a vonalat és helyén hagyja a »pentimento«-t, a forma keresgélése közben félrehúzott vonalat, melyet a művészek meg szoktak «bánni». A vonalak közeit pedig halovány tussal tölti ki, azzal is rakja föl az alakok plasztikájának éreztetéséhez szükséges árnyékot. Sokszorosításra nem éppen alkalmas megválasztása az előadásnak és az anyagnak: de Zichy Arany-illusztrációt nem is szabad úgy felfognunk, mintha sokszorosítás céljára készült rajzok volnának, hanem mint a hajdani miniatorok műveit, amelyek mindig egyetlen példányban készültek, sokszor egy egész fáradságos életnek az árán. Ilyen áhítatos, egy hosszú és gazdag emberélet tapasztalataiból és tanulságaiból, örömeiből és szenvedéseiből alakított remekmű az a rajzsorozat is, amellyel Zichy Mihály nagy költőtársa balladáit a maga módja szerint még egyszer megköltötte.

EGY SZENT ERZSÉBET-HIMNUSZ ZSIGMOND KIRÁLY KORÁBÓL

ÍRTA VARJÚ ELEMÉR ÉS LAJTHA LÁSZLÓ

I.

A Kassai szent Domokos-rend ősi zárdája kegyeletesen őrzi a maradványait egykori hatalmas könyvtárának. A rendház már a XIII. században fennállott s volt idő, amikor tagjainak száma a százat is meghaladta. Köztük minden időben kiváló tudós férfiak találkoztak s ennek megfelelő volt a gazdag könyvtár is; méreteiben nem maradt mögötte az osztrák *Stifte*k sokszor megbámult és irigyelt könyvgyűjteményeinek.

Kassa ama a ritka szerencsés magyar városok közé tartozott, amelyik soha sem került török kézre s így aránylag sokat megőrzött, középkori gazdagságának emlékeiből. Hogy a domonkos-zárda minden kincseivel együtt mégis a pusztulás révére jutott, az a vallásújítással együtt járt zavaroknak tulajdonítható. Az új hit követői megrohanták a rendházat, gazdag felszerelésű templomát feldúlták, oltárait elégették, a lakókat pedig szétűzték. Ekkor került prédára a szép könyvtár is. Egy csekély részét a város, néhány darabját pedig a Kassán székelő szepesi kamara vette birtokába; a könyvek tömegét pedig széthurcolták, örök kárára a magyar művelődésnek és tudománynak.

Amikor a XVII. század folyamán a domonkosok visszatelepedtek Kassára, könyvgyűjteményüknek már csak szerény maradványait tudták összeszedni. A legszebb kéziratok és ősnymtatványok messze vándoroltak, s amint már a könyvek közmondásos sorsa hozza magával, egyik gazda kezéről a másikéra kerültek.

Ma akad belőlük Budapesten épúgy, mint Gyulafehérváron, Bécsben vagy Nürnbergben. Talán legkevesebb a régi helyen, a zárda könyvtárában található. S még e keveset is alig látta könyvészeti dolgokban jártas szakember, hogy számot adna róluk a tudomány hasznára.

Mivel jó magam e kevesek közé tartozom, kötelességemnek tartom a gyűjtemény egyik legértékesebb darabjára, egy réges-régi Erzsébet-himnusza felhívni a figyelmet, amely úgy szövegét, mint dallamát tekintve, eddig ismeretlen változattal gyarapítja meglehetősen szegény himnusz-készletünket.

A dominikánus-könyvtár néhány középkori kézírata között egy kis ivrétű kötet vonja magára a figyelmet, amely *Stagiriai Aristoteles Metaphisica*-ját és Aquinói Szent Tamásnak ehhez írt magyarázatait tartalmazza. A kodex rövid leírása a következő:

Aristotelis Stagiritae Methaphisica. Hártya-kézirat ívrétben a XIV. századból, eredetileg 59 levéllel, amelyből ma az 56-ik után kettő (?) hiányzik. Egyhasábosan, csinos gótbetűs kodexírással írva. A lapszéleket XIV. és XV. századi, több kéztől való jegyzetek borítják. Rubrikálva, piros és kék egyszerűbb kezdőbetűkkel kezdődik az 1a oldalon: *OMNES homines natura scire desiderant . . .* Végződik az 59b lapon: *Explicit metaphisica Aristotelis. Amen.*

Hozzájárul: *S. Thomae Aquinatis in Aristotelis libros XII. Metaphisicorum commentarius. Accedunt fragmenta quaestionis incerti auctoris super Commentaria S. Thomae in libros III. de Anima Aristotelis.* Hártyakézirat ívrétben a XIV. századból, amely az 57. levéllel megszakad. Kurzív, nehezen olvasható írás, igen sok rövidítéssel két hasábosan írva. Rubrikálatlan. Kezdődik az 1a lapon: *(S) Icut docet philosophus in Politicis suis, quando aliqua plura ordinantur ad unum . . .* 54b l. az első hasáb alján: *. . . intelligibile et primum bonum, quod supra dixit deum, qui est benedictus in secula seculorum AMEN. Et in hoc terminantur sententia duodecimi libri Methaphisice. Claudus eget baculo cecus duce pauper amico.* 54b l. *Incipit etc. (B) Onorum honorabilium. Iste liber, qui de animis intitulatur . . .* Megszakad az 57. lap alján.

A két kézirat egy a XV. század első feléből való egyszerűen préselt vörösbarna bőrrrel bevont deszkakötésben van, szerény rézkapcsokkal ellátva.

Magánál a kéziratnál jóval érdekesebb a könyvet kötő dominikánus által előzéklapúl felhasznált hangjegyes hártylevél, egy hatalmas graduále ívrétű lapjának a fele. Betűtípusa a XIV. sz. végére vagy a következő elejére vall és kétségkívül hazai kézből került ki. Gregorianus hangjegyei is megfelelnek a kornak.

Valószínű azonban, hogy Kassán írták, a Szent Erzsébetnek szentelt városi plébániatemplom részére és tekintve azt a különös tiszteletet, amelyben e népszerű nemzeti szentünk épp ebben a városban részesült, úgy lehet, magát a rajta olvasható Szent Erzsébetről szóló himnuszt, legalább ebben az alakjában, itt készíthette valamely zenéhez is értő egyházi ember.

A himnusz a rövidítések feloldásával így hangzik:

DE SANCTA ELIZABETH.

Gaude felix Hungaria
gaude de Christi munere
laudes in voce varia
corde promas et opere
et angelis coronata
ut sponsata comite.

Angulare fundamentum
lapis Christe missus est
qui et page parietum
in utroque nectitur.
quem novo splendore rutilat
plebs novas laudes jubilat.

Urbs beate Iherusalem
dicta pacis visio
quae construitur in caelis
vivas ex lapidibus.

Leta stupet Thuringia
fractis nature regulis
dum per sanctae suffragia
miranda fiunt seculis.
Novum sydus emicuit
error vetus contieuit.¹

Dankó József prépost, a magyar szentekről szóló énekek szorgalmas gyűjtője, két Erzsébet-himnuszt közöl.² Az egyik általános hangú és csekély változtatással bármely szentire alkalmazható, a másik egészen egyéni és kétségen kívül magyar eredetű. E két himnusz mindenikéből találunk részleteket a kassaiban. Az egyezések a következők:

Himnuszunk első négy sora a Dankónál másodiknak nevezett darab első szakával egyezik. Ugyanebben találjuk meg a kassai himnusz negyedik (négy soros) versszakát, mint ötödik szakot, csekély eltéréssel. Viszont a most közölt szöveg első és második szakaszának két utolsó sora a Dankónál olvasható első himnusz első versszakának felel meg. Új részlet tehát nem sok van a kassai szövegben. Valószínű azonban, hogy ez az összeállítás régebbi és eredetibb. A magyaros himnuszt (*Gaude felix Ungaria*) Dankó először egy 1481. évi kéziratos breviariumban találta, ez tehát XV. századi átdolgozása a kassai régebbi szövegnek.

II.

Varjú Elemér.

Himnuszunk kézirata négysoros kvadratikus hangjegyekkel van írva, amely írásmód tudvalevőleg nem jelez semmiféle ritmikai változást. Mai hangjegyekkel átírva mellékletünkön mutatjuk be.

Kétségtelenül két dallammal állunk szemben. Hangnemük hypodór. Az egyik a 4-ik számú versszak, amelynek az 1. sz. bővült az 5. sz. csonka alakja; a másik meg a 2-ik számú, amelyiknek csak első négy sorát tartalmazza a 3-ik strófa.

¹ A himnusz-töredék hevenyészett magyar fordításban így hangzik:

SZENT ERZSÉBETRŐL.

Örvendj Boldog Magyarország
Krisztustól jött adománynak
Dicséretét minden módon
Szívvel, tettekkel hangoztasd,
Angyalok megkoronázták
Hogy társokul elfogadták.

Alapvető szegletkőül
Krisztus ím elküldetett,
Hogy ölelő kőfal gyanánt
Ezt a kettőt összekösse.
S amint új fényre deríti,
A nép újból dicsőíti.

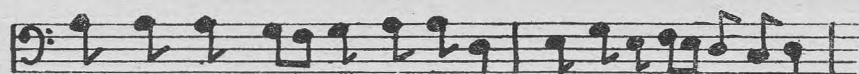
Boldogságos Jeruzsálem
Béke jósolt látománya
Felépítve az egekben
Kövekből amelyek élnek.

Bámul a víg Tüingia
A természet rendje megdőlt
A szent által hogy megesnek
Századokra szóló csodák.
Az új csillag felragyogott
Régi kétely elhallgatott.

² *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapestini, 1893.* A első himnusz a 277., a második a 286. lapon.

A kézirat tisztán olvasható, a szöveg is pontosan a megfelelő hangjegy alá van írva s mindössze három hely adhat félreértésre alkalmat. Ezek közül kettő hangjegynek tetszhető tintafolt; az egyik a 2-ik strófában a »parietum« szó előtt, a másik ugyanitt a »jubilat« szó után. Végül egy elhibázottan, korán felírt, de ki is javított C-kules látható ugyane strófa »necituro« szava előtt.

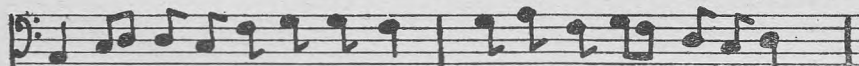
Tekintettel arra, hogy dallam-kompilációval állunk szemben, fontosnak találtam volna mentől több variánsát megtalálni. Megpróbáltam Dankó forrásainak utánajárni, de sajnos nem állott valamennyi kézirat, kódex és ősnymtatvány rendelkezésemre. Iparkodtam több régi, magyar vonatkozású liturgikus műre is kiterjeszteni vizsgálatom. Így megnéztem elsősorban, kassai vonatkozásról lévén szó, a kassai

O quot undis lacrimarum Quod dolore voluitur,

Luctuosa de cru-en-to, Dum revulsam stipite,

Cernit ulnis incubantem Virgo Mater. Filium.

szt. Erzsébetnek szentelt domból származó, XV. századbeli gradualét (Múz. cod. lat. med. aev. 172.), ahol azonban semmi nyomát sem találtam. Nem vezettek eredményre a Breviarium Strigoniense 1484., a Missale Strig. 1488., 1490. és több hasonló korú magyar vonatkozású breviarium sem. A Breviarium Zagrabiense 1688. dallam nélkül tartalmazza a Dankó közölte Gaude felix kezdetű himnuszt némi szövegi eltéréssel. Pl. a 2-ik strófa 3-ik sorában »rite« helyett »vitae« etc. Ugyanitt van a Novum sydus kezdetű himnusz is, szintén dallam nélkül és szintén szövegi eltérésekkel, amelyek között két teljesen eltérő sor is akad. Az egész »De Sancta Elizabeth Ducissa«-t megtaláltam egy pálos-rendi csonka breviariumban, amely Hóman Bálint szerint a XV. század végétől, esetleg a XVI. sz. legelejéről való, továbbá ugyanezen breviarium 1540-iki kiadásában, de itt is csak dallam nélkül. Csak a Gaude Sion kezdetű Erzsébet-himnusz dallamát láttam egy XV. századi antifonariumban (cod. lat. med. aev. 259. Marg. Scheiffarts) ötvonalas kvadratikus írással. Ez általánosabb, kevésbé magyar vonatkozású

himnusz teljesen eltérő strófa-szerkezete miatt, nem adhatott semmi támpontot sem.

Sikerült azért mindkét dallam liturgikus előfordulásait megállapítani. A kettő közül az általánosabban ismert a 130-ik oldalon lévő.

Ez a dallam a vatikáni antiphonale himnuszai között van, in festo septem dolorum B. Mariae Virginis. Ugyanez a dallama volt régebben a *dedicatio ecclesiae*, búcsú-himnusznek is.¹

Ez a dallam tehát mindenütt hatsoros és pontosan egyezik a mi 2-ik strófánkkal. A 3-ik versszak tehát csak töredék.

A kezdő dallam föllelése már nehezebb volt, mert nincs fölvéve a római antifonáléba. Megtalálható azonban a ma is használatban levő szt. domokosrendi antifonáriumban, hymnus in festo Mariae Magdal. in I. vesperis :

Lauda mater Ecclesia lauda Christi de-mo-ni-am
Qui septem purgat viti-a Per septi formem gra-ti-am

A laudes himnusz dallama is azonos. Ez a négysoros dallam eredeti alakjában csak a 4-ik strófában fordul elő. Az 5-ik versszak csonka, az első meg hatsorossá van kibővítvé. De éppen ez a hatsorossá való kibővítés igen értékes számunkra, mert ez ad bizonyítékot arra, hogy a kézirat domokosrendi és magyar szerzetes írása.

¹ Harmat Artúr zeneműv. főiskolai tanár úr szíves segítségével alkalmunk volt a dallamokat P. Wagnerhez, a gregorian-dallamok egyik legnagyobb élő szaktekintélyéhez elküldeni, aki kettőnk e melódiára vonatkozó agnoszkálásait megerősítette és közölte velünk, hogy ugyanez a dallam előfordul szt. István mártír himnuszának egy 1235-iki párizsi kéziratában is. Ez kétségtelenné teszi, hogy e dallam a miénk őse, mert Erzsébetet 1235-ben avatták szentté, tehát ekkor már a dallam francia kéziratból ismert. P. Wagner közölte velünk a *Dedicatio Ecclesiae VIII.* Urbán előtti szövegét is, amelynek ez az első strófája :

Angulare fundamentum
Lapis Christus missus est
Qui parietum compage
In utroque neclitur
Quem Sion sancta suscepit
In quo credus permanet.

Ez a két sor:

«Et angelis coronata
Ut sponsata comite»

az utolsó két sora a *Dedicatio* himnuszának in vesperis, amely így kezdődik :
Urbs beata Jerusalem.

Montalembert szent Erzsébetről írott művében a *Gaude felix Hungaria* himnuszról írva a dominikánus liturgiára hivatkozik. A *Novum sydus emicuit*-nál meg a mozarab ritust említi, amely ritushoz tudvalevőleg a dominikánusok igen közel állanak. A Mária Magdolna-himnusz még ismert és ma is használatos a dominikánusok között, mert Mária Magdolna a rend protektora. A hagyomány szerint Mária Magdolna tetemét a szt. baumes-i kolostorban őrizték, mely kolostort 1282 óta dominikánusok lakták. A két különböző szöveg azonos dallamára tehát dominikánusnál könnyű a magyarázat.

A négysoros dallam hatsorossá való átalakításának lélektani kulcsát is megtaláljuk a dominikánus antifonáriumban. Az *in festo Sancti Dominici in primis vesperis antiphona* ugyanis így kezdődik: *Gaude felix parens Hispania*. Ez az antifona hatsoros strófából áll és formai szerkezete a következő: *a b c d c d*. A dominikánus barát a *Gaude felix* kezdetű szt. Erzsébet-himnuszt annak az antifonának a formájára bővítette ki, amelyet jól ismert és amely szintén *Gaude felix*-el kezdődött. Az azonos kezdet könnyen rávezethette az azonos formára. Minthogy két záró sor kellett neki, a már előbb ismertetett régi dedikációs himnusz utolsó két sorát választotta és hozzáírta: *et angelis coronata, ut sponsata comite*.

Az is megmagyarázható, hogy miért e két sort, miért e dallamot választotta. A dedikációs himnusz e két sora könnyen beilleszthető volt, mert elsejének dallama csak záradéokban különbözik az Erzsébet-Domokos himnusz harmadik sorától, másodika meg szinte teljesen azonos amazéval. Ahogy az előbb két azonos kezdetű szöveg, úgy itt két azonos végű dallam olvadt össze. Így aztán a *Gaude felix Hungaria* kezdetű Erzsébet-himnusz első szakasza is ilyen formájú lett: *a b c d c₁ d₁*. Belekezdve a dedikációs himnuszba, abbahagyva az előbbi dallamot, második strófának ezt választotta. Ez a magyarázata a csonkán maradt szakaszoknak is. T. i. a kompilációnál kifogyott a szövegből. Lehet, hogy a kézirat ép alakjában az utolsó csonka strófa után még folytatódott.

Magyar dominikánus előtt a vers fordulatai sem lehettek ismeretlenek. Vegyük pl. a *hymnus in festo Sancti Emerici Ducis* első szakaszát:

Plaude parens Pannonia
de tam felici filio
cuius virtute varia
Caelum repletur gaudio.

A Pannonia—varia sorvégződészek egyeznek a Hungaria—varia-val, a parens Pannonia meg a parens Hispania-val. Hasonló rimeket talál-

lunk ugyancsak Dankó könyvének 228-ik oldalán, egy másik Szt. Imre himnuszban: Pannonia, gaudia, gloria, varia. Végül Anonimusban is: Felix igitur hungaria, Cui sunt dona data varia.

Mindezek, azt hiszem, nemcsak lehetővé, hanem bizonyossá is teszik, hogy a kézirat magyar dominikánus kompilációja és kézírása.

Varjú Elemér lelete tehát nagyfontosságú és számunkra felette becses, mert *a legrégebb eddig ismert, írott, magyar vonatkozású zenei emléküink*. A Pray-kódex neumái megelőzik ugyan korban, de azokban nincs magyar vonatkozás. Ez a XIV. század második feléből származó kézirat, ha dallamai nem is magyar eredetűek, ebben az összetételben magyar szerzetes munkája, magyar szent himnuszát tartalmazza és magyar kéz kezevonása. A dallamot a hazai közönségnek már be is mutatta dr. Molnár Imre, január 10-iki hangversenyén.

Lajtha László.

A KÖNYVILLUSZTRÁLÁS MŰVÉSZE

ÍRTA JASCHIK ÁLMOS

(MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

A jó illusztráció, sőt általában az illusztráció stílusfeltételei tehát nem pusztán esztétikai természetűek. Arthur Rackham rajzainak háromszínyomatú reprodukciói nemcsak azért kitűnőek, mert az angol technikai tudás és hozzáértés termelte ki azokat, hanem mert a művész eleve nem tűzött lehetetlen feladatot a technikai kivitel számára. Halvány, tört színekkel átfuttatott vonalrajzai a reprodukáláskor mindig megfinomodnak, mondhatjuk azt is, hogy az eredetieknél szebbek lesznek. Dulac esete hasonló. Az ő akvarelljei is szebbek reprodukcióban, mint eredetiben és a sokszorosítás karakterének ez a kihasználása az, ami őt a kiadók részéről is olyan keresett illusztrátorrá tette. Divéky József, akinek minden vonalából kiérezhető a vérbeli grafikus, ama kevés európai művészek egyike, aki például még a rideg fototípián keresztül is meleg bensőséggel tud megszólalni és kivételes biztonsággal uralkodik azokon az eszközökön, melyekkel ezt a ridegséget a rézkarc színes mélységéig képes csökkenteni. Pogány Willy Dulachoz áll közelebb, bár annál festőibb és lírikusabb. Főleg azonban festőibb. Reprodukálása feltétlenül magas színvonalú sokszorosítótudást követel s ezért illusztrációi elsősorban fotomechanikai és nyomdatechnikai virtuozitások. Festő olyan értelemben is, hogy kevésbé számol a repro-

dukálhatóság egyszerűsítésével, mindig súlyos feladatot tűz a nyomdász elé, lehet, hogy azért is, mert Anglia és Amerika nyomdatechnikai fejlettsége követelmények tekintetében meglehetősen elkényeztette. Ephraim Mózes Lilien másodrendű művész ugyan, de kulturált érzékkel egyszerűsíti vonalassá rajzait, miért is reprodukálni aránylag sokkal könnyebb, mint Pogányt. Más típusú ember François de Bayros, akinek értékén felüli népszerűségét nemcsak a könnyen érthető erotikával átszótt romanticizmusa segítette elő, hanem rajzainak mindenkor tiszta és világos hatása, melyek nagy vonalgazdagságuk, sőt sokszor zsúfoltságuk ellenére is egységeseknek hatnak. Jórészt az az igen egyszerű módszere kelti ezt a hatást, hogy rajzait rendszerint meglehetősen nagy méretben készítette s a fotográfikus úton történt redukcióval a formafoltok tömörebbé és kompozíciói áttekinthetőbbé váltak. Művészi mondanivalók tekintetében szűk skálájú, ellenben ornamentális leleménye és részletfantáziája aránylag sokszavú s ezért a közönség többségére mindig megvesztegető hatású. Az említett művészek mindegyike tárgyi, vagyis közvetlen illusztrátor. A szövegből kiválasztott témától tárgyi tekintetben alig térnek el, sőt — a közvetlen illusztrátorokra jellemző módon — már magát a témát is úgy választják ki, hogy az tárgyi invenciójukat alátámassza, Talán még leginkább Divéky József az, aki a tárgyi realitástól legjobban eltávolodik és tisztán grafikai eszközökkel igyekszik kifejezni mondanivalóit.

Nagyon hosszúra terjedne azoknak a művészeknek a névsora, akik elbeszélő hajlamaikat illusztratori munkában élték ki és nem sok célja volna annak, ha ezt a személyi felsorolást tovább folytatnók, amelyből végül sem derülne ki egyéb tanulság, mint az, hogy az elbeszélő hajlam sohasem szunnyadt el a művészetben, még akkor sem, amikor az általános esztétikai hitvallás kritikai megtisztulásként fogta fel a tárgyi témákra lesújtó ítéletét. A felemlített művészek java munkássága olyan időre esik, melyben a materialista világnézet biztonságérzete a legmagasabb ponton tetőződött és az »abszolút« festőiség dogmatizálásával úgy érezte, hogy az irodalmi beszivárgást az ábrázoló művészetbe teljesen és örökre megszüntette. Az e sorokat bevezető megállapításainkban hangsúlyozott revíziószükséglet műtökése mindenekelőtt ehhez a kérdéshez kénytelen nyúlni, hogy az illusztrálás művészi problémájának hozzáférhető formát adjon. Bármennyire idegenkedik is tőle a még romjaiban is harcias materialista esztétika, be kell látnunk, hogy az illusztráló tendencia az ábrázoló művészetnek egyik legbensőbb alkotó eleme, mely, ha a kor felfogása is támogatja, úgy vagy a művészi tevékenység egész területén uralkodik, vagy pedig, ha egyes speciális

festői szempontok felülkerekedése ezt időszakilag lehetlenné teszi, kénytelen a maga számára más elszigetelt létformát keresni. A múlt század második fele és a közelmúlt évek művészete között tehát korántsem olyan éles a különbség, mint azt a közellátó elemzés kimutatni törekedett. A múlt század művészete nem üzött külön kultuszt az illusztrálás tényéből, ellenben évtizedeken át mást sem tett, mint különféle címek alatt illusztrált; századunk a »l'art pour l'art« tiltó szavára külön területet hasított ki az elbeszélő és leíró művészetnek és elnevezte azt »illusztrálás«-nak. Ezzel azután megbékültek a harcias »festői« izmusok is: az »abszolút piktúrára« veszélyes elemek az illusztrálás internáltáborába deportáltattak, a művészi közhangulat megnyugodott és »illusztráció« címén elfogadta az új *Ecce homo*-kat, a *Siralomház*-akat, a *Két tűz között* és a *Jaj, be forró!* című témákat. A »grand d'art« pedig ezalatt mehetett nyugodtan és fölényesen tovább a maga stíluskereső útján az »abszolút« művészi felé. Ment is mindaddig, amíg a kifáradt Európa kifáradt embertípusában felül nem kerekedett az életösztön, kikényszerített tudatosságának gyűlölete alakjában és az individualizmus mint életérzés meg nem kezdte csöndes, hosszúnak ígérkező agóniáját.

Az ábrázoló művészet válságos, nehéz órákat él ma. Az illusztrálás egyre több és több művészt csábít magához, de nem azért, mintha az illusztráló hajlam általánosan felülkerekednék, hanem mert ezen a speciális területen, melyet kiagyalt doktrinák még nem szántottak barázdásra, több a hívogató nyugalom, a lelki csönd, a póztalan érzéskifejtésnek játékos lehetősége. Az illusztráció nem határolja magát körül dogmákkal, tiltó és fenyegető jelszavakkal; a művész életérzésének ösztönös megnyilatkozását nem erőszakolja dialektikai sémákba; nem harsogja teli torokkal az »abszolút« festőiséget, nem rázza józanná a művészen az embert, nem kényszeríti az érzéseket, hogy értelmi igazságokká meztelenedjenek, nem nyúl a művészi érzések rejtekébe, hogy azokat esztétikai megállapítások alakjában a falánk értelem prédájául hajítsa. Az illusztrátor elolvas, elgondol, átél, elképzeli és — dolgozik, mint művészeink közül Egyed Erna, Fáy Dezső és Kozma Lajos is. Nem azért, hogy egy esetleg igen okos és intelligens művészi felfogást mindenáron igazoljon, hanem egyszerűen azért, mert ember, akinek az élet nem látvány, hanem élmény, nem tények nyugalma, hanem formák örök mozgása, nem gépies mechanizmus, hanem pszichocentrális törvényszerűség, nem fizikai probléma, mely csak az értelemhez szól, hanem egy minden anyagi dimenzió felül álló valóság, melyet csak érzés közelít meg. Az egész ábrázoló művészetnek a kompozíció

felé való kanyarodása szemmel látható. Egészen lényegtelen, hogy ez egyelőre a kompozíciós célzat hangsúlyozásán keresztül történik. Azok a fejlődési utak, melyeket ma minden fejlődésképes művész az expreszszionizmuson és a kubizmuson keresztül kénytelen megtenni, *egy* pontban futnak össze, és ehhez a ponthoz érve, előáll az életábrázolás kényszere, mint *forma*, az önmagunk túlélésének misztikus életösztone, mint *lényeg*.

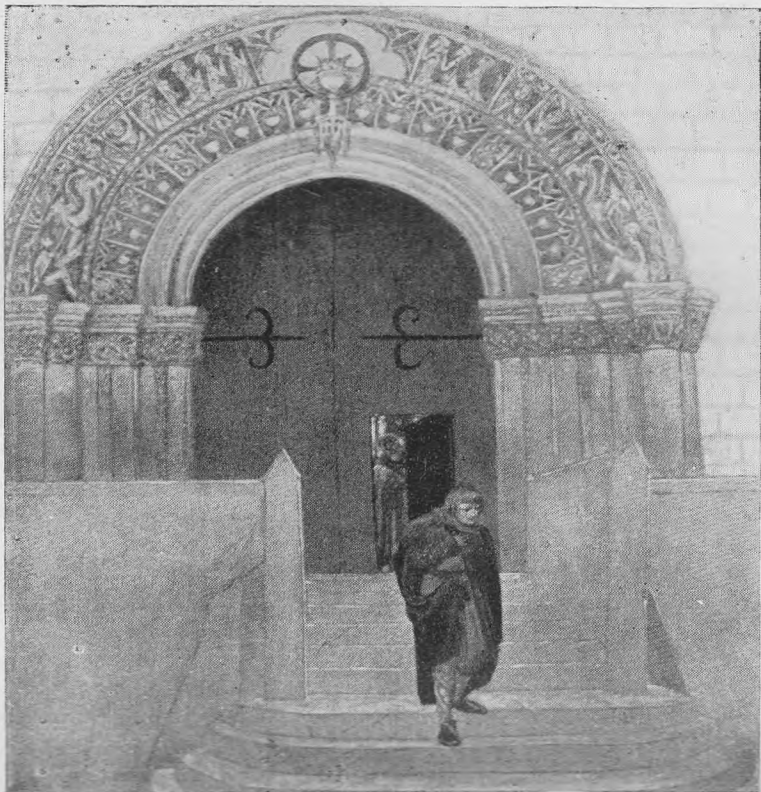
Az illusztrálás tehát nem olyan könnyed értelmű fogalom, melyet a könyvvel való megszokott kapcsolata révén elképzelünk. Az értelme ma sokkal mélyebbnek látszik, mint akkor látszott, amikor még elmosódottan beleolvadt egy kor általános művészi képébe. Ezért nem lehet ma a vele kapcsolatos kérdéseket tisztán a könyvművészet, a reprodukció és a nyomtató mesterség egyoldalú szempontjából nézve tárgyalni. Arra a kérdésre, hogy mikor jó egy illusztráció és mikor nem, *csak* esztétikai szempontból megfelelni éppoly kevésbé lehet, mint *csak* nyomdai szempontból. Mindkét szempontra van szükség, hogy ennek a kérdésnek kettősségét kidomboríthassuk. Megoldani és tisztázni ezt a kérdést azonban még így sem tudjuk. Oka is kettős, amint az elmondottakból amúgy is kitűnik, de egymás mellé állítva, a kettő talán még világosabbá és meggyőzőbbé teszi ezt a megállapítást. Esztétikailag nézve azt látjuk, hogy az illusztráció tárgyi határai megvonhatatlanok, felfogásbeli lehetőségei rendkívül sokfélék és még az sem bizonyos, hogy tárgyi és felfogásbeli, vagyis kizárólag művészi szempontból jogosult-e az illusztrációról mint esztétikailag különálló műfajról szólni. Nyomdatechnikai szempontok viszont azt mutatják, hogy minden rajz és kép többé-kevésbé reprodukálható, tehát legfeljebb csak arra az egészen apró részletkérdésre zsugorodik az egész probléma, hogy feltétlenül kötelez-e bennünket az illusztráció és a szöveg technikai stílus-egysége, helyénvaló-e ez a szabály, ha a technikai akadályok a minimumra vannak csökkentve s a szöveg mai nyomtatási módja sem az még, amelyet örökre befejezett ténynek fogadhatnánk el. Bizonyos, hogy a betűszedés *lényegében* Gutenberg óta semmit sem változott, viszont azonban az is igaz, hogy egy más típusú szövegsokszorosítás nemcsak hogy nem lehetetlen, de részben már van is, részben bizonyos, hogy lesz. Bizonyos, hogy a kézzel szedett szöveg jobban bír el olyan illusztrációkat, amelyek lehetőleg kevésbé mechanikus eljárással készültek, tehát közvetlenebbek, mint a hideg és józan foto- vagy autotípiá, viszont azonban a fametszet végeredményben mégsem az a polifonikus technika, amely a mai művészt mindenkor és egymagában kielégítené, nem is szólva arról, hogy technikai fejlődése már átment

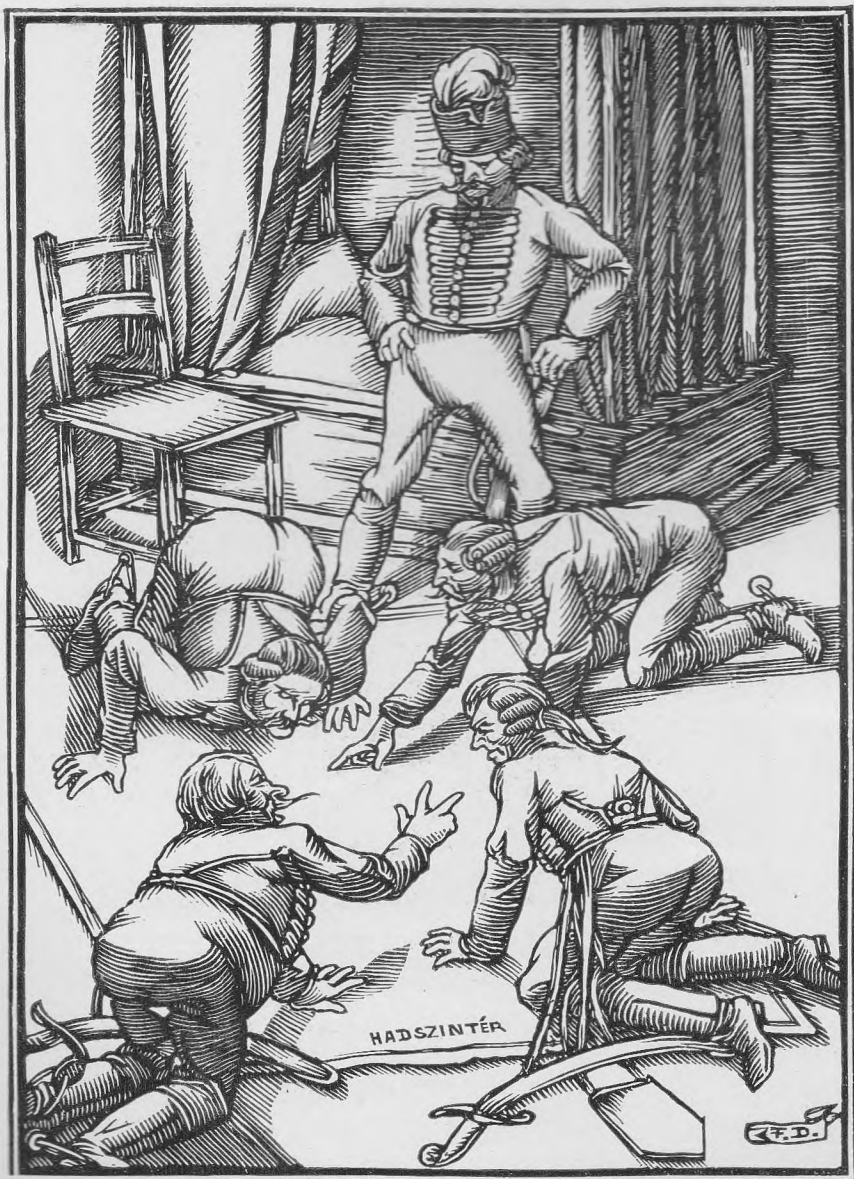

KOZMA LAJOS: ILLUSZTRÁCIÓ
»AZ ÖRDÖGI PRÓKÁTORRÓL«
CÍMŰ HISTÓRIÁHOZ

DIVÉKY JÓZSEF ILLUSZTRÁCIÓJA
A BÍRÓ C. KÍNAI MESÉHEZ

FÁY DEZSŐ ILLUSZTRÁCIÓJA
A NAGYIDAI CIGÁNYOKHOZ

Látod azt a fát = kérdezte a boszorkány.

egy perioduson, mely a dekadenciáig elvitte. A pillanatnyi feltámasztási kísérletek csak amatőr-kuriózumoknak tekinthetők, ezek is csak akkor, ha a fametszet közvetlen s a művész a rajzát maga metszi fába. Nagyobb példányszámú kiadványoknál ez a sokszorosító eljárás különben is nehézkes és költséges.

A szövegnek és az illusztrációnak szerves stíluskapcsolata akkor fog kialakulni s vele az illusztrálás esztétikai problémája is akkor fog nyugvópontra jutni, ha egy olyan reprodukáló eljárás fejlődik, mely a művész mondanivalóit a legegyszerűbb tipográfiai eszközökkel képes közölni. Ezek a mondanivalók azonban egyelőre még maguk is oly zavarosak, mint az európai élet egész külső képe és bajos volna megállapítani, hogy a ma ismert sokszorosító eljárások közül melyik van továbbfejlődésre hivatva. Csak a gyakorlati grafikával foglalkozó művészekről várhatjuk ez irányban az útjelző kísérleteket, akik új meglátásaikkal egyidőben a kifejezés új eszközeit is keresik. Mert ez az, aminek ma hiányát érezzük. Azok az eszközök, szerszámok, technikák, melyeket ma ismerünk és használunk, végeredményben mégis csak egy bizonyos világnézetnek, a materialista naturalizmusnak szolgálatában tökéletesedtek fejlettségük mai fokára, tehát a kifejezőképességük is csak annyira terjed, amennyire az a festői naturalizmus vizuális élményeinek tolmácsolására szolgál. Minthogy pedig egy új művészeti világnézet alapfeltétele az új vizuális tartalom, minthogy továbbá a meglévő technikák és eszközök csak nyomon követtek egy szellemi fejlődést, de meg nem előzték azt, be kellett következnie, mint látjuk, egy olyan stádiumnak, amikor a lelki fejlődés és a technikai kifejezőmód okozati kapcsolata átmenetileg megszakadt, amikor a meglévő sokféle technikák és eszközök egyike sem tudja többé az új élményeket kifejezően tolmácsolni. Ez a kapcsolatzavar mindaddig tart, amíg az új élmények megtalálják technikai kifejezőmódjukat és önmaguk kijelölik a technikai kísérletek irányát. Lehet, hogy a ma ismert eljárások és kifejezőmódok mind múzeumokba kerülnek, mint a rómaiak pugilláriái és papirusztekercsei, kezdve a ceruzától a rézkarctűig, és olyan technikai eszközöknek adják át helyüket, melyek kifejezetten azért keletkeznek, hogy egy a maitól mindenben különböző művészeti világnézet vizuális meggyőződését tolmácsolják.

Az ábrázoló művészetnek a XV. század óta jelentősebb technikai átalakulását nem látjuk. Ami azóta történt, azért történt, hogy a reális élet perspektivikus ábrázolása minél kifejezőbbé váljék. De nem is volt szükség technikai forradalomra, hiszen az egyes művészeti világnézeteket egymástól megkülönböztető vizuális különbségek sora is meg-

szakad a XV. századdal. Az impresszionizmus atmoszférikus problémái csak a meglátás módját individualizálták, Cézanne és követői csak a térszemlélet plasztikai egyensúlyát egyszerűsítették, végeredményben ugyanazt a vizuális ideológiát követték, mint amelyet a centrikus ábrázolással a XV. század megalkotott. De nem önt új vizuális tartalmat szemléletünkbe még a kubista kísérletezés sem, mert még a legszélsőségesebben értelmezett gömbperspektíva is lényegileg az *egy centrumos* felületlátáson, az individualista világnézet életszemléletének ábrázolásmódján alapul.

Az új meglátások művészete érzésben már bennünk ébredez, csak megszólalni nem tud még. Ösztönszerűleg a meglevő technikákhoz, szerszámokhoz és kifejezésmódokhoz nyúl, miközben természetesen beleütközik magába a szerszamba, melyet visszamenőleges összehasonlítások alapján tökéletesnek és fejlettnak látunk ugyan, de amely mégis kifejezéstelen és tökéletlen, ha azt a ma bennünk vajúdó életérzések közlésére akarjuk kényszeríteni.

És így egyesül *egy* kérdéssé az illusztrálás művészeti és technológiai problémakettősége. Amíg mai lelki válságunk nem enyhül új, erős, cselekvő hitté, amíg szívünk minden második dobbanása a materializmusé, addig művészetünk, átszöve értelmi elemekkel és béklyózva az önkínzó tudatosság által, nem fog, mert nem tud azzá a fenségesen ösztönös gyermekjátékká magasztosulni, ami lényege, értelme és célja. És addig nem fogja megtalálni azt az érzéki formát sem, amelyen keresztül az életnek valamilyen új szépségét, új igazságát közölni, vallani és ünnepelni tudja.

BÍRÁLATOK

A BETHLENI GRÓF BETHLEN-CALAD TÖRTÉNETE. Irta: *Dr. Lukinich Imre*. Budapest, Athenaeum, 1927. Nem könnyű dolog egy ily előkelő, nagyjelentőségű családnak történetét megírni. A szerzőnek tömérdek életrajzi és köztörténeti adatot kellett összegyűjtenie és kronológiai rendben áttekinthetően csoportosítania. Lukinich ezt a feladatot nagy odaadással és jó sikerrel oldotta meg. Könyve olyan genealógiai munka, amelytől érdeklődéssel olvashatunk végig és tanulunk is belőle sokat Erdély történetére nézve. Pedig nem az iktári Bethlenekről van szó, mert a bethleni Bethlenek és az iktári Bethlenek két külön eredetű család. A bethleni Bethlenek őse, II. Jakab, 1282—1329 közt élt, azóta napjainkig minden században kitűnt több Bethlen a közélet különböző terein. A harctéren is megállták helyüket, ketten közülük estek Básta korában a nemzeti fejedelemség védelmében, de mégis inkább mint államférfiak és írók tették ismeretessé nevüket. Lukinich a család nevezetesebb tagjainak életrajzát valóságos történeti monográfiák keretébe illeszti. Ilyen monografikus jelentőségre emelkedik Bethlen Ferenc életrajza. Ebben I. Rákóczi György történetének néhány eddig elhanyagolt részlete van megvilágítva, mint például I. Rákóczi György viszonya a szászokhoz vagy a dési complanationának története és különösen a fejedelemnek lengyelországi politikája. Nem ment eléggé át a köztudatba az a tény, hogy II. Rákóczi György apjától örökölte a lengyel trónkövetelésnek gondolatát és eszközeit is. Folytatta ott, ahol atyja elhagyta; az igaz, hogy apja óvatossá tartózkodása nélkül. Valóságos történeti monográfiáknak nevezhetjük Bethlen Jánosnak és fiának, Bethlen Miklósnak életrajzát is. Az apa mint történetíró igen nevezetes, két könyve az erdélyi történetről Tacitus hatása alatt írt kiváló munka. A maga ko-

rának eseményeit okosan, de természetesen, hogy pártoskodó szenvedéllyel is tárgyalja. Bármily bölcs államférfi volt, az erdélyi pártharcok közt ki nem kerülhetett, hogy a hűtlenség gyanújába ne keveredjék egészen ártatlanul. Élete vége felé magát »a világi boldogtalanság ritka példájának« nevezte. Valóban az is volt, nem a maga, hanem a körülmények hibájából. Fia, Miklós, aki a grófi címet kapta, szintén szerencsétlenül fejezte be zivataros életét, de már nem egészen ártatlanul. Igen tehetséges, eszes ember volt, de nyugtalan hiúsága sodorta minduntalan nehéz helyzetekbe. Börtönbe került, majd száműzetésben végezte életét. A *Columba Noë* tulajdonképp ártatlan, de fölösleges röpirat volt. Bethlen Miklós, aki sokat járt külföldön és idegen nyelveket is tudott, azt hitte, hogy ő a legokosabb ember Erdélyben s hogy nálánál senki sem ismeri jobban Erdély nemzetközi helyzetét. Ezért nem tudott nyugton ülni, amikor Erdély és a maga érdekében csendben kellett volna maradnia. Diplomáciai ábrándjait a ridegen gyűlölködő Rabutin kegyetlenül torlotta meg. A későbbi Bethlenek története is nagyon tanulságos. Minő kiváló ember volt Bethlen János, a mostani miniszterelnök nagyatyja, akit Kemény Zsigmond oly méltóan dicsőített. Lukinich egész terjedelmében közli azt az igen tanulságos levelet, melyet Bethlen János 1844-ben írt Wesselényi Miklósnak. Gúnyolja ebben a *transylvanistmust*, vagyis azt az erdélyi nemzeti betegséget, mely a vágy és az erő aránytalanságából származott. »Ezen nyavalyáról — úgymond — egy egész tömött kis könyvecskét lehetne írni, melynek mottóul szolgálhatna a néhai Turótzinak e verse:

A Szegénység s Fántásia
Átkozott két Bagásia.«

Jó kis versecske. A veszedelmes politikai álmodozásnak ellensége gyö-

nyörúséggel idézte. Az erdélyi politika az ábrándozásnak melegágya, de egyszersmind a politikai bölcseségnek kitünő iskolája volt. Nincs terünk arra, hogy többet is szóljunk e kötet-ről. Dicsérnünk kellene a díszes nyomást, a sok érdekes és szép illusztrációt. Említenünk kellene még Bethlen Farkasnak, az óvatos államférfiúnak és jelentékeny történetírónak életrajzát. De így csak röviden és igen melegen ajánljuk e könyvet a magyar politikai és kultúr-történet kedvelőinek.

Angyal Dávid.

A LÁNSZKY-MOTOR. *Herczeg Ferenc regénye.* Singer és Wolfner kiadás. Budapest, 1927. A regényíró beszéli el ezt a regényt, de a drámaíró tervezte ki és építette fel. Már az is arra figyelmeztet, hogy a cselekvény három külön részre — majdnem felvonásra — van osztva s egész tagolása színdarab-szerű. Az epikai részek csak olyan terjedelemben szerepelnek, amennyire egy darab dialógusába beleszoríthatók a személyek kimagyarázkodása útján s egyes részletek kevés változtatással átalakíthatók dialógusokká, illetőleg színpadi jelenetekké. De még az alapötlet is par excellencie színpadi ötlet. Egy gazdag ember önként szegénnyé teszi magát, hogy ezzel visszakényszerítse magához a feleségét, akit már majdnem elrabolt tőle a fényűző élet téltlensége és a léha társaság — egyenesen színpadra kívánkozik a szereplő személyek vidáman karikírozott alakjaival együtt. Semmi sincs az egészben, ami ne volna valóban megtörtént dolognak elfogadható — de ez a valószerűség is színpadi fantáziával van elgondolva.

Ennyiben különbözik a *Lánszky-motor* Herczeg Ferenc többi teljesebben epikai természetű regényeitől. Az író figyelmét az utóbbi időben nyilván magához ragadta a dráma, úgyhogy regényírás közben is drámaíró módjára gondolkodik. Érdekes példája ez az egy író által művelt különböző műfajok kölcsönhatásának. A *Lánszky-motor* esete a ritkábbik eset, gyakrabban látjuk az ellenkezőjét, hogy a regényíró megszokása érzik meg a drámaíró.

A regény kora nincs pontosan jelezve, de az író finoman jelzi benne a jelenkort, a háború utáni évek levegőjét. Amit a háttérben megmutat a pesti

ügynevezett közgazdasági életből, Roland bankár kriminális bukása és az angolok benyomulása a nagy részvénytársaság vezetésébe, az éppolyan hamisítatlanul mai, mint a «karusszel» nevű társaság tagjainak elmés karikatúrái. Ez az aktuális háttér nincs messze perspektívába mélyítve, az író tudatosan csak annyit vett fel belőle, amennyi a cselekvény színészsére okvetlenül szükséges. Nem volt szándéka társadalmi rajzot, kimerítő erkölcsképet adni, csak éppen meg akarta teremteni azokat az aktualitáskapcsokat, melyekkel a közönséget odafűzheti a cselekvényhez. Ahogy a vígjátékírók szokták.

Nagyon finom rajzai vannak a regénynek. Lánszky Márta, aki körül a cselekvény forog, az első jelenetekben enyhe karikatúrával van ábrázolva, — nagyvilági hölgy, aki unalomból, sznob-ságból, a gazdagok életének elléhesítő hatásából már majdnem elköveti a nagy butaságot, ha a férje brutálisan vissza nem rántja. Pompás írói tapintattal van aztán tovább vezetve, amint egyre jobban lemaradoznak róla a karikatúra-vonások: a szegénység miatt eleinte dühvel van eltelve férje ellen, próbál szabadulni tőle, de éppen szabadulási kísérletei révén rá kell jönnie, hogy sem az udvarlója, sem az apja, sem senki más nem tartozik hozzá, csak egyedül a férje, csak őtőle függ, neki van kiszolgáltva, de csak tőle is várhat valamit. S ebben a felismerésben lassan tisztulnak megzavarosodott asszonyi ösztönei s mikor egy este remegve várja haza utazásáról az urát, aki esetleg elpusztulhatott az újságban olvasott vasúti katasztrófában, a sorsa s a jövő útja már el van döntve. Ezt csak ő nem tudja s ahogy az író erre az útra finom kézzel rávezeti, ez ismét bravurja a lélektani tapintatnak. Az újpesti proletár-lakás nyomorúságában eldurvul a teste, híres szép kezei megcsúnyulnak, elveszti asszonyi szépségének öntudatát, utolsó értékét. S aztán belejutva a polgári ellátottság nyugalmába, már teljesen kivesszett belőle az egykori luxus nosztalgiaja, környezetének tükrében újra felfedezi magán azt az utolsó értéket, de egyúttal már félteni is kezdi urát s aztán abban a pillanatban melegszik vele össze, mikor — most már megacélosodva a szegénység, a gond, a szenvedés hideg fürdőjében — újra vissza-

lép a régi jómódba. Kevés vonással biztos és érdekes lélekrajz, minden fontos pontján valószerűen végigvezetve: egy szeszélyes, ostoba kis bá-buból öntudatos asszonyi jellemet alakított ki az író lélektani invenciója. Ez a regénynek az az értéke, mellyel méltóan sorakozik Herczeg Ferenc többi művei mellé.

Schöpfung Aladár.

ÖRDÖGSZEKÉR. *Makkai Sándor* regénye. 8-r. 432 l. Budapest, Geniuskiadás. Az Ördögszekér: a szépséges Báthory Anna, fejedelmi vér ivadéka, kit úgy kerget végzete a feslett élet lejtőjén, mint az ördögszekeret ősszel a mezőkön a szél. Róla szól Makkai Sándor regénye.

Keletkezésére maga a szerző rávilágít. Elmondja, hogy Komáromy Andrásnak a »bűbájos« Báthory Annáról írt életrajzában »a szegény Anna tragikus alakja« lebíráhatatlan erővel kapta meg lelkét. A történelem gyér adataiból nem tudta megérteni sorsát; képzelete segítségével próbálta tehát életre kelteni s költői intuícióval óhajtott megvilágítani azt az utat, mely ezt a sejteltelme szerint rendkívüli és nagy lelket a legsötétebb erkölcsi zűllésbe vitte. Föl akarta fejteni e tragikus fejlemény emberi okait s abban, amit a hézagos történelmi adatok egy könnyelmű asszony élete gyanánt sejtetnek, egy mélységesen megdöbbentő és eszméletető emberi dokumentumot akart az olvasók elé tárni a szenvedélyek veszes hatalmáról. Így keletkezett munkája, melyet olyan értelemben tekint történeti regénynek, hogy »egy elmúlt kor keretében és jól ismert vezérszemélyiségeivel kapcsolatban egyetlen emberi lélek tragédiáját kívánja felmutatni.«

Ezt a tragédiát az író leplezetlen mély megindultsággal nézi, mintegy palástját borítja a vére átkától üldözött, boldogtalan nő fölé. A családja felett lebegő végzet, öröklött zabolátlan természet, léha környezet s rossz tanácsadó áldozatát látja benne és tragédiáját a külső körülmények kényszerű összehatásából s lelkének alkotottságából igyekszik fölfejteni.

Anna, bátyjával, Gáborral együtt, nagybátyjuknak ecsedi várába kerül. Misztikus hatalmak rontó ereje lebegi körül a lápok közé épült várat s benne csupa nyugtalanító kép rohanja meg a gyermekek képzelgését. A »párduc-kölykek« szilaj természete prédájául

esik alacsony, durva és léha környezetüknek s a lápbírodalom vad és nyers, szenvedélyes és férelmes lelket formál bennük. Anna előtt egy vén boszorkány kísértetes elbeszéléseiből föltárulnak a családjukat sújtó átoknak, a testvérszerelmek borzalmas emlékei. Egyre több jelből döbben arra, hogy ő is boszorkány, mint a többi gonoszvérű Báthory-leány s megrendült lelkének könnyelmű s külön megnyilvánulásai a várnép közt is boszorkány-hírt kelтик. Öröklötten vad és beteges képzeletét éveken át gyujtogatta minden és mindenki, míg végül Báthory Erzsébet, a hírhedt szép bestia, a hideg számítás mérgét is beoltja agyába s előbb egy török rab, majd testvérbátyja karja közé veti magát. E szörnyű bűn után pillantja meg Bethlen Gáborban az egyetlen, az igazi férfit, kitől átkos életének megváltását reméli. Legszebb álmódoszásai közt tudja meg, hogy Bethlen már völégény, a hozzávaló nagy élettárs egy menthetetlen bukás után, későn jelent meg. Lemondani nem tud kétségbeesett szerelméről s alázatos vezekléssel se tudja fogadni bűnhődését, hanem égre támadó szenvedéllyel lázad föl ellene. Két áldatlan házaságot után szolgákhoz és cigányokhoz aljasodik le, míg végül mint istentelen, fajtalan, gyermekgyilkos boszorkányt halálra ítélik. A mágyától titokzatos módon ugyan megszabadul, de nincs többé nyugta; eszelősen, rongyokban bujdoskol, — megállás nélkül görgeti, kergeti a szél az ördögszekeret, mely egykor ékes virág volt.

A regény fő művészi feladata Anna lelkének rajza. E feladat megoldásán nagyobb becsvággyal, mint sikerrel dolgozott az író. Anna végzetének útját lépésről lépésre megrajzolja, de e nek az úti ak fordulót nagyon is szemünk elé demonstrálja; igen tudatosan s fázisaiban hangsúlyozottan rajzolja Anna lelki processzusát s e folyamatnak belső mozgatója nem az élet lüktető heve, hanem az író tervező számíttatása. Nagyon is halmozza az Anna lelkét rosszra vivő hatásokat, a nélkül hogy ezek elhithető igazságúakká volnának elmélyítve.

Egységes hatást se tehet Anna lelkének rajza, mert négy irodalmi alak is van vegyítve benne, négy problémát is felvillant sorsában az író: az egy lélek két testben, az elkallódó sárarany, a kétlelkűség s a minden szennyet bera-

gyógó nagy szenvedély problémáját. Az első problémát maga a szerző így jelzi: »Gábor és Anna, a történelmi adatok halvány fényében nézve is egyugyanazon lélek voltak s ez egy lélek két testben való születése végzetes szenvedélyt rejtett magában, melyet a környezet csak kiérlelt s a rettentő egyesülés külső ténye csak kivilágított.« A második probléma az, hogy miként tékozzolja el az élet azokat a rendkívüli testi és szellemi kiválóságokat, melyekkel felruházott egy-egy nagyraihivatott embert. Anna kétlelkűsége testvérében, Gáborban, s féltestvérében, Pálban mintegy ki is van vetítve: az elsőben lelkének végzetes, sötét, a másodikban nemes, tisztaságra sóvárgó fele. Benn, lelke mélyén a bűn felé sodródása, a két angyal viaskodása eleinte nagy erővel van rajzolva, de ez a rajz később elveszti pszichológiai mélységét, mikor Anna mintegy monomaniákusan folyton kitergetti kétlelkűségét s néha már szinte komikus bizonykodással erősítgeti boszorkány-voltát. Bethlennel való megismerkedése után ezt a problémát elejti az író s Annát a romantikusoknak jellegzetes alakjává formálja át: a nagy, nemes szenvedélyt ragyogtatja föl benne, mely a legelvetemültebb lelket is megnemesíti. A szennyben fetreng, de ott tündöklök lelkében a Bethlenért rajongó nagy szerelem s ez még azt a pokolsötét éjszakát is beragyogja. Nyilvánvaló, hogy e problémák közül egy is elég feladatul szolgált volna.

De valószínűtlenségek s visszatetsző vonások is vannak a hősnő jellemrajzában. Nem is a testvérszerelemnek rendkívül kényes motívumára gondolunk, hanem Anna züllésének, bukása utáni szerethezéseinek fölöslegesen részletezgető rajzára. Ezeket a visszatetsző jeleneteket nehéz összeegyeztetni azzal a mélységes száналommal, mely egy poklokra zuhanó lélek sorsában az emberi végzetnek valóban döbbenetes átéléseit s megindító föleszméléseit tárja föl. Azokért a nagy penitencia-tartásokról, melyekkel Anna végiggyótródi egész elromlott, bűnös életét, mondja sorsát a szerző »lelki embernek fölötte tanulságos, szomorú és iszonytató« történetnek.

Anna sorsát az író az erkölcsi világrend sérthetetlen fősége mellett ékezen szóló bizonyosságtételnek szánta, hódolateltő igazságszolgáltatásnak az »örök törvény« oltárán. De miféle világ-

rend az, mely nem engedi, hogy jó lehessen az, aki esengő szívvvel óhajtja a jót s egy szegény leányt minden erőfeszítése ellenére, az eleve elvégzettség s a környezet vasbilincseibe nyűgözve a legszörnyűbb bűnbe s a legszomorúbb züllésbe taszít? A pogány világrend, a fátum világrendje ez. A szerző megpróbálja a keresztyén misztika körébe vinni át a történetet, de mégis csak a pogány Végzet az, ami a jóba olvadni kívánckozó lelket a bűnbe rántja. Vagy talán a keresztyénségnek »örök törvénye« ez?

Báthory Anna mellett a többi alak kisebb jelentőségű, egyik-másik egészen szimbolumszerűen hat. Sok alak mozog a regényben, a szívek viharzásának hátteréül nagyfontosságú országos akciók is zajlanak le s megpróbáltatásokon keresztül Erdély aranykora éri. A történelmi alakokat kevés vonással is elképzeltetően jellemzi, de Bethlen Gábor lelki nagyságát nem tudja eléggé éreztetni. Általán azonban korfestő részei sikerültebbek, mint a lélekbe világitók. Leírásaiban is van költői erő, különösen az cesedi lép-világban. Kiténően tudja éreztetni a lépbirodalomnak embersorsokat formáló, a lelkebe is hinárokot eresztő s őket magához ragadó misztikus erejét.

Általában a kiváló szerző mint szép-író e művében még csak keresi, de nem találta meg a maga útját; sok hatást tüntet fel, de még összehangoltság nélkül. Előadásában is ezt látjuk. Kiváló, gazdag, színes nyelvtelenség, de színessége és bőrsége gyakran túlzásokba csap. Régies és népies nyelvhasználatában sok következtelenség van; archaizáló részleteibe feltűnően új nyelvi elemek vegyülnek, szatmárvidéki nyelvjárást sok székel nyelvnyelvi sajátosság elegyíti.

Semmi okunk sincs kétségbevonni, hogy a regény nemes indokokból s fenekölt célzattal készült. De sem a szerző emberszerető szíve iránt érzett tisztelet, sem számos írói jelességének elismerése nem nyomhatja el lelkünkben az elképzelésnek és a megoldásnak diszharmoniajától keltett lehangoló érzést.

Kéký Lajos.

ZICHY MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVÉS-ZETE. Zichy Mihály kritikai méltatásának megvan a maga sajátos története, amely lényegesen különbözik többi nagy művésznk méltatá-

sának történetétől. Mert míg *Madarász* és *Szinyei Mersét* a velük egyívású írók merőn irodalmi szempontokból ítélték el s meg sem kísérelték e mesterek művészi céljainak megértését, addig *Zichy* magyar író-kortársai kezdettől fogva ugyanarra az álláspontra helyezkedtek, amelyen *Zichy* látni kívánta őket: a tartalma, amelyet ez a nagy mester oly nagyon kiemelt terjedelmes kompozícióiban és idevágó nagyszámú nyilatkozataiban. Valóban ritka jelenség, hogy egy festő, midőn saját képének velejéről beszél, olyan szempontokat emel ki, mint *Zichy*, például »A pusztítás diadala« című nagy műve ismertetésénél. Célja vele: »Hadd fussa át — úgymond — képem a világot, mint egy ijesztő sikoltás.« Képének leírásából megtudjuk, hogy »a kardinális a pápa mellett, a fény behatása alatt a szellemi hatalom felé való mérsékelt fordulást jelenti... a köztársaság (alakja) mögött a progresszív reformok sejtetésének fénysugarai, amelyek az emberiség boldogítására csak ezután fognak elérkezni... az egyes csoportok a történetileg igaz tények izolált apotheózisai... A gondolat elvitázhatalanul jó, emberszerető és morális stb.« Ismétlem, ritka festő, aki egy képéből csak éppen azokat az elemeket emeli ki, amelyek nem függenek össze semmiféle művészi szemponttal és soha ügyet sem vet saját műveinek azon értékeire, amelyek őt művészeink glóriás nagyságai közé emelik.

Ezeknek a nyilatkozatoknak meglett a maguk következménye: az akkori kritika most az egyszerű oly dolgokat kapott a festőtől, amelyeket minden művészeti felkészültség nélkül, pusztán politikai, teológiai, szociológiai szempontból lehetett latra vetni s — elítélni. Művészet és publicisztika ezáltal közös nevezőre került s a tollforogatók ezen a területen — amelyek semmi köze sincs a művészethez — alaposan elverhették a port azon a mesteren, akit joggal nevezett *Gautier* »un monstre de génie«-nek. Igaz, hogy volt idő, amikor *Madarász* meg *Szinyei Mersé*, *Ferenczy Károly* meg *Rippl-Rónai* sem járt jobban. Ezekben az esetekben azonban oly nyilvánvaló volt a támadó kritika értelmetlensége, megértésre való képtelensége, hogy aránylag rövid idő alatt új és helyesebb értékelés válthatta fel. *Zichy* esetében

ez sokáig váratott magára, mert a publicisztika évtizedeken át újra és újra a *Zichy* által felkínált tisztán publicisztikai szempontok alapján mondotta ki reá az anathemát. Művészetéről jóformán szó sem esett.

Eltelkintve *Szana Tamás*nak a »Magyar művészek« című albumban megjelent rövid méltatásától, *Lándor Tivadár* az érdem, hogy *Zichy Mihály* részletes életrajzában (Budapest, Athenaeum) művészeti szempontokra helyezkedik. Egyben ő az első, aki nagy buzgalommal gyűjtötte össze s formálta egységes képpé a mesterre vonatkozó életrajzi adatokat. 1907-ben *Bodányi Ödön* egész kötetre való ismeretlen adatot tett közzé. *Zichy* életének megírásához lényegesebb adatok ezek után nem hiányoztak. Regénybe illő pályafutása, küzdelmei teljes megismeréséhez, a gazdag mozaik végső befejezéséhez egy s más szem még hiányzott. Így elsősorban a cárok számára készített rajzok, akvarellek ezernyi tömege, amelyek ma is hozzáférhetetlenek. Csak sejtésként kockáztathatjuk meg azt a véleményt, hogy e lappangó (vagy azóta talán el is pusztult) művei aligha változtathatnák meg azt a tiszta képet, amely *Zichy* harmonikus fejlődését az eddig ösmertté vált alkotások alapján tükrözi. Kedvezőbb helyzetbe kerültünk az írott kútfők dolgában. Két levelcsoport (mindegyik néhány ezer darabra rúg) vált nemrégiben hozzáférhetővé: a Nemzeti Múzeumé és a *Zichy-örökösöké*. Ezek részben *Zichynek* családja tagjaihoz írott levelei, részint ezekre vonatkozó válaszok. A mester művészi stílusáról alkotott képen nem változtatnak ugyan, de részletesebben világítják meg őt más szempontokból.

Ily körülmények közt köszöntött be a mester születésének századik évfordulója, amely alkalomból betű szerint azonos cím alatt (*Zichy Mihály* élete és művészete) két kötet életrajza került a könyvpiacon: novemberben *Bende Jánosé* (Kókai Lajos kiadása; 206 l.), decemberben dr. *Lázár Béláé* (Athenaeum kiadása, 239 l., számos szöveggel és 151 lap mélynyomású melléklettel). Mindkét kiadványt örömmel kell fogadnunk, mert mind a kettő (az első olcsóságánál, a második kiállításának gazdagsága révén) bizonyára hozzájárul *Zichy* népszerűségéhez, ami elé az elfogultság ma is

szinte leküzdhetetlen torlaszokat állít. A nagyközönség ma is csak az Ember tragédiájához készített — igaz, hogy mesteri — illusztrációi révén ismeri, egyes kitűnő művei, mint például a »Luther« vagy a »Messiás« egy-egy hitközség birtokában (amelyeknek *Zichy* ajándékozta) szinte száműzetésben lap-pangnak, mások — éppen az Athenaeum új publikációja révén — csak most kerülnek reprodukcióban a nyilvánosság elé. *Zichy* rajzainak valóban széleskörű publicitást kívánunk s erre e két mű alkalmas is. Hogy mind a kettő körülbelül kimerítő életrajzot ad, amelyet a jövő már csak apró részletekkel bővíthet ki, arra nagyobb súlyt helyezünk, mint az esztétikai fejtegetésekre, mert az utóbbiak kor és ízlés szerint változnak, a konkrét tények viszont megmaradnak tényeknek. Mind a két szerző a szöveg túlnyomó részét éppen e nagyérdékű művészelet története elmondásának szenteli, nézetünk szerint helyesen.

Erre, úgy látszik, nagyon természetes módon az a körülmény biztatta mindkettőjüket, hogy *Zichy* egyike azoknak a különálló mestereknek, akiket nem lehet egy művészettörténeti folyamat láncába szem gyanánt beilleszteni. Sok művészeti monográfia (főképp a németek) azzal, hogy mesterségesen be-
skatulyázzák hősüket valamely művészeti irányba, akaratlanul is azt a téves hitet keltik az olvasóban, hogy valamely irányhoz való tartozás egyben művészeti értéket is jelent. A fejlődéstörténetnek a természettudományoktól kölcsönbe kért eljárása kátyúba zökkent minden művészeti értékelést s zavarhoz vezet, mert ehhez kell vezetnie minden olyan kritikai módnak, amely egy idegen tudománytól veszi át metodikáját. A művészeti irány csak meder, amelyben — értékre való tekintet nélkül — egy aktuális művészet tovahömpölyög. De nem jelenti azt, hogy e medren kívül ne élhetné autonóm életét egy géniusz. *Zichy* a legjobb akarat mellett sem fér el valamely irány fiókoskájába. Ugy látszik, szerzőink is osztják ezt az álláspontot, mert mind a kettő egészen különálló, a maga útján járó géniusz-nak mutatja be őt. Ha így egyeznek is felfogás dolgában, az előadás módja nem egyforma. *Bende* az egyszerű elmondás formáját választotta, *Lázár* inkább az interpretáló hangját. S az

életrajz elmondásának keretében mind a kettő célhoz ér. Elmondhatjuk, hogy most már körülbelül tisztán látjuk *Zichy* élettörténetét.

S ez a mi szegényes művészeti irodalmunkban (amelyből például még mindig hiányzik *Székely Bertalan* életrajza) nagy szó.

Kiállítás szempontjából megemlítjük, hogy *Bende* könyve a szokványos szépirodalmi köntösben jelent meg, *Lázár* viszont, különösen nagyszámú és sok új reprodukciója révén, igényt tart a díszmű jelzőre. Az Athenaeum ezzel *Zichy* iránt érzett nagy tiszteletének adta új jelét, hiszen ez az intézet adta ki a *Zichy* rajzaival díszített Ember tragédiáját s ugyancsak az Athenaeumé az érdem, hogy *Zichy* első, tudományos értékű monográfiáját kiadta.
Lyka Károly.

A VILÁG VALLÁSAI. Irta *Szimoni-desz Lajos*. Dante kiadása, Budapest, 1927. — A háború óta valami hallgatólagos megegyezés-féle alakult ki — észrevétlenül, s ma már közérkölcse vált, mely ellen véteni bűn — a kritika művelői között: kímélni mindenkit, mert mégis csak nagy dolog s egymagában tiszteletre méltó, hogy valaki a mai nagy nyomorúságban szorgalmasan tanul, olvas és ír, s hogy akad kiadó, aki az olvasmányok nem sok haszonnal kecsegtető kivonatának könyvalakba nyomatására pénzt áldoz és kockáztat, néha bizony rengeteg sok pénzt. Az apagyilkosnak megkegyelmező közhangulat szinte erkölcsi nyomása alatt, mikor fűzetkéknek dícséret és elismerés jár, mit csináljon a kritikus, ha két ilyen hatalmas, jó kiállítású kötetet tesznek le az asztalára, drága vászonba kötve, tele képpel, melyre a jóhiszemű kiadó nyilván számlálatlan ezreket költött? Talán ezt: meghajtja elismerésének zászlaját a kiadó rendkívüli bőkezűsége és bátorsága előtt, s aztán krokodiluskönnyek nélkül, sajtó szívvel megmondja kiadványáról az igazat. Mert ha a kímélet ma anyagi okokból erkölcsi parancs, van rajta túl, szellemi okon, másik, nagyobb és örök erkölcsi parancs, mely kategorikusan kötelez arra, hogy a magyarur sűrűn megjelenő, úgynevezett tudomány-népszerűsítő könyvek elsőkélyesedésének, tudománytalanságának, művészetlenségének, stílustalanságának, dilettantiz-

musának s a magyar nyelvet hóhérolásának megálljt kiáltunk, kik vagyunk kiáltók a pusztában. Akinek nincs tudománya, nincs művészete, az égvilágon semmi saját mondanivalója, aki a mások mondásait se tudja használatosán összefoglalni, aki nem tud írni, nem tud magyarul se, az ne írjon könyvet a »művelt közönség számára«, legalább addig ne, míg van tiszteletré méltó »művelt közönség«, — s még van hál' Isten! — mely megvesz jó könyvet is a rossz helyett, ha kap (de netán nem telik neki a jóra, ha a rosszra költött). A könyv, ha kiadatott, nem magánügy — s ha a szabad verseny döntőn sorsáról, ám szólaljon meg a szabad reklám mellett a szabad kritika is. S hahogy kimélet kell, jó, legyen, de — que messieurs les assassins commentent. Mert ha csakugyan oda jutottunk, hogy hazai jófajta termelésünk nem képes az olvasóközönség éhét csillapítani, tessék akkor inkább jó idegennek fordításával kielégíteni, mint hazai rosszal. (Bolond gazdának tartanók, aki a maga elégtelen marháját nem szaporítaná jó idegennel, csak azért, mert idegen — holott a hazai is netán idegen volt valaha.) Nem igaz, hogy a hazai rossznak istápolásával, csak amért hazai, segítjük a hazai jót. Ellenkezőleg, a rosszból születik akkor mindig több, szapora fajzat, s végül agyonnyomja, elszítja a kevés jót.

Szimonidesz nagy könyvének állítólag van valami nevezetessége, ezt olvastam róla, mely miatt különösképpen elismerést érdemel: hogy első a maga nemében magyarul. Csakhogy disztíngváljunk. Elsőnek lenni valóban nagy dolog — úttörőnek. De a népszerűsítő nem úttörő. Hiszen mindegy, magyarul vagy más nyelveken olvastak-e a könyveket, melyek eredményét magyarul, netán elsőnek, összefoglalja vagy kivonatolja. Nem tárgya, hanem célja határozza meg könyve jellegét, jellege határozza meg helyét a sorban, ismereteinek gazdagsága, földolgozásának világossága, eleveisége, szemléletessége, érdekessége határozza meg rangját. Más mérték vagy értékelő szempont itt nincs és nem lehet. Népszerűsítő, ismeretterjesztő könyv pedig magyarul századok óta sok jelent meg — ebben elsőnek lenni többé nem adatik meg senkinek — s hozzá jó egynéhány jeles, az utána jövők iránt nagy igényre jogosító

könyv. Éppen történeti téren is (már pedig a módszer tekintetében mindegy, hogy minek a történelméről van szó — s hirtelen meg nem tudnám mondani, melyik az első magyarul írott történelem); sőt még vallástörténeti téren is (pl. Kecskeméthy—Bartók—Révész *A mi vallásunk* c. könyve, Kolozsvár, 1917.).

Tehát: nevezetesség? Van. S ez: hogy e könyv szerzője összeírt 600 nyomtatott lexikon-oldalt olyan témáról, melyről még a legvadabb elfogultság se mondhatja, hogy nem »érdekes« (a világ vallásai!), témáról, melynek az embarras de richesse bőségével dicsekedhető irodalma van, no igen, jó és rossz irodalma, de jó is annyi, hogy csak győzze az ember, fontos fölfedezésekben és megállapításokban gazdag irodalma, melyek éveken, sőt évtizedeken át időről időre valósággal lázba ejtették a világot (németek császárját! ottói teák közönségét!) — s ő mégis oly unalmasan, annyira szemlélet, vízió, fantázia, gondolat, szintézis nélkül tudott erről az izgató témáról írni, mely szinte magától megelevenedik az ember előtt, megszállja az embert, mint a csillagos ég vagy a tenger végtelene, tudtóról írni annyira nem látva az egészben semmit, mint lélektelen, érdektelen adatokat vagy kuriózumokat, hogy ez már valóságos kunszt, hogy már szinte érdekes, már valóságos kuriozum maga is. S ezért, noha más okon, magam is attól tartok, amitől a szerző, mikor könyve elején ilyen leleplezést mivel: »akiben nincs elegendő kitarás és céltudatosság, az hamar kész megalkotni azt a lesújtó véleményt, hogy ez a vallás világának számtalan változatát és formáját feltáró tudomány tulajdonképpen az emberi butaság történetének leggrandiózusabb tárháza s hogy okos ember legjobban teszi, ha távol tartja magát tőle« — félek, mondom, hogy aki még nem olvasott egyebet, e könyv elolvasásával csakugyan úgy jár, mint ahogy itt megjósolják neki, s ha e könyv elolvasása után már nem futja benne más könyvekhez a »kitartás és céltudatosság«, az ... da capo az idézett sorok. (Ha nem áradna úgy belőle a fölvilágosodottság jóhiszemű naivitása, démoni fondorral lehetne meggyanúsítani ennyire népszerűtlentítő »népszerűsítést«; maga az ördög se tudná alaposabban

kedvét szegni az embernek, hogy a vallás világába betegye a lábát, mint a »világ vallásait« megismertetni akaró ez a könyv.)

Világrészek, népek, korok, kultúrák vonulnak el az olvasó szeme előtt — azaz hogy csak a nevük, ömagukat nem látjuk. Mint sok kilométer hosszú film, mely csupa merő fölirat, semmi kép — igazi képtelenség. Nem osztom ugyan a szerző nézetét, hogy »a vallástörténet birodalmának nagy része faragott romokkal van borítva, melyek közé romantikus képzelettel kell életet varázsolni«, mert ha a tudományos konstrukciónak szüksége van, és pedig nagyon is van, képzeletre, ugyan más az, mint a »romantikus képzelet«; de isten neki, beértem volna én már ezzel is, még tán fölűdített volna e betűszaharán. Ám hiába. Semmi fajta képzelet, beleképzelés, beleélés, megjelenítés, életrekeltés, láttatás, megértetés oázisának nem sikerült nyomára jutnom.

Effajta népszerűsítő könyvet természetesen nem szabad a tudományosság mértékével mérni. De ismereteink és igényünk mai fokán még ilyen könyvben se lehet pl. a zsidó vallást egyszerűen kiragadni előzményeiből és környezetéből azért, hogy a kereszténységgel egy kalap alatt tárgyaljuk, s ugyanakkor pl. a római ott hagyni a maga helyén; mert vagy történeti vagy geográfiai szempont, vagy az összefüggések, egymásra hatások szempontja, vagy érték-ítéletek szerint igazodik szemléletünk, de összekeverni valamennyit nem lehet a nélkül, hogy groteszk helyzetkomikum ne álljon elő, ami pedig aligha volt cél. Igy történetik pl. hogy előbb kerül sor az iszlámra, mint az indus védákra, s egy fejezetkörbe csöppen a görög vallás az észtekével és magyarokéval, elidegenedve az indusokétól stb.

Kiindulása a darwinizmus mithosza: az ú. n. primitív népek vallásától meg akarja vonni a fejlődéstörténet útját a kereszténységig; persze lehetetlen; ezért rántja elő hol ezt, hol azt a szempontot. Mikor ilyen, objektivitást emlegető műnek, kitűnő külföldi példák nyomán is kínálja kínálkozik a *sum cuique* alapján álló, a vallások történetében az igazságot és igazságosságot a maga módján megközelíteni tudó tiszta történeti módszer.

Hogy valóban népszerű s a mellett igazán tanulságos és értékes is legyen

— mi kellett volna hozzá? Nem sok. Csak ennyi: ha röviden és szemléletesen megírja (híven mások nyomán) a vallások szellemi, történeti, geográfiai milieujét s minél több szemelvényt ad jó fordításban eredeti termékeikből, akkor még ennyire híján minden fantáziának és írói készségnek, mindössze több és gondosabb munka árán csakugyan roppant érdekes könyvet tákolhatott volna össze a szerző. Még tovább megyek az engedékenységekben. Ha csak a fele ilyen anyagból készül e könyvnek, talán még akkor is meg lehetett volna bocsátani neki a másik felét (fenntartással — mert olyanokat, amilyenek majd mindjárt következnek, soha és semmi áron). Sajnos, csak itt-ott van beleűződve néhány ilyen szem mazsola ebbe a puffadt korpacibere-puddingba.

No ízeled meg te is, olvasó. Adok belőle s ezzel módot is e sütet megbírálására. A műnek csaknem fele a kereszténységről szól, melyet a szerző nyilván nemcsak történeti szerepe, de belső értéke szerint méltónak talált erre. Nos, a kereszténység megalapítója, Jézus Krisztus, olyan »egyéni-ség«, akivel immár közel két évezrede foglalkozik az emberiség (s úgy látszik, ennek még ma sincs vége), s akit az emberiség jelentékeny része, benne igen sokan legnagyobbjai, olyan nagy-nak tart, amilyennek senki emberfiát, amilyen maga az Isten. Hogy az emberiség e részének igaza van-e, ő dolga, — de hogy az ilyen »egyéni-ség« már aztán csakugyan rendkívüli valami, azt felfogni, megérteni és megértetni a vallások történetirójának dolga. A *Világ vallásainak* írója ilyeneket tud róla: »Tanításaiiban van valami nagystílű, kiforrott, monumentális s hogy mondasáit belekalapálja hallgatói lelkébe, nem riad vissza túlzásokba vesző paradoxonoktól. Istenadta szóznak (a hegyi beszéd értékes beszéd-töredékeinek a halmaza), — de nemcsak ez, hanem költő is. Példázatai, apró elbeszélései... határozottan megbírnák a költői mértéket is. Költőként való értékelését legfeljebb az ingathatná meg, hogy ez a költői színezet nemcsak beszédein, hanem cselekedetein, élete egyes nyilvánvalóan később költött jelenetein (karácsonyi történet) is előrad, azonban ha ezt számításba is vesszük és le is vonjuk, még akkor is annyi költői íz marad minden szavában, hogy annak

alapján sok versfaragónál nagyobb költő marad. Feltűnő gondolatainak újszerűsége . . . (II. 79. l.) Egyénisége eredetiségének a kulcsa az, hogy *egy deduktívan gondolkozó vallásos világban egyes-egyedül ő az egyetlen induktív módon gondolkodó* . . . (II. 86; ez a »deduktív-induktív« majdmegmondom, micsoda annyira tetszik szerzőnek, ki egyébként takarékos a dült betűvel, hogy ezt aztán dült betűvel szedeti, mert ez nyilván fölfedezés, s annyira bele van habarodva, hogy nem győzi hajtogatni, nyilván ő is »bele« akar »kalapálni« valamit valahova) . . . Észszerű, induktív gondolatok segítségével megalkotott vallásos eszménye végeredményben majdnem teljesen egy vonalba esik a zsidóság eszményeivel. Ez azonban nem szükségszerű találkozás. A két különböző módszer eredményeinek azonossága csak úgy lehetséges, hogy Jézus nem törekedett új igazságokra és világnézetének teljesen következetes kiépítésére . . . (II. 87. l. . . s a »két különböző módszer eredményeinek azonossága« mellett mégis »feltűnő gondolatainak újszerűsége« ! ?) . . . Meglepő, hogy Jézus az induktív módszer talaján milyen biztosan mozog . . . (II. 88. l.) Jézus pedig annyira tudatosan járt a maga útján, hogy hegyi beszéde végére zárókönek a kétféle gondolkozási módszert jellemző, homokra és sziklára épített házról szóló példázatot tette fel. A szikla, amire Jézus épít s amire hallgatóival is építtetni akar, ez az induktív gondolkozási módszer, amely jól megfigyelt, minden oldalról összehordott adatokból következtet közvetlenül hozzá nem férhető igazságokra . . . (II. 88. l.; s most tessék ebből az »adatból« a szerző megbízhatóságára »következtetni« az »induktív módszerrel«; a példázat t. i. ezt mondja: Valaki azért hallja éntőlem e beszédeket és megseleksi azokat stb. . . Tévedés ne legyen: Máténál a görög szövegben poiei autusz, Lukácsnál poiön autusz) . . . A nyugati világban azért is fontos alapvetés, mert Sokrates után egész Bacon-ig, Descartes-ig és a modern kultúrának tapasztalatára, kísérletre és indukcióra való rendszeres felépítéséig Jézus Krisztus az induktív gondolkozás terén társ nélkül áll. Vallásos téren pedig nemcsak úttörő volt, hanem a keresztyénységben mindvégig egyedül is maradt

induktív gondolkodásával. . . (II. 89. l.) — Ime. Ez Jézus Krisztus. Nem kevesebb, mint »sok versfaragónál nagyobb költő« és mint — Bacon előfutára. S ilyen magyarázat megmagyarázva. Ezt leírja valaki abban az évben, mely éppen nevezett Jézus Krisztusról neveztetik immár 1927-iknek. No értsen meg ebből valaki, emmi többet, mindössze ennyit, az emberiségnek ezt a megátalkodott időszámítási furcsaságát. Egyénisége eredetiségének ebből a »kulcsából.« Ez nem tréfa, olvasó. Ez így van e könyvben, szóról szóra idézek, lelkiismeretesen, lapszám-megjelöléssel. Nem én találtam ki. De szeretném én azt látni, aki ilyet ki tud találni, csak azért, hogy felebarátjára rákenje. A filológiai teljesség kedvéért még egy »vesd-össze«-t is hadd idézek hozzá, ezt már Hauptmannból: Erfinden Sie so was mal, guter Spitta.

Ilyen stílus, ilyen magyarság! Ne mondja többé senki: le style c'est l'homme. Emberben nincs ilyen. Hallga: »Nagy gyűjtőfogalmakban különböző hasonló jellegű, de különböző intenzitású vallási áramlatok kerülnek össze, amelyek nemcsak a közös gyűjtőfogalomban függnek egybe, hanem azonkívül is benső rokonságban állnak egymással, mert más-más tartalmú dacára is hasonló, vagy azonos jellegűek.« (I. 17. l.) Ezt nem malícia pécezta ki. Úsd föl bárhol, mindenütt »különböző hasonló« értelmességet és magyarságot találsz. Így megy végtelen-végig, »különböző hasonló« módon.

Végül pár szót a szöveghez csatolt bibliografiáról és illusztrációkról. Hűtükör mind a kettő. Nem a vallások történetéé s e történet tudományáé. Másé.

Ilyen népszerűsítő könyvhöz természetesen nem dukál se részletes, se tudományos bibliográfia. Akár el is maradhat. De ha már van, valamire használható legyen. Az azonban már csak mégse lehet, hogy felsorol értéktelen fércelményeket s alapvető vagy éppen a népszerűsítés terén már bevált és elterjedt könyveket szóra se méltat. Nem említi pl. R. Kittel »Die alttestamentische Wissenschaft«-ját, mely mintául és puskául szolgálhatott volna az ókori zsidó vallás ismertetésénél; Indiát H. H. Ewers tanítja Max Müller, Deussen, Oldenberg, Neumann stb. helyett; a magyar művek közül, noha a legrosszabbaktól se saj-

nálja a nyomdafestéket, mellőz ilyeneket: Varga Zs.: »Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a Bibliára« 2 kötet, 1915, 1918; Erdős J.: »Ujszövetségi bevezetés« 1911; Warga L.: »A ker. egyház történelme« 3 kötet, 1906—1908; Munkácsi Bernát gyűjtései stb., stb.

Illusztráció terén kitűnő példát és felhasználható anyagot adnak az olyan népszerű művek, mint pl. Benzinger »Bilderatlas zur Bibelkunde« vagy az 1917-ben megjelent Das Buch der Reformation, geschrieben von Mitlebenden, és hasonlók; t. i. itt is azt kellett volna tenni, amit a szövegben kellett volna tenni: lehetőleg eredeti, az illető korra és vallásra jellemző termékeket bemutatni; itt pedig — noha meg kell hagyni, vannak ilyenek is szép számmal — kapunk drága mélynyomaton olyan képeket, miknek se művészi, se dokumentárius becse (Barrias stb.), s ugyanakkor pl. Michelangelo Mózesét, Raffael Madonnáit ócska tollrajz-kontúrokból, ami blaszfémia.

Egyenlő szép papiros, ennyi betű, ennyi drága reprodukció, ily áldozatkész kiadó! Együtt és külön-külön mind jobb sorsot érdemelt. Jó könyvet. Jó könyvhöz jó kritikát. Mily szívesen írtam volna. Százszor szívesebben, mint ezt. De hát oleum ex operam perdidit, ami azt teszi, ha megmagyarázod: hiába Kámba búcsúra.

Fülep Lajos.

REGGELTŐL ESTIG. *Kisbán Miklós regénye.* Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása, Kolozsvár, 1927. Élénk drámaiságú novellák s nagy benső feszültségű színpadi művek után Kisbán Miklós most regényét áll elénk. Regénye is merőben drámai fogantatású: a helyzeteknek és cselekvésnek olyfokú összeszorításával, a lelkek viaskodásának annyira magyarázgatás nélküli, szűkszavú s egyre az ütközőpontok felé siető rajzával kísérletezik, minőre a regényírásban alig találni példát. A rá nézve új műfajban nemcsak, hogy írói jelleme nem módosul, de még hangnemet sem igen cserél; epikaivá csak azáltal avatja tárgyát, hogy a multban, az emlékezésben játszhatja le.

A két egymással viaskodó lélek két ikernővérben lakik, Máriában és Magdolnában. Mindketten özvegyek, amaz Walteré, a tébolyodottan kidőlt zenei

zsenié, emez Ralphé, a léghajó-kiránduláson lezuhant Zepelin-tiszté. De özvegyi gyászuk csupa vád, gyűlölködés, két elrontott élet néma jajszava. Walternek lelki osztályosa nem a felesége volt, hanem Magdolna, s Ralphnak perszél szerelmi élménye nem a maga felesége, hanem Mária. Mária így két ízben rabolta meg ikernővérét, de a kettős győzelemnek ő sem babérlombját viseli ősziülő fején, hanem töviskoszoruját, talán gyötrőbbet még a Magdolnánál is. A nagy zenei lángelme kultuszában, hagyatékának gondozásában, világdiadalának kiküzdésében egygyórr e két női jellem, melynél pedig ellentétebbet, sőt ellenségesebbet képzelni sem lehet.

Kisbán Miklós szinte kockázatos vakmerőséggel lemond az epikai érdekkeltésnek minden bevált eszközéről; az olvasó számára annyira nem tartogat meglepetés-érdekességeket, hogy regénye első lapjain mintegy rövid kivonatban előre elmondja meséjének tartalmát. Hanem azután az egészet újra lejátsszatja a két nővér emlékezésében, s minden mozzanatot megtelít lüktető étellel, az idegek vésszes játékával, s végül az egymásra torló mozzanatokból kialakul két szenvedésnek kegyetlen és kérérlhetetlen pontosságú életrajza.

A Chiemsee-parti villa, mely színhelye volt négy lélek rommáégésének, könyörtelenül őrizi az emlékeket. Ezek között s ezeknek él a két nővér. Itt a kövek valóban beszélnek s a tárgyaknak valóban könnyeik vannak. Kisbán Miklós egyetlen napot ragad ki ennek az idegenek szemében legendássá lett villának életéből, s reggeltől estig, a környezet-kínálta élmény- és hangulatemlékek felidézésével, feltárja az örvényes multat, mely itt már csak epikailag reflektálódik, de jelenidőbe átteve kész tragédia.

Ebben van regényének alkati újsága és szépsége. Ez a konstrukciós lelemény határozza meg művének sajátos ízet: ebből következnek, hogy az elbeszélést mintegy lépten-nyomon átjátssza a drámába. A kapcsoló részek néha kissé hézagosak is, az érzelmi fordulónál haszontalan várók a regényírók szokott állásfoglalását, kommentáló előtérbe-lépését. Kisbán erőnek erejével kerüli még a látszatát is bármiféle lírai érintettségnek. A francia naturalista-impresszionista regényírók

iskolájában sokat és jól megtanult, értékesíti is tudását, de felettebb takarékosan: a maga látását nem erőszakolja ránk, hogy lehetőleg minden befolyástól mentesen szemlélhessük helyzeteinek drámai plasztikáját, s a maga szavát inkább elszűrkiti, hogy annál jobban meghalljuk a lelkek leg-halkabb sikolyát is.

Végletes tartózkodása néha okoz is apróbb technikai zökkenéseket; helyel-közzel az emlék-mozzanatok bekapcsolásában is érezhető valami kikényszerítettség; de azért egészben a sűrítés s a lényeg megragadása bravúrosan sikerült.

Kisbán írói természetének erős drámai jelleme még hasonlataiban is ki-ütözközik: úgyszólván sohasem használ képszerű, *álló* hasonlatot; képei-ben is mozgás, akció van.

A regényben mindvégig középponti helyet foglal el a modern zene lelki keletkezésének s minden gátat le-rontó érvényesülésének izgalmas »Entwicklungsperiodé«-ja. Kisbán meghit-ten áll ennek lelkével szemben, benne megérzi és megérti az abnormitás határán járó elemeket is, s éppen ezekhez pompás, meggyőző indíté-kokat szolgáltat környezetrajzával: betegesen érzékeny, csupa-seb mai lelkek egymásra ható s egymástól marcangolt együttesét mutatja meg: a mai zene lelkének hamisítatlan termőtalaját. Nyilvánvaló, hogy e művészet-genetikai érdeklődése szabta meg regényének külföldi s éppen né-met $\frac{1}{2}$ miliójét is. E világnak Kisbán kitűnő ismerője, noha maga erős gyö-kerekkel kapaszkodik szűkebb hazá-jának, Erdélynek talajába, nyelvileg meg éppen néha a provincializmusig függ a Királyhágón túli szőzéstől.

Kisbán Miklós az örökké izgékony, merész tervű írók közé tartozik. Témáit nem »elintézni« szereti: küzdeni szeret velük. Ezúttal pompás témával mérte össze erejét, s ebből a küzdelemből egyik legérdekesebb könyve született meg.

Rédey Tivadar.

BETHLEN. Irta: *Surányi Miklós.* Budapest, 1927. Singer és Wolfner. Regényirótól elvárjuk a hős jellem-zését, Surányi e helyett korrajzot ad, talán mert nem jutott annyira köze a miniszterelnök személyéhez az élet-ben, hogy jellemzésre merne vállal-kozni, vagy történetpolitikai tanul-

mányában nem akart a regényírók megszokott eszközével, az intuícióval dolgozni.

A korrajz mindenestre szép és si-került. Egyes részein azonban érezzük, hogy elsősorban nem történetbúvár becsúvágya sugallta őket. Surányi azt mutatja be, hogyan gondolkozik egy mai intelligens ember a közélet kérdéseiről és Bethlenről. Emlékszik jól mindarra, amit átélünk az utóbbi évtizedekben, emlékezetének kiegészítése végett ol-vasta s könyvében sűrűn idézi a ko-runok történetével foglalkozó jelesebb történeti munkákat s a miniszterelnök által az Encyclopedia Britannica részére írt történeti visszapillantást. Olvasta a fontosabb emlékiratokat is s így színekben gazdag képet tud rajzolni a háborúelőtti monarchiaról, a bécsi »Olympus«-ról csakúgy, mint a nálunk dúlt közjogi harcokról.

Röviden és nagyon érdekesen mondja el a Bethlen-család történetét s ebből vonja le azt a következtetést, hogy a monarchia bukásakor függetlenné vált Magyarország kormányelnöki székére mintegy predestinálva volt a Habs-burgokkal szemben örökös ellenzékét képviselő Bethlen-család egyik tagja. Jellemzi Bethlen régibb álláspontját, amelyet egy szóban lehetne összefog-lalni: hallgatott. Dolgozott és tanult sokat, de hallgatott. Meglepte a földgáz-kutató tudóst a gróf tájékozottsága a földgáz kihasználásának kérdéseiben: erről tanulnia kellett, mert a földgáz saját birtokaihoz közel került fölszínre. Igaz, sokan voltak, akiknek szintén tanulniok kellett volna és nem tették. — Bethlenre az a jellemző, hogy ott is teljesítette kötelességét, ahol nem szá-míthatott arra, hogy érdemeit újságba fogják kiírni. Anyyira átadta magát a néma kötelességteljesítésnek, hogy életírója alig talál mondanivalót róla a régibb időkben, s úgy van vele, mint volt az egész magyar közélet akkor, mikor Bethlen miniszterelnökké lett: senki sem tudta, hogy Bethlen mit akar. Programbeszédének egyetlen kiemelkedő mondata: Legyen vége a forradalomnak. Ezt nagyszerűen ki-emeli Surányi, amint kitűnően érzé-kelteti, hogy Bethlennel a tekintély kora kezdődött.

Végig kíséri Surányi a iniszterel-nököt tövises pályáján. A romok el-takarításához első nagyszerű lépés a külföldi kölcsön. Nem az összeg volt

fontos, — hiszen Csonka-Magyarország lakossága szeszesitalokra elkötél évenként annyit — az erkölcsi hatás nevezetes: elég erős a koronaromlás megakadályozására. Elmondja Surányi a súlyos válságok történetét is. IV. Károly hazatérési kísérletét, a frankhamisítás ügyét, rámutat arra, hogy valahányszor Bethlen külföldre indult lehetetlen nemzetközi helyzetünk javítása végett, mindig botrány, bomba-robbanás kompromittálta előre a magyar ügyet a művelt államok előtt. Így kellett a miniszterelnöknek két arcvonala ellen küzdenie.

Beszél a numerus claususról és szép szavakban emlékszik meg Klebelsberg Kunóról. Szembeállítja egymással Bethlen nagy terveit és a tervek megvalósítását nehezítő kétségbeejtő nyomort, — ez művének egyik legszebb fejezete. Itt is keveset beszél magáról Bethlenről, amint pl. az Olaszországgal létrejött barátsági szerződés megkötésének leírásánál is inkább a külsőségekkel jellemzi Bethlen tevékenységét. A kötet utolsó fejezeteiben még kevesebb szó esik a miniszterelnökről: Rothermere akcióját írja le Surányi, azután két levelet közöl. Egyik levél az angol lordhoz van intézve, másik egy mármharoszigeti magyarhoz. Szinte kérdezzük, mi köze van mindehhez Bethlen életrajzának? Kérdés nélkül is megfelel az utolsó fejezet: megint nem Bethlenről szól az író, hanem elmondja, hogy Magyarországon szerte megindult az építkezés. *Vége van a forradalomnak*, megindult az építő munka.

Most, a könyv elolvasása után érezzük, hogy Bethlenről szóltak azok a fejezetek is, amelyek nem említették nevét. Senki másnak nem merném ajánlani a jellemzésnek ezt a módszerét, de Surányiról el kell ismerünk, hogy neki nagyszerűen sikerült így, közvetve jellemeznie a hallgatag embert, akit mindenki magáénak tartott, mert mindenki azt hitte, hogy az ő elveit fogja elfogadni, és végül mindenki valóban magáénak érzi, mert mindenki látja, hogy Bethlen saját terveit követte s az eredményes munka láttára a sokféle párt gondolkozása simulat az övéhez. *Török Pál.*

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBÓL. *Takáts Sándortól.* Budapest, 1927. Genius kiadás. Húsz körülbelül egyforma terjedelmű és színezetű rajzot

kapcsolt egybe az ismert nevű szerző a fenti cím alatt, melyek legtöbbször budai basák életével és magyarországi működésével kapcsolatos. Az egyetlen nagyobb lélekzetű dolgozat a gyűjteményben Tengöldi Bornemissza János élet- és jellemrajza, mely egy XVI. századi végbeli magyar kapitány mostoha sorsát mutatja be.

Takáts Sándor nem tartozik azon írók közé, kik tárgyuik aprólékos kidolgozásában remekelnek, hanem megelégszik néhány jellegzetes vonással, melyeket olyan mesterien tud előadni, hogy nem csupán lekötni, de meggyőzni is képes vele. Határozott mestere ezenfelül az írásművészetnek, ami nem csupán egy-egy rajz felépítésében, hanem a részletek előadásában is megnyilvánul.

Állandóan a történettudomány és a szépprózai elbeszélés határán jár, bizonyító anyagát levéltári forrásokból, különösen a bécsi Kriegsarchiv-ból s Finanzarchiv-ból meríti s szükség esetén szó szerint is idézi, költői képzelete azonban olyan erővel uralkodik bizonyító anyaga felett, hogy a száraz történeti forrásokból színes képet varázsol elő s az olvasó nem tudja, vajjon ezekben a színes képekben gyönyörködjék-e, vagy pedig a források történeti tanulságait mérlegelje. Végeredményében minden történetírónak szüksége van ugyan a képelet rekonstruáló erejére, a legtöbbször azonban mégis a forrásanyag szab irányt a képelet munkájának, míg Takáts Sándornál a képelet feltétlenül rendelkezik a forrásokkal.

Takáts Sándor írói egyéniségének nagy értéke, hogy ítéleteiben egyáltalán nem befolyásoltatja magát s bátran kimondja véleményét a legnagyobb horderejű politikai problémákról is. Történeti felfogása nincs alárendelve semmi célnak, a l'art pour l'art elve érvényesül mindenhol írásaiban, történetpolitika nélküli történettudomány forrt ki lelkében, amelynek világánál szemléli a forrásokat. «Aki a hazai törökséget nem ismerték s akik e népre kígyót-békát kiáltottak, mindenkor többségben voltak» — állapítja meg joggal s ez mégsem térítette el attól, hogy a török népben értékeket ne keressen s ez értékek alapján kellő világításba helyezni törekedjék kiemelkedő alakjaikat. Keserű igazság az is, amit a következő szavakkal állapít meg:

»A győzelmes császári hadak kiverték a törököt s mi segítettük őket kiűzni, a győzőket ünnepeltük s ünnepeljük... pedig a török kiűzése után ránk került a sor«.

Nem is tudjuk, hogy mit emelünk ki inkább Takáts Sándor munkásságában: előadásának színességét, kifejezőmódjának magyarosságát, nemzeti érényeink iránti tiszteletét, vagy azokat a nagy igazságokat, melyeket a hódoltság korának tanulmányozása közben a levéltári forrásokból kiasótt. Kétségtelenül megállapíthatjuk azonban, hogy a Takáts Sándor színes rajzaiban rejlő történeti forrásanyag olyan természetű, hogy a hódoltság koráról vallott történeti felfogásunk revízióját szükségszerűvé teszi. Vonzó előadása viszont kiválóan alkalmas arra, hogy a török hódoltság korát a magyar olvasókkal megkedveltesse.

Gárdonyi Albert.

ELBESZÉLÉSEK *Farkas Páltól.* Herczeg Ferenc bevezető tanulmányával. 8-r. 155 l. Bpest, Singer és Wolfner, 1928. Sok szép reményt, sok értékes ígéretet vitt magával korai sirjába e kötetnek hét esztendővel ezelőtt elhalt szerzője. Termékeny és nyugtalan szellemét kibontakozásának s az ezt kísérő elismerésnek legszebb jelei közt némította el a halál. Ez időbeli nagyobb munkái után rövidebb dolgozatainak ez a posztumusz gyűjteménye úgy hat reánk, mint dús szüret után összeböngészett fürtök. De igénytelenebb voltakban is rávilágítanak elhúnyt szerzőjük tehetségének vonásaira s érdeklődésének főbb irányaira.

Az emberi haladás nagy eszméje volt az, ami legállandóbban foglalkoztatta az írókat. Lelkesedett minden nemesszociális eszméért és törekvésért, érdekelte ezek küzdelme, nagyon foglalkoztatták az emberiség életének korszakos fordulói, melyek az emberi haladás nagy válságaiként tűnnek fel. Ezért érdekelte annyira a francia forradalom, melynek történetét is közrebocsátotta s melynek eseményeiből e kötetben is számos dolgozatának vette tárgyát. Ezért foglalkoztatta annyira a kelet, melynek nyugattal való ellentéte éles elhatároltságban mutatta a tespedést és haladást. Ezért állítja szívesen szembe egymással azt a két embert, akik közül az egyik csak előre néz, a másik csak a múltba.

Érdeklődése fő irányának megfelelően az emberek közül is elsősorban azok vonják magukra figyelmét, akikben van szenvedély, fantázia és fanatizmus. Az ő világában csak azok folynak be sorsdöntően mások életére, akikben a rendkívüliség varázsától elbűvölve a szenvedély és rajongás lángja lobban fel és habozás nélkül tudnak feláldozni mindent. Az ő hősei: az előkelő fiatal olasz leány, ki nevének mocskoltanságát is kész odaadni, csak hogy megmentse nemzetének bálványozott hőst a pályájához méltatlan végtől (*Lavagna tábornok*); a forradalmár, ki egy szép nőért életét kockáztatva, szembeszáll Robespierrel (*Donna Theresa*); a fanatikus puritán pap, ki gondolkodás nélkül veti magát a gyilkos mélységbe, hogy példát adjon a vértanuhálálra szektájuk megtántorodott vezérférfiának (*Mac Colum Mare*); a keleti nő, ki az emancipációért áldozatul adja magát a fanatizált csöcselék pszichológusainak és fegyvereinek (*Eminah*). Ezért rajzolja szívesen az Italia Unitát megteremtő elszántságnak, hitnek és áldozatosságának egy-egy képét. Általán ezért mutogatja sűrűn az eszme és példa fanatizáló erejét.

A szerző maga írja, hogy többé-kevésbé mindnyájan Bernard Shaw fantáziáit vagyunk, aki merész csúfolódással húzza el a fátyolt a történelem minden minden hamis póza elől. Ezt cselekszi ő is a kötet nagyobb részét tevő elbeszéléseiben, melyeket *Történelmi miniatűrök* néven foglal össze. De csúfolódás nélkül teszi, mindössze csak az embernek a színvonalára szállítja le a hősit s itt-ott azt a szerepet emeli ki ironikusabban, amely a világtörténet nagy fordulójában a nőknek jutott osztályrészükül. Általán azonban ő is inkább a történelem nagy eseményei közt, válságok és megpróbáltatások nehéz óráiban vergődő embert mutatja be s mindig rokonszenvenvel festi az elszántságot, a léleknek egy-egy merészebb nekilendülését.

A kötet másik csoportját *Keleti történetek* teszik. Az útleírás lényegére vonatkozólag maga a szerző úgy nyilatkozik, hogy az intelligens ember túl van a Bäckker-hangulatokon. Ő is elragadtatás helyett inkább azt a csalódást rajzolja pompásan megvilágító vonásokkal, mely a hívő léleknek a szent városra, Jeruzsálemre áhitattal gon-

doló kegyeletét a helyszínen, a vallásos fanatizmusnak visszataszító képei közt éri. Rajzolja azt a csalódást, mely a romantikus kelet bűbájos képeit színezgető képzeletre vár kelet fantasztikusan hazudozó, lusta és piszkos emberei közt. Rajzolja a nyugati és keleti ember életszemléletének és világfelfogásának elhajlását s a közel-keletnek Páris felé óhajtozó félszeg vágyódását.

Kél elbeszélés zárja be a kötetet; egyikben ironikusan van szembeállítva a férfi eszményi, önfeláldozó vonzalma s a nő érzésének sekélyes, kisszerű volta, a másik a nemes, emberszerető szívnek szép példázata az örvény széléről embertársát gyöngéd megértéssel visszavezető jóságáról.

A kötethez Herczeg Ferenc írt szép bevezető tanulmányt, mely a kitünő lélekábrázolóhoz méltó színességgel és elevelességgel állítja elének Farkas Pálnak s benne a XX. század elején alakuló és forrongó magyar élet egyik érdekes típusának lelki képét.

Kéky Lajos.

MAGYARORSZÁG MŰVÉSZETI EMLÉKEI. *Divald Kornéltól.* Budapest, 1927. Az Egyetemi nyomda kiadása. 256 oldal és 267 kép. Divald Kornél könyvét kézbe véve, lapozgatva egy különös kísérletre támad kedvünk. Kíséréljük meg úgy nézni képeit, mintha nem lennének magyarok, hanem jóindulatú külföldiek, akik rólunk s hazánkról nem sokat tudnak.

Felnyílik a könyv s történeti sorrendben felvonulnak ez ország művészeti emlékei, a pécsi székesegyház, más elpusztult székesegyházak alaprajzai, Gyulafehérvár és Pannonhalma, az átmeneti stílusú templomok részletei, a jáki templom s annak kapuja, a gótikus korszakból a budavári Nagboldogasszony-templom s a csütörtök-helyi kápolna csodája, a kassai szent Erzsébet-templom; a középkori plasztika szebbnél szebb remekei: a Kozlovári testvérek Szent György-szobra, a felvidéki szárnyasoltárok, a löcsei Betlehem csodaszép fejei; néhány tőredék a Magyarországra átplántált renaissance architektúrából s annak sajtálsruú felsőmagyarországi változatának példái... az idegen megáll s úgy képzeljük, elgondolkozik, hogy vajjon nem kellene-e ezt az országot is felkeresni utazásai közepette, ezt az országot, amely e könyvben egy kis

választékát mutatja be művészetének, mert hiszen e mutatványok mögött egy felette érdekes és fejlett művészetnek kell állania.

Igy a külföldi... de mi igen jól tudjuk, hogy Divald Kornél művészeti emlékeinknek nemcsak a legjavát szedte össze, hanem igyekezett a könyv oldalain szemléltető leírásokban a lehető legteljesebb benyomást adni ilyes kinceseinkről. Mi tudjuk, hogy ami a külföldi előtt pompás választéka egy még gazdagabb kultúrának — az egy évezredes kultúrának a maradéka. Tudjuk, hogy hasonló értékű művészeti emlékek borították el az ezeréves haza földjét, de a mostoha sors csak ezt a néhányat hagyta a mai nemzedékre. De épp ezért aligha íródhatna szebb himnusz Magyarországnak kultúrájáról, mint ez a pompásan illusztrált kötet, amely módot ad végre arra, hogy művészetünket legalább valamennyire is összehasonlíthassuk az európai művészettel s annak értékét e maradványok alapján is összemérhessük. E könyv egyik nagy tanulsága, hogy a magyar kultúra Európa előretolt kultúrбатыája volt ezer éven át.

Ezen nagy és általános érdemén túl a könyv jelentősége az, hogy az első nagyobbszabású, átfogó magyar művészettörténelem, — amelyet mintegy előkészített az elmúlt évben ugyanezen szerző kisebb lélekzetű Magyar művészettörténete — az első kísérlet ezeréves műtörténetünk összefoglalására. A könyvben a művelt olvasó általános tájékozódást nyerhet művészetünk fejlődéséről 1800-ig, sőt, a meglehetősen terjedelmes forráshivatkozások segítségével, a mélyebb megismeréshez vezető utak is megnyílnak a részletkutatásokba merülő bűvár előtt. Divald Kornél e munkájával megalapozta a rendszeres magyar művészettörténetírást és művét talán Winckelmann görög művészettörténetéhez hasonlíthatnók, mely a görög művészettörténetről vallott ismereteink nagy kiindulópontja.

A könyv egyik legnagyobb értéke hatalmas képanyaga, mely eddig nem látott teljességben, technikai tökéletességben és egységességben mutatja be művészetünket. A Csonka-Magyarország nemzeti önérzete megnövekedhetik e képanyag láttán s ezután még kevesebb okunk lesz a Nyugat előtt szegénységünk felett szégyenkezni. Egy

tekintetben mégis elhibázottnak kell tartanunk ezt a könyvet, nevezetesen, ha arra gondolunk, hogy a nagy fáradsággal összehordott képanyag a külföldön milyen hatással lehetne! A képek a szövegbe vannak beiktatva s így a könyvnek angol vagy francia szöveggel való megjelentetése esetén újra kelene készíteni az egész könyvet. Ha meggondoljuk egy ilyen kiadvány nemzeti jelentőségét, sajnálattal kell látnunk a könyv nyomdai megoldását. Ma, amikor mindinkább sikerül a külföldi figyelmet magunkra, nemzeti ügyünkre irányítani, nem tudunk ezen, bizonyára a kitünő szerzőtől távol álló technikai hiba felett elsiklani. *Bierbauer Virgil.*

RAMBLES WITH ANATOLE FRANCE. By *Sándor Kémeri*. Translated from the Hungarian by Emil Lengyel. Philadelphia & London: J. B. Lippincott Co. 1926. pp. 335. A legritkább eset, hogy holt mesterről szóló könyvben, melyet hozzá közelálló írt, a szerző alakja háttérben maradjon. És ha ez néha mégis sikerül, akkor megfélő, hogy a háttérben maradás teljessége miatt a szerző egyénisége teljesen elmosódik előttünk. Kémeri Sándor Anatole France-ról szóló szép könyvének legjellemzőbb vonása, hogy megtalálta a közeputat ebben a látszólag megoldhatatlan dilemmában. A holt mester uralkodik könyvének első sorától az utolsóig. A reflektorfény állandóan ráesik. Apránként merül fel alakja és elevenedik meg előttünk. Mintha vele volnánk, hallanánk, mint beszél gúnyolódó mosolyával, látnók, mint becéz ujjai között egyet szívének oly kedves görög szobrocskáit közül, figyelnek kis panaszaira, ironikus tréfáira, mindig kész rokonszenvére azok iránt, akik kevéssé szerencsések ezen a földön. Tökéletes arcképet kapunk, amely él és mozog.

Mégis minden oldalon ott a szerző egyénisége is, tolakodás nélkül, kissé félértesen, megindítóan ügyelve, nehogy az olvasó és imádott témája közé kerüljön. De ott van és lelkünkben lassan formálódik ez a második arckép: *Kémeri Sándoré* — mely érdekességben csak a mesteré mögött marad el. Úgy mondják, hogy költő kell valamely költeménynek más nyelvre való átültetéséhez. Így kell genialitásnak lenni abban is, aki a lángész akarja átadni. És ez Kémerinek sikerült.

Soraiban az ember és a művész egybeolvad. Egyéniségének minden oldala kiegészítője a többinek. Mi több: a nélkül, hogy a mester írásmodorát utánózná, elbeszélésének hangja valószínűbb teszi előttünk, közelebb hozza hozzánk Anatole France-ot. És éppen elragadóan csiszolt leírásaiban együtt látott szépségekről, vagy eseményekről, amikről a mester mesél, vagy amit mindketten átéltek, vagy a lángész valamely röpke és mégis jelentőséges hangulatáról — ezekben találjuk Kémeri Sándor egyéniségének jellegzetességét, nem pedig saját szavaira, tetteire, érzéseire való odavetett utalásaiban.

Kémeri Sándor könyve a szeretet munkája. Művész magasztalja benne a nagy művészt.

A könyv nekem élénk és maradandó örömet szerzett, mind magáért, mind a ragyogó fényért, melyet Anatole France-ra vet, akinek szíve oly gyöngéd, mint amilyen éles a szelleme és amilyen mélységes a tudománya.

(New York.) *Edwin Björkman.*

NÁSZREPÜLÉS. *Kádár Imre* regénye. Megjelent a Szépművés Céh kiadásában. Kolozsvár, 1927.

Ugy hírelt, freudista elgondolás lesz ez a mű; az első erdélyi pszichanalitikai regény. Nem az lett szerencsére. Nem irodalmi divatickk; sokkal több: egy darab lihegő-vonagló élet, azon harmatosan, ahogy világra küzdötte magát és azon ég felé jajdulón, ahogy a dolgok elmúlásának örök tragikus törvénye kiűzte onnan.

Kivételes és kiváltságos teremtmények sűrített drámája a *Nászrepülés*, az erdélyi irodalom új gazdagodása. De hát a köröttünk imbolygó életek önmagukban, hozzáadás és fölösleg-elvonás, időbeli és írói retus nélkül is elég lebilincselők s érdekesek arra, hogy a nyomtatott betű műhatatlanságot ajándékozzon nekik. Kell a költői elvonatkoztatás, emberek és tárgyak felső megvilágítása, az élet pangási időinek elpárolgatása és az események tömörítése ahhoz, hogy művésztől szellemesítse vaszkos és brutális, néha túlszéles terepre nyúló harcainkat a végzetel, önmagunkkal és azokkal a misztikus hatalmakkal, melyek megdöbbennek ugyan minket az új életek kezdődésénél, a születés tényénél, de melyekről szívesen megfejtkeznek a szenvedő és gyötrelme-

sen önmagát ámitó ember, míg csak a lejárt óramű utolsó percenése térdre nem veti előttük ismét.

Kádár Imre ezeket a titokzatos nagy hatalmakat teszi ismerőseinkké, boncolja és tárja elénk önmagunkból, másokból, érzelmeinkből, szándékainkból, cselekedeteinkből s azok tudatalatti mozgató rugóiból mindvégig lebilincselő és színes mese keretében.

A regény tartalma röviden a következő. Kovács István és Fekete Judit, két művészi képességekkel megáldott lény, szeretik egymást kisgyermek koruk óta, a nélkül azonban, hogy ez a szerelem határozott, egymásért nyúló gesztusokba törne ki. Ellenkezőleg. A két szerelmes szinte kerülő egymást, épp a kölcsönösen megérzett végzettség miatt. István kósza kis enyéléseken próbál menekülni egyetlennek rendelt szenvedélye elől, Judit pedig pályákkal köztöli me magát a földhöz, hogy ezek visszatartsák a fatális szerelem felé való sodródásában. Vagy egy fél-tucat embert rántanak küzdelmük légkörébe, kik vagy az egyiknek, vagy a másiknak segítenek pillanatokra megkapaszkodni és lélekezethez jutni a halálos repülés közepett. De az elrendeltség vihára oly erős, hogy természetyszerűleg hamar kirántja a talajt a kapaszkodó mellékfigurák alól is s hajtja tovább a maga kiszemeltjeit a végső beteljesedés felé. Az sem gátolja meg sorsuk beteljesedését, hogy Judit közben férjhez megy, István pedig megmátkásodik. István szenvedélye kényszeríti, hogy mégis magáévá tegye azt, aki öröktől fogva számára küldetett, bár a rettenetes parancs betöltése után meg is szűnik az élethez való kedve, joga. Aranyló repüléssel zuhan és merül alá az örökkévalóság óceánjában.

A regény bravurosán indul. Az első rész a gyermekkor tudatos és tudatalatti lelkiéletének gazdag rajza. Impressziói frissek. Különösen őszinte a két gyermek szökése, vándorlása, apró kép-mutatásaik, hazudozásaik és hősködésük. Itt-ott, de csak a regény megindulási küzdelmében, mintha Szabó Dezső hatásai villannának fel egy percre.

A regény alakjait nem céloim boncolgatni. Az író belső felfogásával vitakozni éppoly elhibázott, mint meddő dolog. Ezenkívül Kádár azzal, hogy két művészt állított regénye középpontjába, éppén elegendőképp figyelmeztet is

arra, hogy itt *más*, a hétköznapi hús-és izomemberekétől eltérő szellemiségű lényekkel lesz dolgunk. És minthogy ezt a kiinduló tételt sikerült előttünk valószínűvé tennie, sőt beigazolni s minthogy figuráinak sorskifejlődése is összhangban áll az alapvető feltevessel, nem is tehetünk egyebet, mint hogy kész életeknek fogadjuk el a regény kiváltságos teremtményeit.

Külön elismerés jár a Nászrepülés lélektani elemzéseinek. Hajszára pontos, szubtilis megfigyelések ezek, melyek mintha mindnyájunk élményéből álltak volna össze, a nélkül, hogy az író szubjektív átélését is éreztetnék velünk. Pedig bizonylan sok a regény belső átélt lelki mondanivalója. De kalapot kell emelnünk az olyan írói fegyelmeltség előtt, mely ezeket így osztályozni, a fontosakat a lényegtelenektől elkülönöztetni és megtisztítani tudja.

Olyan ríktó túlkapásokra, mint a II. rész I. fejezetében felbukkanó koporsójelenet, neki igazán nem volna szüksége. Igaztalanság lenne azonban több szót ejteni erre az egyoldalnyi elbódorodásra, mint amennyit megérdemel. Főleg akkor, mikor a regény száz más, igazán virtuóz megfigyeléssel kárpótol.

A Nászrepülés nyelvezete egészében egyszerű, előkelő. De helyel-közzel büntet is a szerző drámaírói multja. Így a téma mult időben való előadásának hirtelen jelenbe átzökkenésinél, mikor is mintha egyszerre valami drámához kezdene instrukciókat adogatni Kádár. Pl. a 99. oldalon:

»... Juditot félrehívja a szobalány, bólint, a szobalány kimegy, belép Kanizsáy. Bartha élébe megy, üdvözlések, külön meghajlás István felé, előírások diszkrét sarkantyúzó» stb.

Külön ki kell emelnem azt a bátorságot, amivel Kádár *mer* a lezajlott világháborúról írni. De egyben meglepetés is ez. Kiderül, hogy már *lehet*, szabad. Kész a lelkünkben a hely ezeknek az élményeknek befogadására is, ha megfelelő művészettel és belső érdekességgel kapjuk őket.

(Nagyvárad.) P. Gulácsy Irén.

EGY EMBER ÉLETE. *Kassák Lajostól. Önéletrajz. Dante-kiadás. Budapest, 1927.* Kassák Lajos könyve, amelyhez hasonló konfesszió nem igen van irodalmunkban, hatalmas bizo-

nyíték a szerző rendkívüli írói kvalitásai mellett, de csaknem ugyanilyen erejű vád a költő ellen. Kassák önvalóságának keresetlen őszintesége, az a közvetlen és természetes egyszerűség, amely a kötet minden szavából sugározza ki az igazi élmény hevét, az a kiegyensúlyozott realizmus, amely így csak a klasszikus remekművekben van meg s amely Kassák művét a most induló magyar neoklasszicizmus egyik jelentős alkotásává avatja, szóval az egész mű szelleme és hangja merő ellenétben áll Kassák mai költészetével. Ebben a költészetben is van erő, a versek egyes soraiból robusztus súlyllyal dübörgő fantázia megkapó képei bontakoznak elének, de az egész költészet még nem őszinte. A mechanikai és dinamikai kultúra romantikájából kisarjadt páthos pózát erőlteti magára. A konstruktivista elgondolásnak nemcsak a belső tartalomban, hanem a tipografizálásban is megnyilatkozó manírja látszik rajta. A logikátlanság, a képek összefüggésének kúszáltsága mind kerestet extravaganciája ennek a programszerűen modern, tudatosan eredeti költészetnek, amelyről senki sem hinné el, ha nem tudná, hogy ugyanannak az írónak a munkája, aki az *Egy ember élete* megkapó, friss szépségű fejezeteit írta.

Igaz, hogy Kassák költészete teljesen egyéni hangot és eredeti koloritot képvisel a magyar lírában. Tagadhatatlan az is, hogy a benne megnyilatkozó erős tehetség magasan kiemelje a körültre csoportosuló fiatal verselők erőszakolt és kerestet formálanságokban jelentkező semmitmondásai közül. Talán hiba volna az is, egy író egész oeuvrejében a tartalomnak, a világszemléletnek és a stílusnak következetes egységét követelni. Lelki evolúció is, az író szellemi világa nagy átalakulásokon mehet keresztül, témaköre gyökeresen megváltozhatnak, művészi ízlésének fejlődése, technikai készségének gyarapodása jelentékeny eltulódásokat eredményezhet formában, stílusában is. Ebben az esetben azonban a legszorosabb összefüggés van Kassák önéletrajza és lírája közt. A líra a költő legszubjektívebb énjének megnyilatkozása még akkor is, ha a magára erőszakolt pózok misztifikáló hangulataiban jelenik is meg, mint Bandelaire-nél, akinek lényében volt a póz és a misztifikáció s akkor hazudott

volna, ha spontán őszinteségű verseket ír. És éppen így a legszubjektívebb, legbensőségesebb megnyilatkozás az Önéletrajz is, a lélek nagy gyónása, amely a belészövdő epikai elemek ellenére is leglényegében szintén csak líra lehet. Ennek az Önéletrajznak a legszorosabb összefüggésben kell tehát állnia a költő lírájával, alapját, magyarázatát, kulcsát kell adnia, meg kell mutatnia az élet hatalmas támasztó pilléreit, amelyek a költészet egekbe tornyosuló kupoláját emelik. Nos hát ez a szoros összefüggés Kassák konfessziója és mai lírája között nincs meg. Sőt hitem szerint teljes az ellentét az író szellemének két megnyilatkozása között. Ez magyarázza meg, hogy hiába keresi az ember a három kötetben a szerző mai lírájának gyökereit. Kassák még kísérletet sem tesz arra, hogy az élete különböző szakaszaiban lelki elemzését, szellemi fölépítését adja annak a Kassáknak, aki a Dokumentum lelki, és ha szabad ezt a szót használni, „esztétikai” hitvallását irányítja. De nem is tehet, mert az az ember, aki itt vallomást tesz, aki itt élettörténetét elmondja, egészen más ember, mint aki számokkal címzett verseket ír. Az egyszerű munkás ösztönös antiintellektualizmusa, amely a három kötet minden lapján megnyilvánul s amely minden poshatag könyvszagot és bágyadt irodalmárságot kiküszöböl ebből az életszagú könyvből, merő ellentétben áll azzal a túlténgő intellektualizmussal, amely Kassák lírájának egyik fő jellegzetessége. A líra konfessziója egészen más, mint ennek a konfesszióknak a lírája, következőkép az egyik nem őszinte. S hogy melyik nem az, arra nagyon könnyű a felelet, mert egyszerre megérzi Kassák lírájának keresttségét, akit ennek az önéletrajznak minden művészi szándékoltáson felülálló művésze: a határtalan őszinteség megfogott.

Kassák önéletrajzában az a magával ragadó, az a lenyűgöző erő elsősorban, hogy ez az élet ment minden előítélettel. Bátor élet ez, amely még gyávaságaiban is ösztönére mer hallgatni. Kassák ösztönösen és tudatosan antiintellektuális. A megérzése ösztönös s az akarata tudatos, amellyel ezt az ösztönös megérzést végrehajtja. Ösztönösen elfordul a könyvtől, de nem lustaságból vagy a henyé szóra-kozás szeretetéből, amely a tanulástól

a gyermekek legnagyobb részét visszartartja, hanem azért, mert munkás akar lenni. Hiszen az inaskodás, az iparos pálya sokkal nehezebb, sokkal viszontagságosabb és sokkal kevésbé kényelmes, mint a szülők kényerén élve nyugodtan ülni a könyv mellett. Az önéletrajz első kötete tökéletes képet fest az inasévek szenvedéseiről. Testi és lelki szenvedések ezek. A testi munkának izomlázak hőenergiájává átalakuló gyötrelmei, a kamaszévek szekszuális tévelygése, a nemesebb anyagból gyúrt léleknek küzdelme az erkölcsi fertő szüntelenül rátapadó szennyének iszapjától, a munkásévek egyhangú robotja s később a csavargások idején egyre fokozódó testi elhanyagoltsága, amellyel szinte arányosan nő a kolduláshoz akklimatizálódó lélek minden emberi méltóságának lassú felőrlődése, az a kétségbeesztő lelki depresszió, amely már a testi irtózásokat is feloldja s az egyetlen tisztán emberi előítélettől, a testi utálkozástól is megfosztja a tömeg-alamizsnahely szennyes vályujánál moslékot habzsoló csavargót, a rettenetes éjjeli menedékhelyek dögletes éjtszakái a modern nyomorúság olyan infernális kalandregényévé teszik ezt az önéletrajzot, amelyhez foghatót a legmerészebb fantázia is aligha tudna kitalálni.

Kassák nem szépít semmit, de nem is túloz. Nincs szüksége mesterséges hatásokra. Nincs szüksége rá, hogy mentesse magát, olyan, mintha túl volna a jó és rossz határán, amelyek egymásba mosódnak könyvében és mégis a bűnnek és a züllöttségnek legsötétebb útvesztőjében, a mélyresüllyedtség legvakabb éjtszakájában ott érezzük feje fölött a jó csillagát, azt a tisztább szférába, nemesebb légkörbe való vágyakozást, mely könyvének az érdekességen felül sokkal maradandóbb értéket, mély erkölcsi tartalmat ad.

Az érdekesség, sőt több ennél, a lebilincselő érdekesség egyik legcsodálatosabb kvalitása Kassák könyvének. Legcsodálatosabb, mert csaknem hihetetlen. Mi érdekessége lehet egy életnek, amely egy magyar kisváros sötét, nyirkos lakatosműhelyében penészedik, azután pesti gyárak robotjában és kültelki kocsmák pálinkagőzében és monoton változatlansággal egymást követő sztrájkok nyomorúságában őrlődik s amelynek talán legszenzáció-

sabb élménye a frankfurti homoszekszuálisok titkos pincemulatója. Kassák önéletrajza három részből áll: az első az inaséveket meséli el a műhelybeállástól a felszabadulásig; a második a kamaszévek története, elindulás a szülővárosból, a pesti gyárárat, megismerkedés a szocializmussal, az első költői kísérletek adják a kötet tartalmát; a harmadik a legmozgalmasabb, a csavargások viszontagságait mondja el, a munkából költővé züllött ember csavargó útját Ausztrián, Németországon és Belgiumon át gyalogszerrel Parisba, ahonnan a követség szállíttatja haza a szerzót Pestre az új életbe, amelynek küszöbe előtt ez a konfesszió véget ér. Az utolsó kötetet kivéve, alig van külső eseménye ennek az élet-történetnek, még a harmadik kötet látszólagos mozgalmassága is tulajdonképpen ugyanannak a koldusnyomoruságnak egyre fokozódó kiteljesése. Még csak szerelem sincs ebben a könyvben, legfeljebb valami hűvös, mindig mérsékelt szekszualitás vérszegeny erotikuma. És mégis megfog, lebilincsel ez a könyv, lenyűgöz és magával ragad. Éppen abban van Kassák csodálatos művészléte és e művészet titka talán végtelen közvetlensége és őszintesége, hogy ezt az alapjában egyhangú életet a romantikus kalandorok forgandó sorsának feszültségével tudja elbeszélni. Könyve olyan szuggesztív, mint maga az élet és csodálatosan élnek az alakjai. Azokban a képekben, amelyeket a külföldi nyomortanyákról rajzol, a grünewaldok gótikus naturalizmusának döbbenetes ereje él. Én azt hiszem, aki az elbeszélésnek és a megelevenítésnek ilyen művészi eszközével rendelkezik, az született regényíró, mert bizonyosan az idegenek regényébe is a legszuggesztívebb erővel tudja belevinni az életet, aki a maga őszintén meggyónt életét ennyire regénnyé tudja varázsolni.

Kállay Miklós.

LEONARDO DA VINCI. Irta *Hekler Antal*. A Magyar Irodalmi Társaság kiadása, Budapest, 1927. A Napkelet könyvtárának ez az új kötete népszerű formában, de gondosan, részletesen megírt életrajza a hányatott sorsú nagy renaissance mesternek. A célt, mit maga elé tűz, a feladatot, mit vállal, eléri és teljesíti úgy, hogy kifogást alig lehet tenni ellene. Ez a cél és ez a föladat bölcs mérséklettel körülszegett:

születésétől haláláig végigkísérni a művészt a rendelkezésre álló adatok és források alapos fölhasználásával, ismertetni műveinek keletkezését, vizsontagságát, leírni tárgyukat, szerkezetüket, stílusukat, esztétikai hatásukat. Csak az a kérdés, ez a cél és ez a feladat, még ilyen ügyesen, elevenen és jól megoldva is, elégséges-e, kielégítő-e. A művészettörténet mai módszere és eredményei szempontjából nézve: nem. Mert Leonardo da Vinci művészi sorsának megértéséhez kétségtelenül szükséges élete sorsának ismerete, s ezt itt meg is kapjuk; de Leonardo da Vinci *művészetének* megértéséhez még más valami is szükséges, és pedig korának, kora szellemi életének, világnézetének, művészeti törekvéseinek ismerete, s ez az, amit itt nem, vagy alig kapunk. Az a szellemi világ, melyben Leonardo él, nem jelenik meg előttünk, nem válik láthatóvá, s ezért művei, még ha megtudjuk is, mikor és hol keletkeztek, szellemileg légüres térben lebegnek, mintegy kiszakadva a művészet szellemtörténeti folyamatából. Legalább is az a néhány szál, melyre utalás történik, nem elegendő lehorgonyzásukhoz. Mielőtt a szellemtörténeti helyzetről tájékoztatnának, egyszerűen odacsöppenünk Leonardo bölcsőjéhez az első fejezet első sorával: »Az a Vinci nevű kis falu, melyben Leonardo 1452-ben született, a kies Arno völgyében...«

A történetírásnak, közelebről a művészettörténetírásnak ez a krónikaszerű módja Vasari nyomdokaiban jár, s ha valaki ma is műveli, a jogot senki se vitathatja el tőle; de az elmélyült történeti látás mellett, melyet pl. Dilthey, Weber, Troeltsch, a művészet-történeti módszer mellett, melyet Riegl, Wickhof és Dvořák képvisel, archaikusan, magyarul: elévülten hat. De már akárhogy s mint, úgy kell vennünk ezt a kis művet, amint van. Mindenesetre okosabb dolog jó krónikát írni, mint megbízhatatlan színtézist. Előmunkálatnak pedig a biográfiai anyag alapos átdolgozása, amilyenről e könyv tanuskodik, nélkülözhetetlenül szükséges. Lehet, hogy ennek is van szánva. Heklerben megvan a kritikai érzék és a művek iránt való fogékonyság ahhoz, hogy többet is nyújtson. De így is, amint van, e könyv kétségkívül hasznos, hézagpótló és nyereségül tekinthető.

Fülep Lajos.

DAS ALTE THEATER. — *Kultur-geschichtliche Studie aus Pressburgs Vergangenheit, von Karl Benyovszky. — Bratislava-Pressburg, 1926. 128 l.* A könyv a régi pozsonyi színház történetét adja elő, — vagyis a színház német korszakát s talán azért nem is említi Pozsonyt, hanem csak Pressburgot, a címlapon pedig Bratislavát, amely a színháznak sem pozsonyi, sem pressburgi korszakában nem fedezhető fel. A pozsonyi színpad nem volt jelentéktelen a német színház fejlődése szempontjából, nagy nevek és nagy hatások fűződnek hozzá, míg ellenben a pozsonyi magyar színjátszás, amelynek első nyomai Thaly Kálmán bizonyossága szerint 1677-ig nyúlnak vissza, amikor Forgács Ádám gróf pozsonyi palotájában magyarok játszottak (s a többiek között gróf Bercsényi Miklós is fellépett), — nagyon hamar eltűnik s csak nagyon későn (a XIX-ik század második felében) jut megint szerephez. Hogy Pozsony régi német színházát magyar gróf építette fel (Csáky György), azon igazán nincs mit csodálkozni. A magyar grófok akkor még nem támogathattak magyar színjátszást. Pozsony a német fejlődésbe kapcsolódott bele, Lessing, Schiller, Goethe, Iffland darabjai révén (Berlin után Pozsony adta először Bölcs Náthánt), s a pozsonyi színi játékos magyar vonatkozásai hosszú időn keresztül csakis a színház mecenásaiban és vállalkozóiban mutatkoznak. 1820 előtt e vonatkozások nincsenek kapcsolatban a művészettel. 1820 nyarán azonban Kilenyi Dávid komáromi direktor két hónapon át játszik a pozsonyi német színházban magyar társulatával s e vendéjáték csúcspontja kétségkívül az volt, hogy Déryné is fellépett. 1825-ben, a diéta idején szintén járt magyar társulat Pozsonyban, szeptember 25-én zsúfolt ház mellett adták »A Nép szeretete Jámbor Fejedelmek jutalma« című ünnepi játékot, október 4-én, a császár születése napján pedig Komlóssy »István és Gizella« című, ugyan-csak ünnepi színjátékát, amely előtt a *Gotterhaltét magyar nyelven énekeltek*. 1843-ban a nyári színházban Egressy Gábor is fellépett három estén át, 1844-ben a pesti Nemzeti Színház nyolc előadást tartott, 1858-ban a szegedi társulat négy hétig vendégszerepelt, élén Prielle Koréliával, 1860-ban Molnár György, 1861-ben

Szigeti társulata kereste fel Pozsonyt. A színház tulajdonképp a kiegyezés után kezd erősebben magyarosodni, de Benyovszky könyve éppen ott végződik, ahol a színház erősebb magyarosodása kezdődik. A pozsonyi magyar színjátszás története tehát még megírásra vár, s kívánatos volna, hogy az olyan helyes módon történjék meg, mint ahogy ebben a füzetben a német színjátszás egész fejlődése a legfontosabb adatok kapcsán megelevenedik az olvasó előtt. Pozsonynak megközelítőleg sincs olyan szerepe a magyar színjátszás történetében, mint Kolozsvárnak vagy Kassának, mert produktíve nem folyt be a magyar színpad fejlődésébe, de mégsem *quantité négligeable*, mint ahogy semmi sem lehet az, ahol a magyar szellem és magyar művészet nyomokat hagyott.

Hevesi Sándor.

MEZTELENÜL. *Kosztolányi Dezső* új versei. Budapest, 1927. Athenaeum. Egy kék, zöld, piros, fehér színekben pompázni akaró borítékon fent Kosztolányi Dezsőnek, alul az Athenaeumnak a neve. Hitetlenül forgatjuk. Az Athenaeum sablonos, megszokott külsejű kötetei sorában valami újat akar adni. Azonban külsőleg nem újat és szépet hozott meglepetésül, hanem csak szemet bántót, kirívót. De a meglepetés tovább tart. A versek mintha nem Kosztolányi-versek lennének. Elűtnek teljesen a régiektől.

A cím: Meztelenül. Címnek mindenestre új az irodalomban. Azonban nem egészen érjük. A gondolatnak, érzésnek a költészetben a szó a ruhája. Nélküle érzékelhetetlen. Ha ugyan nem tartjuk a legsalaktalanabb költeménynek magát a puszta érzést, gondolatot. A gondolat, érzés, amint megszületik, már nem meztelen. A versek úgynevezett szabad versek. Rövidebb, hosszabb sorok egymás alatt, rím, ritmus nélkül. Mint ilyenek újnak nem újak. Szabad vers mindig volt. S hogy szép-e, kötött formájú-e vagy szabad vers, az elsősorban az érzésektől, gondolatoktól függ, amelyeket magában rejt és amelyeket bennünk tovább rezegtet. Hisz sívár próza lehet egy költemény és magában egy belső ritmus is egyszerű prózát. Kosztolányi Dezső neve megállapodott értéket jelent irodalmunk-

ban. Munkásságához ez a kötet csupán új szint ad. Érdekessége, hogy kivétel nélkül szabad verseket foglal magában.

Az általános lelkinyomottság, csüggedés, kishitűség, különféle gond szinte évek óta narkotizálja az érzések világát. Az ügyesek, középszerűek, a csakrímelők, az élet metrumai között ügyesen járók világa ez. Bizonyára szorosan összefügg ezzel a társadalmi tünettel, hogy évek sora óta oly elvélve akadunk szép versre.

Kosztolányi Dezső hosszú utat tett meg a *Négyfal között* c. első verskötete óta a szabad versek e csoportjáig. Versek, regények, műfordítások, tanulmányok jelzik az egyes rövid megállókat. Boldog húsz év előtt húszéves korunknak eseménye volt a *Négyfal között*. Valóban négyfal között születtek azok a versek. Méla, halvány lámpafény mellett. A vágyfuvalmas nyári éjszakában is inkább befelé fordult a szem, mikor pedig a hold oly szép, kékes, sugárzó fényvetet bocsájtott a kert gyeplőágyaira. Az egyedüllet jó volt. A végtelenség nyomott. A szív ifjú rendtelenséggel kalapált. S míg beintett a sárga napfény a magányos, bús szobába: isteni volt szonettek faragni, a rímekhez keresni a szót, a szavakhoz a rímeket, görgetni együtt a szókat és rímeket. Magunk körül forog a világ. A Petőfi, Reviczky, Ady, Komjáthy hangulatok is drágák, sajátunk, miénk. Mindig csak Én. Pedig oly szép minden. A szív sírásig tele... Azok a régi versek nekem jobban tetszenek, szebbek, mint ezek az új szabad versek. Azonban meg kell érteni őket. Az akkori beteg szív: semmi, játék. Most az élet arhythmiája előttünk. A végtelenség megszűnik. Vége az esték szonettfaragó nyugalmanak. Vége a látomásos, szimbolikus képeket hozó éjeknek. Vége mindennek, ami volt. Csak a versírás boldog megszokásának nincs vége. Pantheizmusunk nem szárnyal. Közelebb jött az élet, nemcsak a családdal, gyermekkel, hanem vásárcsarnokaival is, és az élet egész vásárcsarnokával. Csend, magány komolyabb kérdések lettek. Magunktól félünk. Kifelé nézünk. Pedig mi van látnivaló? Semmi őszinteség. Kívül pompa, belül rongyos szegénység. Csúrt-csavart szavak. Kanyargós, útvesztő utak. Rendtelenség rendje. Jazzband ritmusa. Pontosan rímelő rettetes versek. Értem az undort. Ha költő vagy: félre a rímmel, félre a rit-

mussal, elég volt az üres csilingelésből, kitárni a lelket, csak azért is rímtelesen, ritmustalanul, de őszintén, meztelenül, ha nem tetszik is az.

Mert csak erről lehet szó. A szabad verseknek Walt Whitman adott létjogosultságot. Ő forradalmár volt. S nem verseinek külső formája tette azzá, hanem gondolatai, érzései. Azóta a kised forradalmárok akarnák kisajátítani és lejártni ezt a versformát.

Kosztolányi Dezsőben, bármennyire feltűnő és újat jelent is ez a versköte, nincs semmi forradalmi. Szinte művészi játéknak tűnik fel, hogy ellenkezőjét akarja adni mindannak, amit eddig adott. Elhagyja a régi arisztokratikus, hűvös, raffinált művészi eszközzeit. Érzésben, kifejezésben demokratikus akar lenni. Elhagyja a fülnek tetsző raffinált zeneiséget. Szavai monoton egyhangúsággal ütődnek egymáshoz és folynak egymás után, mint a tenger hullámai. Itt nem szuggéral, hanem közöl. Itt nincs hallucináció, csak valóság. Itt nem az eszményt keresi, hanem ami közel fekszik hozzá. Nem akar látnok lenni, csupán látni. Idealizmusát naturalizmus váltja fel. Fantáziánkra nincs szüksége: megjelenti. Képeiben nincs homály vagy fény, csupán realizmus, jellemzés. A jelen harmóniátlanságából akarja a szépet kibányászni. Csak egy a régi, még fokozottabban: érzéseinek őszintesége, melegsége és a szeretet, mely verseiből mindenekre árad.

Míntha csak azért búcsúzna el rímeitől, hogy annál jobban érezze az igazságnak, szeretetnek és a könnynek megváltó hatalmát. (*Csomagold be mind...*) Egy ember jön: megremeget, testvért lát benne. (*Vigyázz.*) Meleg szavai vannak a szegényekhez, kik virasztanak, kik nem felejtenek. (*Szegények.*) Igen szép vers *Az apa*. Arról szól, mint távolodik el a fiú az apától. Egyszerű eszközökkel megírt, szép, megható vers az *Özvegy a villamosban*. Az özvegy asszony, akinek senkije nincs, rogyadozó térdekkel áll a villamosban. Senki nem ad helyet neki. »Nem jut eszetekbe az édesanyátok?« Hasonló a *Régi dajkánk egyetlen öröme*. »Nem volt gyermeke neki, a gyermeke az én fiam volt s most gyermeke a gond.« De egyszer mosolygott, a falra mosolygott, mert ott látta magát karjain a gyermekkel, amint nagyon ifjan dalolt... Megjelenik előttünk a gép-

írókisasszony, aki szakadatlanul veri az ördögi keserves acélzongorát. Előttünk a pille, amely tele mézzel, szárnyait veregetve ragyog, mint egy emlék. Egyik legszebb verse a kötetnek a *Bekötött szemmel*.

Úgy jöttem én is e furcsa világra,
bekötött szemmel
s úgy megyek el innen,
bekötött szemmel,
nem tudva honnan, nem tudva hová.
Csak téptem a kendőt síró szememről,
örökre csak téptem. De a végső percben,
ha leszek s nem-leszek, úgy-e majd fel-
oldod,

Isten?

Megpróbáltam néhány versnek a tartalmát kivonatossan visszaadni. Ez a vers-idézet is megmutatja: mily hiú kísérlet volt. Nincs ezekben az egyszerű versekben semmi robbanó gondolat, semmi feszülő érzés, ami nem férne el a rím, ritmus egymásba fonódó karjaiban. És mégis: prózának tetszik, de prózára áttenni nem tudod. Rímes verset könnyebb. Ezekben vannak, a legszebb versben is, fölösleges szavak, a rím kedvéért. Amott nincs egy sem. Megpróbáltam kihagyni egy-egy szót, a szavak rendjén változtatni: nem megy, így teljesebb, egészebb, ahogy vannak. A metrumos, rímes versben a gondolatot a ritmus, rím is egybefoglalja. Itt a szavak egymásutánjában, egymáshoz ütődésében és egymásba omlásában van a hangsúly, a ritmus. Valami lelkesült, ideges próza ez. Valami fáradt vers. A szavakban és egyedül a szavakban valami erős közvetítő erő van, ami szinte föléje emeli e verseket Kosztolányi régebbi, inkább eszményi művészetének. Most éreztem meg: hiába kell egyszerre születnie az érzésnek és a rímnek: a szív melegének és az ész hidegségének a munkája a kettő. Amint a jégvirág is az ablakon a pára melegétől és a hidegtől jön létre. Itt elmaradt az ész hideg munkája. Természetesen nem minden vers egyforma értékű a kötetben. »Megettem a világot s kiokádtam«, így kezdődik a Hetedhétország c. vers. Ez bizony nem szép. Egyik-másik verse nagyon próza, például a »*Csöndes viszontlátás*« is. Bár szép sorok még ezekben is vannak.

Nekem a régi Kosztolányi kedvesebb. Kár azért a régi világért. De e

tudom hinni Kosztolányinak, hogy talán errefelé vezet a költészet útja. Legalább addig, míg nem tér vissza egy harmonikusabb, nyugodtabb élet.

Sikabonyi Antal.

DR. BRASSAI SÁMUEL ÉLETE.
Dr. Boros Györgytől. N. 8-r. 372 l. Cluj — Kolozsvár, Minerva, 1927. Ára 14 P.
Az utolsó nagy magyar polihisztor halálának harminc éves fordulójára jelent meg ez az életrajz. Megírására még 1897-ben kapott megbízást a szerző a magyar unitárius egyházi képviselőtanácstól. Megbízatása főként Brassai tanári működésére irányult, de a megoldásban ez a feladat Brassai egész életére és munkásságára szélesedett ki.

Brassainak öt nemzedékkel érintkező, hosszú élete változatosságával s bohémas nyugtalanságával kétségtelenül figyelmet érdemel pálya, sok eredetiséget, de sok kicsinyes különbséget is mutató egyénisége szintén méltán keltette fel kortársai érdeklődését. Érdekes az a környezett is, mellyel életének és munkásságának nagy része kapcsolatos: a magyarországi unitáriusoknál küzdelmes élete, kik hosszú időn át kénytelenek voltak mást vallani, mint amit hittek, — »vallásuk nem egyezett religiójukkál«.

A szerző nagy szeretettel kutatta fel s bocsátotta közre mindazt, ami ez érdekes pályára vonatkozólag rendelkezésére állott, sőt ez a szeretet rendkívül nagy túlzásokra is ragadta. »Határtalan nagyságú és tüneményes tehetségű, rendkívüli ember«-nek, »sálak nélküli kolozsus«-nak mondja Brassait, aki »egyedül harcolta meg azt a harcot, amelyre seregek lettek volna szükségesekek«, »a közelébe jutók elragadtattak és úgy beszéltek róla, mint phenomenről s bizonyos istenítésnek felelt meg ámuldozó beszédök«. Munkásságáról mint »páratlan nagyszerű munkásság«-ról beszél. Áldott legyen minden szív, mely ma kegyelettel gondol a mult nagyjaira s kétszeresen áldott, ki a magyar nagyság képeit idézgeti elszakított testvéreink elé; de semmikép se találhatjuk szerencsésekknek a szertelenül túlzó s összehasonlításokat provokáló magasztalásokat, melyeknek alapos tárgyi igazolásával meg sem próbálkozik a szerző. Nem alakul egységes képpé, amit Brassai egyéniségéről ír, munkás-

ságának ismertetése nem eléggé rendszeres, egyébként is sok aránytalanság, terjengés és fölösleges ismétlés van a könyvben. Tudományos munkában nem találhatjuk helyén a provincializmusokat s zavaróan hat ránk a tömördek sajtóhiba és a nagy részükben bizonyára szintén ezek közé sorozható központozási hibák s pontatlanságok a nevek írásában.

A könyv érdekes és vonzó olvasmány, de tudományos célra csak erős kritikával használható. Örvedetes jelenség, hogy a sok vékony szépirodalmi kötet mellett ilyen terjedelmes tudományos munka kiadására is megvolt a lehetőség Erdélyben. *Kéry Lajos.*

DIE HISTORISCHE ENTWICKLUNG DER ABENDLAENDISCHEN SCHRIFTFORMEN von *F. H. Ehmcke.* 80 nagy oktáv oldal, 100 ábrával. Verlag Otto Maier, Ravensburg. A betűformák történeti fejlődése egyike a legszebb, legmélyebb és legérdekesebb tanulmánytárgyaknak. Eddig főként a szaktudósokat foglalkoztatta, s az idevonatkozó szakismeretek sokfelé, drága és csak a szakember által hozzáférhető nagyterjedelmű munkákban voltak elrejtve, amelyeknek mindegyike a maga szűk, szigorúan szakszemponjtjai szerint tárgyalja az anyagot. Az utóbbi években azonban a bibliofil közönség is egyre jobban érdeklődik ez iránt a gyönyörű studium iránt, de nehezen tájékozódhatik felőle. Sőt a betűrajzoló művész, a nyomdász is nehezen férközhetett hozzá azokhoz a forrásokhoz, amelyekből ismereteit gyorsan, könnyen megszerezhetette és szervesen kiépíthette. Ezen a hiányosságon segít most Prof. F. H. Ehmcke, a német betűművészet egyik kimagasló vezéregyénisége, aki egy kiterjedelmű és ezért elég olcsó könyvben mutatja be a nyugati kultúrkör betűformáinak fejlődését a klasszikus ókortól a XIX. századig. A könyv nagy erénye, hogy az összes, a betűre érvényes szempontokat egyformán érvényre juttatja, mégpedig nemcsak a kitűnően összeválogatott ábrákban, amelyek a kőbe vésett feliratokat és azoknak az építéssel való összefüggését éppen úgy figyelemre méltatják, mint az írott és nyomtatott betűket, hanem főként a szövegben is, amely az egyes jelenségeket nemcsak a technika (írószerszámok, anyagok) szempontjából, ha-

nem a kor kulturális és művészeti jelenségeivel való kapcsolataikban is méltatja. Hasznos szolgálatot tesz tehát annak is, aki e könyv révén ismerkedik meg először ezzel a gazdag és nagyfontosságú anyaggal s annak is, akinek talán megvannak a maga lassanként gyűjtögetett, szerves egységbe nem foglalt ismeretei, de nem látja még az egyes jelenségek közötti kapcsolatokat. Hasznosan egészíti ki a könyvet a végén közölt leszármazási táblázat, amely szinte családfáját adja a nyugat írásainak, a római Kapitális-tól a könyvnyomtatás fellépéséig. Ezt a leszármazási táblázatot Anna Simons, a kiváló német íróművész írta a müncheni Deutsches Museum számára. Minden bibliofilnek, de minden a betűvel foglalkozó szakembernek is melegen ajánlhatjuk ezt a könyvet, amely gazdag bibliografiát is közöl, tehát megmutatja az utat az érdeklődőnek a további részlettanulmányok forrásaihoz is. *Kner Imre.*

ÉJFÉLI VALLOMÁS. *Duhamel* regénye. A Franklin-Társulat kiadása, 1927. Georges Duhamel ma negyvenhárom éves. Orvosnak készült, de huszonkét esztendőskorában félbehagyva tanulmányait, néhány barátjával Créteilbe ment s ott holmi falanszter-féle közönséget alapított (*Abbaye*). Első verskötetét maga szedte ki. Két év múlva az *Abbaye* feloszlott, Duhamel pedig visszatért Parisba és megszerezte az orvosi diplomát. A világháborúban is mint orvos vett részt. Ennek emléke *Civilisation* című kötete, amellyel 1918-ban megnyerte a Goncourt-díjat. Jelenleg a *Mercur de France* irodalmi kritikusa. Az *unanimisták* közé számítják, bárha a Jules Romains köré csoportosult írói társasághoz csupán a rokonszenv szálai fűzik. Drámáiban, regényeiben és elbeszéléseiben, amelyek a modern francia próza java terméséhez tartoznak, főképp az élet elcsúsztatottait és megmagasztalottakat rajzolja, főként nyugalom objektivitása alá rejtett, mély szeretettel. Érezhető hatással volt rá Dosztojevszkij. Ezt bizonyítja *La confession de minuit* című nagyobb elbeszélése is, amely most Komor András fordításában jelent meg magyarul.

Az *Éjféλι vallomás* egy akarat-beteg élek rendkívül finom, művészi képek-

ben és költői hangulatokban gazdag, részletes kór-rajza. Belső történések sora tárul ki benne s inkább pszichológiai naplónak tekinthető, mint igazi regénynek. Hőse, Salavin, a *gondolat* maniakusa, rabszolgája és áldozata. Abnormis érzékenységu lelkiismerete felelősséget vállal minden agyába villanó ötletért. Ha arra gondol: anyját ma este talán holtan találja otthon, — ellenállhatatlan kényszer a tervek és lehetőségek egész sorát indítja el képzeletében, mire rögtön valóni kezd magát, hogy anyjának pusztulását kívánja, sőt már meg is ölte, mert hiszen a szándék lényegében *egy* a tettel. Az önkínzók makacs szenvedélyével állapítja meg minduntalan saját önző gonoszságát, amely szörnyű fájdalmakat okoz neki. Szendése egyre türethetlenebb lesz. A »lelki bélpoklosság« teljesen elvadítja s lassankint kiközösíti magát az emberek közül. Elhagyja anyját, egyetlen barátját és szerelmét. A gondolatok mérge csendes tébolyba és züllésbe hajtja. Katasztrófájának induló-pontján is egy ilyen akaratlan kényszerképzet játssza a végzet döntő szerepét. Salavin alacsonyrangú bankhivatalnok. Egy nap a főnöke magához hivatja, valami számadás vagy levél átnézése végett. S míg ott áll a rettegett pénzfejedelem íróasztala mellett, különös, leküzdhetetlen vágya támad. Ugy érzi: okvetlenül meg *kell* fognia a cégfőnök fülét. Karja megmozdul. »Eleinte megbotráncoltam kezemen, — mondja vallomásában, — de fokról-fokra éreztem, mint lankad éberségem. Ezer ok miatt, amelyet csak halványan és zűrzavarosan sejtettem, *szükségessé vált számomra*, hogy megérintsem Sureau úr fülét, hogy önmagam is lássam: ez a fül nem valami tiltott, nem-létező, elképzelt dolog, hanem emberi hús, *csak olyan, akár az én fülem*. És hirtelen, teljes határozottsággal kinyújtottam a karom... Esküszöm, semmi fájdalmat nem okoztam Sureau úrnak... ő mégis ordított, ordított...« Salavint ezért kidöbják a bankból. Ettől kezdve nem bír álláshoz jutni. Később már nem is akar s rövidesen martaléka lesz a lelki romlásnak.

Ez a fül-megfogás tipikus mása annak az »ellenállhatatlan« orr-megfogásnak, amelyet Dosztojevszkij *A megbélyegzettek* egyik fejezetében írt meg. Duhamel nyilván jól ismerte a

szóbanforgó jelenetet, — egy másik könyvében *egyetlen* íróit említ s ez: Dosztojevszkij, — mégis újra megírta, megismételte. E tekintetben mintha kissé maga is a vágy szuggesztív kényszere alá került volna. S nemcsak itt, hanem általában, egész írói munkásságában, amelyen minduntalan átüt a nagy orosz író hatása. Sarcey, aki bizonyosra vette, hogy Dosztojevszkij »őrülete« sohasse fogja »megmételtyezni« a józan, »egészséges« francia irodalmat, alkalmasint dühöngve lapozná át Duhamel és társai legújabb könyveit, — ha élne. Rossz prófétának bizonyult: Dosztojevszkij ma egyre közvetlenebbül hódít a modern francia írók körében. (*Suarès.*) Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Duhamelnél nyers átvételről vagy pusztá utánézésről van szó. Az *Éjjeli vallomás* szerzőjében érdekes átalakuláson megy keresztül a szinte tudatosan érvényesülő Dosztojevszkij-hatás. Az ő francia józansága, gondolatködök-től irtózó racionalizmusa *kizár minden miszticizmust*. Nála magyarázata, még pedig megindokolt, észszerű, természetes magyarázata van a leganalizálhatatlanabbnak tetsző lélek-rengésre is. Salavinje nemcsak pompás freudi médium, hanem bizonyos mértékig kísérleti bonc-anyag, amelyet az író a pszichoanalízis eredményeiben gyönyörködő orvos szemével vizsgál. Nem »elemzi« ugyan, szárazan és tudákosan, de azért maradéktalanul megmond róla mindent, egyszerűen a beállítási- és szemlélet-mód sajátosságával. A víziót pontos és hívős értelemben oldja fel. Elkerüli a titkok szakadékait, vagy fenéki átvilágítja egyetlen, sugárzó-fényű szóval. Mindebben tehát nyoma sincs Dosztojevszkij *démoniségének*. Könyve mégis megkapó, sok helyt lenyűgöző. Mindvégig kiegyszerűsített, flaubertien gondos, imponálóan biztos írói munka. Van egy fejezete, a Barouin-ügynökség című másoló irodájáról s egy Lhuillier nevű, elzüllött, öreg hivatalnokról, — ez a pár száz sor Maupassant legjobb oldalával vetekszik.

A fordítás nem mindenben szerencsés. Itt-ott affektáltan keresett s sokszor pongyola. Még többször magyarul. Csakúgy hemzsegnek benne efféle kitételek: »A fejem tetejéig tele érzem magam *egy* igaz, tomboló, alapos boldogsággal...« »Majd min-

den egyes álomom *egy* dermesztő csendben folyt le...« »*Egy* rosszindulatú élesszeműség vett erőt a szememen, a fülelem« stb. De akadnak zavartalanul sikerült részletei is, amelyek híven érzetik az eredetinek egyéni stílusát, artisztikus árnyalati finomságait, szinte szavakat körülölelő illatát és zamatát.
Kárpáti Aurél.

ÚJ LEXIKONOK. 1. Magyar irodalmi lexikon. *Fóris Miklós* és *Tóth András* közreműködésével szerkesztette *Ványi Ferenc*. 4-r. IV+880 lap. Budapest, Studium, év nélkül (1926). Irodalmi műveltségünk szolgálatára hasznos segédeszközül hivott ez a vaskos kötet, mely a magyar irodalomnak egész körére kiterjed s megbízható tájékoztatást igyekszik nyújtani minden, irodalommal kapcsolatos kérdésben. Külön címszavak alatt közli szépirodalmunk s humanisztikus irányú tudományos irodalmunk minden nevesebb munkásának életrajzát, műveik felsorolását s a rájuk vonatkozó irodalmat. Közli a nagyobb terjedelmű, kiválóbb szépirodalmi művek tartalmát, sőt hőseikre vagy más irodalmi termékeink emlegettebb alakjaira külön címszavak alatt is találunk felvilágosítást. Közli az irodalmunkból szárnyra kelt szállóigéket, híres költemények szerzőinek nevét, íróink álneveit, hírlapjaink és folyóirataink adatait s színészetünk történetének legkiemelkedőbb alakjait és mozzanatait. Kiegészíti ezt az anyagot a stilisztikai, retorikai, poétikai és irodalomelméleti fogalmak és formák ismertetése s az egyes műfajok genetikai fejlődésének megvilágítása.

A könyv anyaga körültekintő gondal van összeállítva, adatai pontosak, teljes egészében szolid és megbízható munka. Egész iránya inkább adatközlő, mint méltató s ebben a tekintetben talán kelletnél tartózkodóbb is. Az iskola s a nagyközönség érdekét sem sikerült benne kellő összhangba hozni s vannak bizonyos egyenetlenségei és hézagai, melyeket határozottabb szempontoktól irányított szerkesztés elkerülhetett volna. Mindezekben azonban könnyű lesz segíteni egy újabb kiadásban s a dicséretre méltó vállalkozás így még teljesebb mértékben szolgálhat majd rendeltetésének.

2. A Napkelet lexikona. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság.

I—II. k. Sr. VII+740+738 l. Budapest, 1927. A legszükségesebb ismereteket közlő s adatokban megbízható ú. n. kis lexikont óhajtott a magyar olvasóközönség számára nyújtani a Magyar Irodalmi Társaság, s ezzel kívánt »a modern élet eszméinek és a tudományok új eredményeinek útvesztőjében kalauzul szolgálni.« Elsősorban a művelt középosztályra számított, melynek lehetetlenné teszi elszegényedése nagyobb lexikon megszerzését. Nyíltan megvallja, hogy világnézetben is ez az osztály lebegett főként előtte s elsősorban az alkotó világnézet képviselőit, eredményeit és elveit ismerteti. Bevallja azt is, hogy aktualizása is törekszik s így nagyobb terjedelemhez jutnak benne a jelent mozgató eszmék s a jelenre ható egyének, mint a múltnak kiválóbb, de a mára való hatásukban csökkent erői és nevei. Joggal hivatkozik arra, hogy különös figyelemben részesíti a magyar szellem részvételt az emberi tudás kialakulásában s a magunk értékeinek megbecsülése rokonszenves törekvésként érvényesül az egész munkában. Több mint százhúsz magyar tudós működött közre megírásában, akiknek szakképzettsége nemcsak az adatokban való megbízhatóságot és pontosságot biztosítja, hanem azt is, hogy a leghivatottabb kezek válogatták ki a legfontosabb s legnélkülözhetetlenebb ismeretanyagot. A két kötet több mint 30.000 címszót tartalmaz s mintegy 600 szövegek közi kép és rajz, 57 lap műmelléklet s 12 színes térkép szolgál illusztrációs anyagával. Hivatásának bizonyára jól megfelel, de kívánatos volna, hogy hamarosan növekedjék meg legalább ú. n. közép-lexikonná.

Kéky Lajos.

ÉLET, SZERELEM ÉS HALÁL.
Dr. báró Fejérváry Géza Gyulától. 256 l. és 12 tábla. Budapest. Révai kiadás. 1927. Szerző a népszerűen hangzó főcím után ezt az alcímet adta az Új Könyvek sorozatában megjelent könyvecskének: *Biologia*. Található lett volna, ha úgy írja az alcímet: »Bevezetés a biológiába«, mert műve valóban ennek tekinthető. Vagy talán még inkább hídnak a fiziológia és biológia

között. Hozzá kell azonban tennem a fenti megállapításhoz, hogy ilyen értelemben szükség is volt a magyar természettudományi irodalomban erre a munkára, s azt is, hogy ilyen tekintetben a szerző elérte a maga elé tűzött célt. A magyar olvasó okvetlenül mást vár biológia cím alatt, mert még többnyire a múlt század spekulatív életproblémái lebegnek szeme előtt. A biológia azonban manapság, főleg Roux hatása alatt, kísérleti alapokra igyekszik helyezkedni s a szerző is ebben a modern értelemben közeledik az élettudomány alapvető problémáihoz és így igyekszik azok megoldásának útját megmutatni.

E problémák közül a szerző az étellel, az ősnemződéssel, a sejttel, a halállal és a törzsfajlódással foglalkozik, utóbbiakra vonatkozólag bemutatja az újabb kutatások eredményeit s azokat összhangzó egészbe foglalja össze. Hogy a biológiai szakirodalomban járatos minden olvasó is mindenben osztani fogja-e irányelveit, mert hiszen subjektív irányelvek még a kísérletinek mondott biológiában is bőségesen szerephez jutnak, azt már azért is kénytelen vagyok kétségbe vonni, mert referens sem tudta azt a nagyfokú mechanisztikus irányelvet magáévá tenni az élet elméletében, mely a szerző művének szinte vezérfonala.

Mi az élet? — kérdi a szerző, s ebben a fejezetben azt vallja, hogy az *erő és az anyag* iskolájának hatása alatt áll, holott ma már a fizika is elhagyta ezt az elméletet s áttért az *energia* sokkal magasabbrendű elméletére. Ez a magasabbrendű fogalom olyan vívmánya a természettudománynak, melyről a biológus sem mondhat le azon a címen: »nem vagyok fizikus«. Pedig még ez a fogalom sem elég ahhoz, hogy az élet lényegét, az *intelligenciát* megmagyarázhassuk.

A munka három fő fejezete: a *sejt*, a *halál és bionómia*, *határozott nyeresége a magyar természettudományi irodalomnak* és a mű élére kívánkoznak, míg a történeti rész inkább függelékyszerű, kivált a meglehetősen ötletszerűen kiválogatott magyar szerzők felsorolása.

Rapais Raymund.

LEVELEK

ERDÉLYI LEVÉL. Az erdélyi magyar irodalom kilenc év alatt örvendtes fejlődést és virágzást ért el. Költőink és íróink munkáira lassankint kezd fölfigyelni az egész magyar nyelvterület. Ez az irodalom az önértékű szép esztétikai mértéke alatt érzi magát és ahhoz igyekszik közeledni. De tagadhatatlan, hogy mint ilyen, csaknem kizárólag a művelt intelligenciához szól, még akkor is, ha a népről beszél. A jövő szempontjából egy súlyos aggodalom kíséri ezt a lendülő irodalmat. Az erdélyi magyarság előtt kétség-telenül az elszegényedés és a magasabb pályákról való leszorulás sorsfolyamata áll. A művelt középosztály már ma is csak egy kis százalékát teszi az erdélyi magyarságnak s ez a százalék minden valószínűség szerint nem növekedni, hanem csökkenni fog. Erőnk, jövőnk tehát szinte kizárólag a földműves népben és a kisiparosságban van. Iskolapolitikánknak és pedagógiánknak is mind nagyobb tudatossággal kell berendezkednie arra, hogy egy körét és tudományos nívóját tekintve kisebb, de intenzitásában és lelkeségében mégis kerek, befejezett és életképes műveltséget nyújtson a népnek. Ez a körülmény új, parancsoló feladatokat állít az erdélyi magyar irodalom elé is. Életformáló, nevelő és átható erővel kell belekapcsolódnia a nép életébe. Ennek a feladatnak van egy nagyon szerencsés és örvendtes segítőtevényezője: maga a nép, amely csodálatraméltó érdeklődéssel keresi, szomjazza, vásárolja és olvassa a magyar könyvet. Mivel magam is szerveztem és irányítottam egyházaumon belül egy népies irodalmi vállalatot, ezt az állításomat meglepő statisztikával tudom igazolni. Évről évre kiadott naptárunk tízezer példányban, napok alatt fogy el, pedig legalább tíz-tizenöt különféle magyar naptár jelenik meg az országban. Népies füzeteink, szépirodalmi és ismeretterjesztő tartalommal, ötezres példányszámban jelennek meg és legkésőbb két év alatt elfogynak. Egyházi énekeskönyvünk, melyet úgy állítottunk össze, hogy minél költőibb és irodalmibb nívójú is legyen, négy év alatt ötven ezer példányban kelt el csak az erdélyi egyházkerület területén, pedig számba kell venni, hogy a Szatmár—Várad—Temesvár vonalon van még egy másik

egyházkerületünk is, mely más énekeskönyvet használ. A Biblia iránti érdeklődés is nagy, évente átlag tízezer darabot adunk el csak a saját területünkön. Kétségtelen tehát, hogy az erdélyi magyar nép szereti, óhajtja és várja a neki való irodalmi táplálékot. Valóban itt az ideje, hogy íróink legnemesebb ambícióját képezze a művészi értékű népies irodalom megteremtése és művelése. Ennek a munkának itt föl sem becsülhető nemzetmegtartó jelentősége van. Világos, hogy amilyen mértékben csökken a magyar élet intézményes ereje, olyan mértékben válik a betű, a könyv mind kizárólagosabb és egyedülálló eszközzé a nemzeti lélek, az emberi jellem és a nemesebb élet megtartásának és nevelésének.

A nép lelki és szellemi szükségleteinek azokon a speciális területein kívül, melyeket az egyházak vannak hivatva kielégíteni, ott van az a közös nagy feladat, melyet csak a felekezeti szempontok által nem irányított irodalom valósíthat meg: a nemzeti öntudat és a nemzeti mult kincseinek megőrzése és továbbfejlesztése. Tudni kell, hogy ez elé a feladat elé már az iskolákban is nehézségek gördülnek, mert az állami tanterv egyik fokozatú iskolában sem ad kellő teret és alkalmat a magyar történelem és irodalom megismertetésére. Pusztán az iskolai tanítás mellett egy-két évtized alatt a nemzeti történelem és irodalom anyaga csaknem teljesen kiveszne a felnövekvő generáció lelkéből. Marad tehát a család, mint munkatér, és a szabad irodalom, mint munkaeszköz. Az erdélyi irodalomban ezt a feladatot eddigelé tudatosan és tervszerűleg a kolozsvári Minerva kiadótervszerzőtársaság kezdeményezte és folytatja a Magyar Nép c. néplap és annak könyvtára által. Legfőként arra törekedett, hogy a magyar költészet kincseiből s a nemzeti multból, továbbá a nemesebb népszokásokból adjon olcsó és mégis értékes gyűjteményeket a nép kezébe (Szavalókönyv, Históriai könyvecske, Vőfélykönyv, Bokréta Jókai műveiből, Műkedvelők színműtára, Daloskönyv stb.). Kiváló írónk, Benedek Elek írta meg ebben a sorozatban a Magyarok történetét s adta ki az erdélyi népmondák gyűjteményét. Kétségtelen, hogy ez a vállalat tett eddig legtöbbet a nép irodalmi neveléséért s ha eredeti erdélyi

alkotásokat még kevésbé adhatott, annak oka éppen abban rejlik, hogy még kevés írónk lelkét ragadta meg ez a legnagyobb jelentőségű misszió. A mostani karácsony különben ezen a téren is hozott egy kedves és értékes ajándékot: Szentimrei Jenő Verses Magyar Krónikáját, mely könnyed, zengő magyar versekben egész történetünket felöleli s kiváló érzékek örökít meg minden fontos és nevelőhatású személyt, eseményt. Meg vagyok győződve róla, hogy rövid idő alatt népünk legkedvesebb olvasmánya lesz s szívvel örülök, hogy a könyvecskét éppen az én iratterjesztésem adta ki.

A népies irodalom mellett éppoly égető és rokonszellemű szükséglet a gyermek-, ifjúsági és tankönyvirodalom művészi és nevelői értékű megalkotása. Az első kettőben Benedek Elek végez gyönyörű munkát, de a tankönyvekkel még rosszul állunk: csak a gyors szükség követelte, nem megfelelő termésünk van. De reméljük, hogy igazi feladatunk mind öntudatosabb fölismerése megtanít súlyos történelmi misszióink megfelelő betöltésére.

(Kolozsvár.) Makkai Sándor.

A BIBLIOTHÈQUE NATIONALE KIÁLLÍTÁSAI. Örömmel szólok e lap olvasói előtt a Bibliothèque Nationale-ról és kiállításairól: nemcsak azért, mert szívvel ragaszkodom e nagymúltú és nagytevékenységű intézményhez, ehhez »az agg és nemes hölgyhöz, akit — mint egy volt miniszter mondta — minden egyes franciának tisztelni és szeretni illik«, hanem mert őszinte híve vagyok a nemzetközi szellemi együttműködésnek, amely, úgy érzem, forrása lesz egy eljövendő új humanizmusnak. A Bibliothèque Nationale s vezetője, Roland-Marcel, nem maradhattak közömbösek ez európai mozgalommal szemben; s míg egyrészt, épp legújában, értékes adományokat kaptak idegenből, így például Amerikából, a bécsiektől, az oroszoktól s a budapesti Nemzeti Múzeumtól, másfelől, a külföldiek egyre növekvő látogatásaira s a könyvkölesönző-osztálynak mind erősebb forgalmára való tekintettel, egyik napról a másikra egész új szervezetet kellett teremteniök. S mi sem szolgálhatott jobban a könyvtár jó hírnevének és háború utáni föllendülésének, mint az utóbbi években egymásután rendezett kiállítások.

Időrendben a legelső 1924 tavaszán nyílt meg. »Válogatott ritkaságok a legutolsó öt századból« címmel bizonyos áttekintést nyújtott a Könyvtár legféltettebb kincseiből, kezdve attól az időponttól, amikor V. Károly király a Cité-beli palotából a Louvre egyik tornyába tétette át könyvgyűjteményét (1367), de főképp I. Ferencnek, a francia renaissance műkedvelő királyának korától fogva, aki nagy barátja volt a szebbnél-szebb könyvtábláknak, pártfogója kora tudósainak, mint például Robert Estienne-nek vagy a hellenista Guillaume Budének, s aki a Collège de France-ot s a Bibliothèque Nationale tulajdonképpeni alapját, a köteles könyvbeszolgáltatást is megteremtette. Itt, ezen a kiállításon csodálhatták először akárhányan a legritkább eredeti kiadásokat és kéziratokat: így a »Ballade des hauls bonnets«-t, a francia xylographikus nyomás egyetlen ismeretes példányát; aztán az »Epistolarum liber«-t, Gasparin de Bergamétól, amely az első nyomtatott könyv Parisban és Franciaországban; Michel Servet »Christianismi restitutio«-jának egyetlen fennmaradt példányát, amely, bár szintén megpörkölődött, nem semmisült meg a máglyán; Pascal Gondolatainak (»Pensées«) prae-originalis kiadását (1669), amely egy évvel előzi meg az eredetinek tekintett kiadást; Homeros görög s latin szövegét, Chateaubriand jegyzeteivel; s néhány olyan kéziratot, amely csak ekkor került közszemlére.

A második kiállítás: »Ronsard és korszaka« címen (1925), a renaissance e nagy költőjének négyszáz éves születési évfordulóját ünnepelte. Ronsard-t s a Pléiade tagjait a kor híres műhelyeiben készült eredeti kiadások képviselték, egykorú tudományos művek s egynéhány kézirat társaságában, mint például Navarrai Margit egy levele Catherine de Médicis-hez, vagy a Stuart Máriáé IX. Károlyhoz...

A »Középkori Kiállítást« (1926 elején) főképpen kéziratai tették nevezetessé. A tudósok ismerték őket: Máté evangéliumát, a VI. századból; Nagy Károly Evangéliariumját; Kopasz Károly bibliáját; Szent Lajos szoltáros könyvét; Joinville Szent Lajosát; Petrarca De Viris Illustribus-át, a költő arcképevel ékesítve; Berry herceg imakönyvét; Josephus Antiqui-

tates-át, Fouquet remek miniature-jeivel; René király imakönyvét; a Strasbourgi esküvést; Toursi Gergely Historia Francorum-ját; az Orleansi Szűz periratát; s megannyi felbecsülhetetlen értékű ritkaságot...

A legutolsó kiállítás a francia történelem legragyogóbb századának, XIV. Lajosnak volt szentelve (1927), a Könyvtár mai elhelyezkedésének pontosan kétszázadik évfordulóján. A siker egyik főtenyezője a kiállítás kerete volt: a »nagy század« kincsei abban az épületszárnyban kerültek közszemlére, amelyet Mansart alkotott Mazarin bíbornok számára (1645) s amelyet tavaly restauráltak, Grimaldi és Romanelli falfestményeivel egyetemben. Maga a »Mazarine-galéria«, mai állapotában, a világ egyik legszebb kiállítási terme: falmezőit és mennyezetét, stucco-keretek s figurák közt, mitológiai freskók borítják, amelyek versenyt ragyognak a korbéli bútorokkal, falszönyegekkel és csillárokkal. A látogatók itt valóban a kor levegőjét élvezhették, amely a fényes keretből s a kiállított ritkaságokból egyforma erővel áradt. A Könyvtár mai vezetői, a tudósok, a műkedvelők, az állami és a magángyűjtők új életre kellették mintegy ezt az egész századot, amelyet, könnyebb áttekintés végett, bizonyos szakaszokban csoportosítottak.

Az első csoport kincsei közt, amelyek XIII. Lajosnak, a napkirály elődjének utolsó éveibehez fűződnek, hadd említem meg névszerint *Descartes* egy levelét Huygens-hez, a mozgásról és a súlyról; a *Discours de la Méthode*-nak első, leydeni kiadását (1637); s *Pascal* Gondolatainak eredeti kéziratát. A második csoportból, amely már az ú. n. Régence s XIV. Lajos házassága köré halmozódik, kiemelem az ifjú király első latin dolgozatait; *Mazarin* kardinálisnak 15 apró jegyzetkönyvét, olaszspanyol-francia keveréknyelven fogalmazva, amelyeket Victor Cousin oly sikerrel használt fel a Fronde történetének megírásánál; *Retz* bíbornok emlékiratait s *Mlle de Montpensier*-ét, mindkettőt az eredeti kéziratban. A harmadik csoport már a királynak és kormányának tevékenységét illusztrálja; itt vannak mindenekelőtt a király kéziratok emlékiratai; a Bastille-beli foglyoknak s a toulon-i gilyaraboknak névjegyzéke, egymásmellett, kéziratban, nem messze a protestánsok

nantes-i szabadságlevelének visszavonásától; s valamennyi közt kiragogy az a páratlan szépségű díszmű, amely a király idejében készült s a fontosabb események emlékére vert érmeokről szól, szobrnél-szebb metszetekkel és könyvdiszkekkel s a királyi nyomdának e célra öntött betűivel. S végül külön osztályt kapott a korbéli irodalom, művészet és tudomány; itt van többek közt, *Corneille* Polyeucte-je, *Racine* tizenkét darabjának eredeti, maroquin-be kötött kiadásai, ugyanannak a *Racine*-nak kéziratok testamentuma, *Molière* első teljes kiadása (1666.), *Chauveau* metszetével a címlapon, ugyancsak *Molière*től egy aláírás, amely azért értékes, mivel *Molière* kéziratái legnagyobbbrészt elvesztek; itt vannak a *Comédie Française* híres *La Grange*-jegyzetei, amelyek az akkori szintársulat mindennapi életéről adnak számot; *La Bruyère* *Caractères*-jeinek eredeti kiadása (1688); *Mme de Sévigné* leveleinek legelső, igen ritka kiadása, amelyből csak három példány ismeretes; *Saint Simon* herceg emlékiratai, a Könyvtár legújabb szerzeménye, a Hachette-könyvkiadó cég ajándéka; *Perrault* Meséi, első kiadásban, amelyből mindössze két példány maradt (Barbin, 1697). Nem szólok a kastélyok, az udvari ünnepek leírásairól, a gyönyörű könyvkötésekről, a kéziratok levelekről; inkább a metszetek közül ragadok ki egynéhány remekművet: a legszebb talán a napkirály »oroszlánkörmös« arcképe, *Robert Nanteuil* remeke, körötte, mint az udvaroncok, *Mazarin*, *Turenne*, *Colbert*, *Fouquet* s más korbéli hírességek arcképeivel; itt vannak még, néhány kitűnő művel, *Callot*, *Claude Lorrain* s főleg *Masson*, akinek egy-egy arcképe a mesterség csúcását jelzi. De félek, máris kifárasztom az olvasó figyelmét. Még csak annyit, hogy e sok kincs nem csupán a Könyvtár tulajdona: némelyiket más könyvtárak kölcsönözték a kiállítás céljaira (mint például a *Mazarine*-, a *Ste Geneviève*- s az *Arzenal*-könyvtár), míg egyes bútorok és műtárgyak magánosok gyűjteményeiből kerültek hozzánk; s ha még végül megemlítem a művelt világ érdeklődésének komoly erkölcsi támogatását, nagyjában meg is neveztem azokat a tényezőket, amelyek e kiállítást valóságos eseményé avatták.

(Paris.)

André Fevret.

A MULT ÉV IRODALMI ESEMÉNYEI OLASZORSZÁGBAN. Nem kezdhetjük jobban a mult évnek e rövid szemléjét, mint hogy kiemeljük Salvatore di Giacomo *Poesie* című költeménykötetének legutóbbi kiadását, melyet Riccardo Ricciardi nyomdája bocsátott közre. A nagy nápolyi költő úgyszólván valamennyi verses művét nápolyi dialektusban írta, éppen úgy történelmi tanulmányait és novelláit is. Általánosságban a tájszólás akadályát jelenti az irodalmi művek közkinccsé válásának. Azonban di Giacomónál oly életteljes a nyelv és költői személyisége annyira kimagasló, hogy ma már a kritika nem habozik őt behelyezni az elmúlt század dicsőséges négyyszögébe, melynek három sarkát Carducci, Pascoli és Gabriele d'Annunzio foglalja el. Di Giacomo számos költeménye — különösen a *Marechiaro (Holdvilágos tenger tükre)* — bejárta az egész világot a dal szárnyain s mindenfelé elvitték a város és a tenger varázsát, ahonét, mint Vénusz a habok közül, szépséggel és bájjal kerültek ki. Di Giacomo költészete számos, fájdalomban fogamzott gyöngyöt termel ki s belőlük felséges és előkelő művészet sugárzik szét. Carduccin kívül egyetlen olasz költő sem tudta az olasz balladát az övéhez hasonlítható eredetiséggel és nagyszerűséggel megszólaltatni. Di Giacomo néhány költeménye ezenfelül sok oly eszmét tartalmaz, melyeket később drámákban dolgozott fel; ezek közül kettő a közel jövőben kerül olasz színpadon előadásra, Vera Vergani előadó művészetének tolmácsolásában.

Hogyha most e költőtől, akinek szellemi irányzata az elmúlt generációhoz tartozik, a megállapodottabb új írókhoz térünk át, találkoznak Alfredo Panzini *I tre Re con Gelsomino, buffone del Re (Három királyok és Gelsomino, az udvari bolond)* című fantasztikus regényével, amelyen a szerző hat éven át dolgozott; ez a mű az író eddig teremtett alakjainak és anyagának szimfonikus megjelentetését képviseli, de új motívumot is fedeztünk fel benne, amely méltó arra, hogy kiemeljük.

Panzini sajátossága mindig abban a magatartásban nyilvánult meg, hogy a modern élet tüneteivel szemben irónikusnak és zavartnak mutatkozott, áthatva a régi jó idők elmúlt csöndjétől és szépségeinek nosztalgiajától. Nem azért, mintha Panzini éppenséggel

laudator temporis acti volna: az antik és modern életet egybefonó *Santippe* című regényében megértő módon tárgyalja és védelmezi Sokrates feleségének szerepét, a mai életből vett motívumokkal megmagyarázza a korszakok hasonlatosságát és azt, hogy a mai életjelenségek tulajdonképpen minden időkben változatlanok. De legjobban kedveli látni arck és jellemek szerepeltetését.

Legutóbbi regényének fantasztikus beállítását két világot között összehelyezése: a XVII. századot és az amerikai szellemű korszakot. Az előbbi korszak dicsőséges megsemmisüléséből és a másodiknak diadalából nála keserű bölcsekedés fakadt. Azok a modern emberek, akik valósággal istennek képzelik magukat, elfoglalják azok helyét, akik tiszta és szelíd szívüket felajánlották Istennek; a motorok zaja száműzi a megsértett egék arkangyalait; a technika haladását kitepi az emberek szívéből a hit csodáját és Panzini szemében nem marad más, szemlélve e mindenhatóság tobzódását, mint az elmúlt idők utáni vágyakozás és egy fájdalmas leláncoltság érzete. De a lángelméjű szeptikus Panzini munkájának éppen az az új motívuma, hogy Isten megsiratása mégis az örökké élő Istent jelenti és aki visszasírja az elvesztett jót, az nem tagadhatja meg ugyanazon személyben és időben ezen jószág valódi létezését.

Panzini így, ha leplezetten is, egy új és ősrégi igazságot jelent be. De nem lehet ugyanezt mondani Pirandellóról, akit társadalomellenes és pesszimista irányzattal vádolnak és akinek ezzel szemben valamely állásfoglalással kellett volna válaszolnia. Ez a hely nem alkalmas arra, hogy felsoroljuk a Pirandello minden művében számtalan változatban található motívumokat, ez felesleges is volna a magyar értelmiség kiváló tájékozottsága és megérzése mellett. Csak arra utalunk, hogy a nagy és rendkívül eredeti szerző *Uno, nessuno e centomila (Egy, senki és százezer)* című új regényében a legélesebben jellemzi eszmei és relativista világnézetét. E regény legfőbb szereplője egy jómódú és jámbor polgár, aki egyszer csak felfedezi magáról, hogy föltétlenül önálló *egyéniség*, akinek megvan az énje, de különböző emberek megvalósításán keresztül *százezer* alakban változik, vagyis ő tulajdonképpen száz-

ezer embert jelent. Folytatva ezt a vegyelemzést, azt észleli még önmagán, hogy rajta keresztül pillanatok alatt változnak a képzetek és alakok a szerrint, ahogyan önmagát látja. Végredményben, miután csakis ily vonatkozásban képes énjének felismerésére és sohasem mint önálló egyéniség, rájön arra, hogy ő, aki valaha egy embernek képzelte magát, a valóságban nem rendelkezik a saját énjével és így lesz *senkivé*. E ponthoz jutva, a mások által rajta keresztül látott alakokat ádáz módon megsemmisíteni igyekszik és ebben a munkájában megbolondul. Mint bolond most már csak a tünetekre figyel és számára nem marad más hátra, mint meghalni. Ezután már csak percéről percre tengődve várja az újjászületést.

Pirandello szemében így jut minden téma metafizikai — tehát *in em carpe diem* optimista — megoldáshoz. Hasonlóan kevésbé vigasztaló bölcsélet nyilvánul meg *Diana és Tuda* című legutóbbi színpadi művében. Itt látjuk az élet és forma ellenállhatatlan változékonyságát és a művészetek által megállapított formák küzdelmeit a kikristályosodott formákkal és ezek pusztulásával. Így jönnek létre új művészi megérzések; minden művészi törekvés és maga az élet csak akkor lehet folytatódólagos és lelkesítő, ha fölszabadul minden túlrídeg erkölcsi szabályzattól.

A *L'Amica delle mogli* (A feleségek barátnője), Pirandello legutóbbi színpadi műve, egy képzeletbeli hősnő története, aki azon férfiak számára gyártja a családi boldogságot, akiknek nem volt bátorságuk a vele való házasságra és akinek egyetlen régi barátja a neki jutott környezetben nem találta meg a boldogságot; viszont a férfitől, akit bírni és szeretni akar, megvon minden életlehetőséget és boldogságot. Pirandello humanizmusa azonban sokkal jobban látszik megnyilvánulni *L'esclusa* (Kitagadott) című régebbi regényében (e mű legújabb és ismét átnézett kiadása az elmúlt évben jelent meg), továbbá a *Novelle per un anno* (Novellák egy esztendőre), *La giara* címűekben, amelyek alapján méltán ismételjük a kérdést: vajjon a novellaíró és elbeszélő Pirandello nem múlja-e eredetiségében felül a megtapsolt színpadi szerzőt?

Pirandellóval együtt, de egészen más szempontokkal, lép át gyakran az

olasz határt Guido da Verona, a nagyközönség kedvelt regényírója, kinek ügyes munkáiból a külföldieskedő szalonélet, a dandy-szerelmek és a d'annunziói hatás árad ki. Ebben az évben két könyvet kaptunk tőle; az egyik címe: *L'inferno degli uomini vivi* (Élő emberek pokla), amely a Tüzföld aranykeresői közé visz és az *Azyadèh, la donna pallida* (Azyadèh, a halvány asszony), egy Párisban lejátszódó romantikus regény, amelyben da Verona érzéki irányzatától igyekszik szabadulni, hogy újra az emberibb és a valódi érzelmek húrjain játszhassék.

Tisztább és őszintébb emberi indulatokat vált ki azonban az újabb, ötödik és teljes kiadásban megjelent *Verginità* (Szűzi élet) című regény, amelyben Fausto Maria Martini, a háború nehéz rokkantja beszéli el kálváriáját a tetszhalotti vívódástól az apai szeretetig, az élet legtisztább és legnemesebb örömeig. E kiadást követte, egy évre rá, az *Il cuore che m'hai dato* (A szív, melyet adtál), egy másik önéletrajzszerű regény francia fordítása és holland nyelvű második kiadása, amelyben Fausto Maria Martini leleplezi egy őszintén és mélyen szeretett férfiú igazolatlan gyötrelmeit és féltékenységét.

Voltak, akik Martini egyéniségét a *vidékiek* (provinciális) szerzők közé akarták sorozni, mert szeretettel foglalkozik a vidéki emberek környezetének leírásával. Sokkal több okot szolgáltat erre Antonio Beltramelli, aki visszatért Romagna tartománybeli nagyeréjű szülőföldjéhez s megajándékozott bennünket *Il passo dell'Ignota* (Az ismeretlen út előtt) címen az esztendő egyik legérettebb regényével. Tárgyát abból a korszakból meríti, amikor a kommunista felfordulás alapján megrendítette a föld minden egészséges és egyszerű hagyományát s annak a tartománynak életéből, amely Mussolinist adta. A romagnai szerző e regényében feledhetetlenül igaz és élettelen alakokat alkotott, sűrűn átszöve a művet a vidék helyi sajátágaival és kiemelve a kor és társadalom szellemi és erkölcsi küzdelmeit.

Egyes vidékek életével és rétegeivel leginkább az úgynevezett *arte strapaesana*, a tiszta paraszti életet visszaadó irodalmi irányzat foglalkozik, amelyet legelső sorban Curzio Malaparte

ning tillverkaren kan emellanåt icke håller ansvarsvar en ut den bormanska
 att flera ingången mästare. Han står nämligen flera tal närmare en annan
 personlighet, den som svarat för det ännu icke publicerade¹ bristiska
 altarskåpet i Veckholm (Upland). Både drakttegenömligheter och den
 ovanliga kompositionerna å Jungfru Maria-gruppen i Korsfästelsen visar det
 kan. Men äfven i jämförelse med Veckholms-altaret står Nordingrå på
 en högre konstnärlig nivå. Vissa figurer äro besynnerligt gammalmodigt
 (se Veckholmsstatuens och de ca. 1510:s 70 utförda Bormans skulptens
 stryptiska skulpter), t. ex. den vänstra försigningsfiguren i Kristi bes
 gränande, som följer de Roggskas skulptörernas stil i Steningas af om
 kring 1400.

Nordingrå altarskåpet är alltså tillverkat af en mästare, som haft den
 bristiska mästaren till Veckholms-skåpet och troligen äfven den brist
 siska Jan Borman till förebilder och bör härtas till en
 senare del af samma period, som de nämnda
 ateljéernas verk för Sverige, alltså

till omkring 1510—20.

Altn. Parallelen mellan de nordiska altarskåpen och nygotiska, är nämligen såväl af
 form å Ord och bild 1909, s. 515. — Sedermera har den heliga konstnären, Jacques Menai
 uppgett samma ämne i en artikel i *Leikviten* I, s. 55. — För öfrigt af bildning 1910 sid. 97. Äfven
 i *Leikviten* s. 98 förutgått af berättelsen de samfundliga nordiska altarskåpen efter tvärens
 västra utveckling. — Men på grund af en för honom spekulativt antas att denna konst
 verk — skulptorer-altarskåpet i Veckholm, gästgöb. — Hans mest tilltalande skulpturen lever på en
 gång, då nämligen uppfattning: de äro icke verk plastiska, som genom sin avslutning till teatern
 (se de förut nämnda skulpturerna) och de äro icke verk teatraliska, som genom sin avslutning till teatern
 Menai med de öfriga. — Men på grund af en för honom spekulativt antas att denna konst
 mynningen beröfva den samfundliga, tillkomna. Det öfvermåttade och rikliga i Menai
 uppfattning behöves knappast vederläggas. Det är ju ju ju skulpturer skulpturen värende, att
 den är en art för sig, hvarken skulptur, mästare, arkitektur eller teater, utan en skulptur skulptur
 som är en art för sig, hvarken skulptur, mästare, arkitektur eller teater, utan en skulptur skulptur
 till Skulptur, s. 104, 115. — 1911 följde till den skulptur af Jan Borman utvecklad och s. 115.

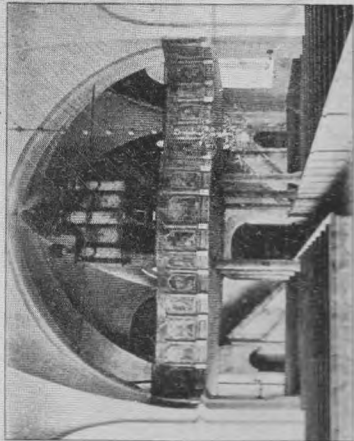

Fig. 56. Borgens kyrka, det nya nya västra. — Kyrkan byggd, som inre egen Westra.

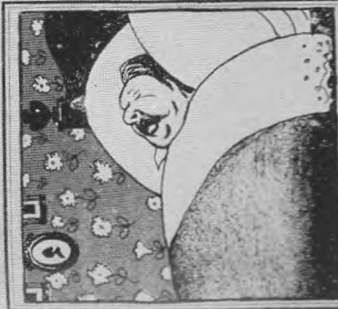
SNICKARKONST OCH SKULTUR UNDER 1000- OCH 1700-TALEN

EN ÖFVERSIKT AF HENRIK CORNELL

SKULTUREN I SVENSKA HÄRDET UNDER SVARER TID HAR
 utvecklats sig i hvar skulptur (och skulptur), det äldre skulptur i
 Nordland icke förrän efter 1500, thuru det i rikets öfriga delar
 icke redan tillgripes för ena för de yngre formerna. Det senaste
 årens byggkonst märkligt af Hvalen och Pöytäns uppfattande. Det
 skulptur. Hvalen byggkonst förklarar förklarar skulptur skulptur skulptur
 XIV, s. 104, 115.

slöheten av sig, och som utände om lynnen och
sätte ny glans på sjöns rösborna. Men den
historien hör inte hit.

När hosten var nitte och första stormen gick,
så kom svärningen i tusende tusental och sam
igenom spelkistan. Det var en arvskodsman kan
man tro; frökavaler och mårar samlades för att
böra. Och den natten reste spelkistan till sjöns,
och så var det slut med hela härligheten.

SJUSOVAREN.

Kapellmästar Kreusberg var en man som al-
skade att sova om morgnarna, både därför att
han spelade i orkester om kvällarne och därför
att han drack flera än ett glas beer innan han
gick och la sig. Han hade nog försökt stiga

képvisel, akinek úgyszólván egyetlen célja, hogy szembehelyezkedjék Massimo Bontempelli európaias irányzatával; továbbá 900 című francianyelvű folyóirata révén is meg akarja ismerettni a világgal ezen iskola vezetőit és tagjait.

Massimo Bontempelli egyéniségének, folyóiratának és céljainak ismeretése külön tanulmányra volna méltó. Most azonban megelégszünk annak a megállapításával, hogy Massimo Bontempelli a háború és a futurista forradalom után egy rendkívül érdekes művészeti irányzatot keltett életre, amelyben váltakozik az irónia és ábránd, a komolyság és képtelenség, visszaadva a legegyszerűbb és legbanálisabb napi eseményeket. A *Vita intensa* (*Bensőséges élet*), *Vita operosa* (*Dolgos élet*) és *Viaggi e avventure* (*Utazások és kalandok*), ahol a groteszk képektől a fantasztikumig csak egy lépés választ el bennünket; e lépés megtörtént *Eva ultima* (*Az utolsó Éva*) című legjellegzetesebb irodalmi *stupefacente*-vel (kábitószerral), melyet a modern irodalom csak nyújthatott nekünk. Több más íróval egyetemben, bejelentve a romantikus érzelmesség és a bölcselmi problémák irányzatának bukását, Massimo Bontempelli ma karddal a kezében védelmezi a fantázia jogait és realiztikus, de egyben metafizikus példával is előljárni készülő színpadi művével: *Minnie, la candida* (*A szemérmes Minnie*) és egy közelebb megjelenő regényével: *Il figlio di due madri* (*Két anya fia*).

Egyébként a *Ventenne onorario* (*A tiszteletbeli húsz évesek*) tagjai sem maradnak ölbetett kézzel: Alberto Savinio, Antonio Aniante, Pietro Solari, Corrado Alvaro stb. novella és regényköteteknek rendkívül gazdag sorozatát rendezték sajtó alá vagy készülnék megjelentetésükre.

Ezenkívül két elszigetelt és osztályban nem sorozható esemény ütött zajt az olasz irodalmi életben. Francesco Flora, D'Annunzio élesszemű kritikusa tollából került ki ebben az évben egy kimerítő tanulmány Benedetto Croce filozófiai egyéniségéről és egy egyensúlyozott és bonyodalmas regény: *La Città Terrena*, amelyben véleményünk szerint a szerző hasonló hibákat követ el, mint aminőket az igazságnak megfelelően ő maga kifogásolt az *Immaginifico* műben; és Italo Svevo,

a trieszti író, aki néhány kezdetbeli sikertelenség után képes volt arra, hogy jó 25 éven át hallgasson, amikor végre is Benjamin Crémieux, Valéry Larbaud és James Joyce fedezték fel, újra megjelentette *Senilità* (*Végelgyengülés*) című, időrendben második regénykötetét, három műve között a legjobbat, a megfigyelés és lélekelemzés valódi kis remekművét.

A korszak legjellemzőbb sajtóságai közé tartozik a szerzők és a közönség menekülése a humor derűs és kevésbé exponált mezejére. A múlt évben Luciano Folgore az olasz költők két kötetnyi paródiájával ajándékozott meg bennünket, egybegyűjtve a legjellegzetesebb olasz költőket a XIX. századtól a mai napig. Ez évben Paulo Vita-Finzi szerepelt a prózaírás terén előkelő és éles kritikai szellemmel, Folgore karikázó munkájához hasonlóan. A *Fauno Giallo* (*A sárga Faun*) címmel a szerencséskezű humorista, Giuseppe Zucca szerkesztésében megjelenő füzetes sorozat adott legszélesebb teret egyenkint és csoportokban a legjobb olasz írók mulattató vénájának. Ezen a téren mint valódi *clou* jelentkezik Achille Campanile humoros regénye: *Ma che cos'è questo amore?* (*Mi célja hát e szerelemnek?*), amely néhány hó alatt négy kiadást ért el.

Nagy elterjedtségnek örvend még Olaszországban az utazási irodalom, amelynek szolgálatában szintén kiváló tollak működnek.

Kétségtelen, hogy az olasz közvélemény éppen úgy, mint a többi, kissé zavarban van néha a könyv vásárlása terén, tekintve a termelés bőségét és ehhez viszonyítva annak minőségét. Éppen e tájékozatlanság eloszlatására kezdeményezte az értelmiségi körökben legjobban értékelt *La Fiera Letteraria* (*Az irodalom vásárja*) című lap a *Festa del Libro*-t (*A könyv ünnepét*), melyen a kiadók, könyvkereskedők, maguk a szerzők árulták a könyveket Olaszország legnagyobb városainak főterein és utcáin. A fasisztaszervezetek tagjai, Augusto Turatínak, a párt főtitkárának jelszava értelmében (*Libro e moschetto, fascista perfetto* — a könyv és a puská az igaz fasiszta) mindent elkövettek, hogy az ünnep a Mussolini szellemében újjászülött Olaszországhoz méltóan sikerüljön. És remélhető, hogy ez a tervezetések szerint évenként megismét-

lendő ünnep az olasz közönséget mindinkább megnyeri a könyvek vásárlására és lelkesíteni fogja a szerzőket, akik mindig készek arra, hogy kielégítsék a közönség örök szomját a művészi szépség és tökéletesség után.

(Róma.) *Enrico Rocca.*

A SZÉP SVÉD KÖNYVRŐL. A svéd nép könyvszerető nép. Ez érthető is abban a szerencsés országban, ahol nem akad analfabéta, ahol a könyv és az újság megtalálja útját az erdő lelejtettebb mélyébe, vagy a legmagánosabb kis sziklás szigethez is. A svédek szeretik és szívesen vásárolják a jó és szép könyveket.

A háború előtt a svéd könyvkiadók német minta után indulva megkezdték az olcsó sorozatos könyvek kiadását. Már 25 óréért lehetett egy csinosan kiállított jó svéd könyvet kapni. Ebben a 25 órés sorozatban azonban nemcsak népszerű külföldi regények jelentek meg, hanem klasszikusok és svéd modern költők újabb munkái is. Így Strindberg, Selma Lagerlöf, Heidenstam legjobb műveit bármely svéd iskolás-gyermek megszerezhetette magának. — Mint szencziót említhetem, hogy még Dante Divina Commedia-ja is megjelent 25 órés kiadásban, illetőleg csak Dorée rajzai és a hozzáfűzött versek. Sőt a Nordiska Förlag megcsinálta azt, hogy 10 órés könyvsorozatot adott ki. Ez a sorozat föltétlenül szebb kiállítású és jobb papírosú volt, mint annak idején a Magyar Könyvtár sárga füzetkéi vagy az Olcsó Könyvtár fakó sorozata. Ilyen 10 órés kiadásban jelent meg pl. Jókai Mór egyik kis elbeszélése is. (Flykten. Nordiska Förlag, 1913.)

Ezek az olcsó könyvsorozatok azonban mégis lerontották a svéd könyvek finomságát és értékét. Az a veszedelem fenyegette a svéd könyveket, hogy hamarosan a napilapok sorsára jutnak. Az ember néhány fillérért megveszi őket és azután kiolvastva eldobja. Így — bár nem akarok ezektől az olcsó könyvsorozatoktól megtagadni minden jelentőséget — mégis csak örülni lehet, hogy a háborús évek után a munkabérek emelkedése és az anyag megdrágulása következtében a könyveknek ilyen nem egyszer válogatás nélküli tömegprodukciója megszűnt.

A modern svéd könyvművészet általában megtalálta azt a harmóniát, mely feltétlenül szükséges, hogy egy

belsőleg értékes könyv külsőleg is méltó formát kaphasson. Ezt a harmóniát a modern svéd könyvnyomtatás leegyszerűsített eszközökkel éri el. A szép svéd könyv külsőleg nem hivalkodik, megelégszik nemesen egyszerű vonalakkal, sokszor a legszükségesebb, de gondosan megválasztott tipográfiai változatokkal és egy finoman megrajzolt vignettával. Legtöbbször még a vignettát is elhagyja. Így pl. Norstedt egyik kiadványánál — Sigríd Undset regényénél — a címlap egy középkori kézirat kezdő sorait utánozza. Egyszerű, nemes az egész, mégis sokat fejez ki, mintha az egész könyv szigorú, szinte kolostori hangulatát tükröznék vissza. A modern svéd könyvnyomtatás általában nagy mérsékletet tanusít az összeállításban és a színekben, melyeket rendszerint pasztel-szerűen letompít.

A svéd könyvművészet a címlapot úgy tekinti, mint az épület homlokzatát. Kellemesebben, barátságosabban hat a szemlélőre egy mai modern lesímított homlokzat tompított egyszíneivel, mint a nyolcvanas évek gipszornamentikája és maltervirágos hivalkodó homlokzata, mely legtöbbször kényelmetlen, rosszul tervezett lakásokat takar el. A svéd könyv címlapja nem hivalkodó, nem valami színes takaró, hanem szimbolikus rövid program, mely mintegy sejteti, hogy a nemes egyszerű külső nemes tartalmat borít. Megjegyzem, hogy csakis a magasabb kultúrértékű svéd könyvekről szólok és nem sorolom ide a könnyebb szórakoztató ú. n. úti-olvasmányokat, amelyek között azonban szintén akadnak figyelemreméltó kiállítású könyvek.

Bibliofil szempontból a mai svéd könyvnyomtatók között az első helyet a Lagerström-testvérek foglalják el. A Lagerströmök önálló kiadói tevékenységüket a Nordisk Boktryckarekonst (Az északi könyvművészet) kiadásával kezdték meg 1899-ben. E szakfolyóiratnak egyrészt az volt a célja, hogy megteremtse az északi könyvnyomtatók közötti kapcsolatot, másrészt, hogy őket a modern európai könyvnyomtatás fejlődéséről pontosan tájékoztassa és így esztétikailag nevelje őket. Ezt a kettős célt a Lagerström-testvérek folyóirata, mely ma már a 28-ik évfolyamába lép, sikeresen elérte. E folyóirattal kapcsolatban vagy

tőle teljesen függetlenül a Lagerström-testvérek a bibliofilkiadások egész sorozatával gazdagították a svéd könyvpiacot. Kiadványaik közül csak néhányat akarok felsorolni. Így valóságos bibliofilszenczácó volt, midőn 1916-ban Lagerströmék megkezdték a *De hundra böckerna* című sorozat kiadását. Ezek mindössze 110 példányban jelentek meg, és pedig 70 példány hollandi kézzel merített papíron, 71—100-ig japán papíron és I—X-ig angol pergamenen. Az első szám *Seigneur Hans Hansson drömmar* (H. H. álmai) volt Oszkár Wieselgren magyaroztatásával. A második egy XVI-ik századbéli históriát újít fel: *Malin Stures bortrövande* (M. S. elrablása). Lagerströmék adták ki Isak Collijnnak, a stockholmi királyi könyvtár főigazgatójának nagy munkáját a régi svéd nyomtatványokról facsimilében (*Faksimileupplage af äldre svenska tryck.*) Az utóbbi években a Lagerström-testvérek újabb svéd folyóiratot adnak ki, a *Svensk Nyttokost* (Svéd iparművészet), melynek szerkesztője Nils Wollin ismert svéd műtörténíró.

Lagerströmék célja kiadványaikban a régi svéd nemzeti hagyományok felújítása, a régi betűtípusok megőrzése, egyszóval a svéd régi könyvkultúra beillesztése a mai modern keretkebe. Az ő működésüket a gyomai Kner-nyomdával hasonlíthatom össze, hiszen mind a ketten egy közös cél felé törekedtek, mind a kettőjüket ugyanaz a nemes láz hajtja. De míg a magyar pusztáról nehezebb és fáradságosabb az út a nagy kultúrcentrumok felé, addig a stockholmi könyvnyomtatónak úttörő munkájánál nem kellett súlyosabb akadályokkal megküzdenie.

A Lagerström-műhely egyik tulajdonosa 1906-ban megalapítja az első svéd könyvipari szakiskolát Stockholmban, melynek még ma is ő a vezetője. A természetes fejlődéssel jár, hogy a Lagerström-cég megbővült műhelye ma már üzleti nyomtatványokat is készít, különösen plakátokat, azonban ezeknél is vigyáz, hogy az üzleti érdekek ne nyomják el teljesen az esztétikai szempontokat.

A szűkebb téren mozgó Lagerström-műhely mellett a Norstedt-cég úgyszólván egyedül uralkodik a svéd tudományos és tankönyvelőállítás terén. Ez a régi és külföldön is jólismert könyvkiadóvállalat (alapították 1821-

ben), mióta a tudós Laurinok vették át, nagy gondot fordít kiadványainak külső kiállítására. A vállalat mai vezetője, Torsten Laurin, Svédország egyik legelőkelőbb ízlésű műgyűjtője, nagy gondnal válogatta meg munkatársait, kiknek sorában ott találjuk öcscsét, Carl Laurin műtörténéttrőt és doktor Lindblad esztétikusát. A Norstedt-cég tényleg új stílust teremtett a svéd könyvnyomtatás terén. A Norstedt-könyveket külsőleg jellemzi a fehér vagy igen világos boríték, melyet gondosan megrajzolt vignetta és a két színben tartott címszöveg élénkít. A betűi egyszerűek, kemények, de sohasem bántók, hanem kellemes olvasásúak. A szövegbe legszívesebben rajzokat helyeznek és már nyomdatechnikai szempontból is külön lapokra az illusztrációkat. Ujabb kiadványai közül bibliofil szempontból megemlítendőek a százéves jubileumuk alkalmával kiadott emlékkönyv (P. A. Norstedt & Söner 1823—1923) s Carl Laurin könyve: *Stockholm genom konstnärssögon* (St. a művész szemében 1920), azonkívül Böök professzor és Vilmos kir. herceg könyvei.

A Norstedtnél is régibb könyvnyomató cég Skandináviában Albert Bonnier, bár Stockholmban csak 1831-ben kezdte meg működését. Az Albert Bonnier könyvkiadóvállalat, melyet még ma is az unokák, illetőleg dédunokák vezetnek, — Karl Otto, Tor és Åke Bonnier — az északi országok legnagyobb könyvkiadó cége. Csak mint kuriózumot említem meg, hogy a cég alapítója a negyvenes években Bécsben és Budapesten is tanult mint könyvkereskedő. A svéd klasszikusok ma valamennyien Bonnier kiadásában jelennek meg. Kezdő svéd költő vagy regényíró számára máris sikert jelent, ha könyvét Bonnier kiadásra fogadja el. Bibliofil szempontból azonban Bonnier kiadványai nem jelentősek, inkább ezzel a szóval jellemezhetem, hogy kissé szárazak. Ujabbban ugyan kiadott néhány svéd klasszikust, így Bellmant, Strindberget, Lagerlöföt és Engströmöt, melyek kiállításukat tekintve Lagerström könyvei mellé helyezhetők. Így Yngve Berg lehelletlenül rokokórajzaival illusztrált 3 kötetes Bellmanja (1918) a leg gondosabb Bellman-kiadások egyike.

Ritka nagy gondallal kiállított mű F. von Wright *Svenska Fåglar* (Svéd

madarak) 1924. évi új kiadása. A művet Ivar Häggström-cég adja ki, de a nyomdai előállítás A. Börtzell műhelyét dicséri. A hatalmas folio mű első kötete 146 svéd madár színes képét mutatja be. Az akvarellek rop-pant technikai jártassággal vannak reprodukálva és különösen elismerésre méltó a tollazat egymásba folyó lágy színeinek pontos visszaadása. Ugyancsak Börtzell műhelyét dicséri a fenti tudományos dízmunkához hasonló kiállítású nagy műve Lindman professzornak: *Bilder ur Nordens Flora*, mely 1922—1926. években jelent meg Wahlström & Widstram kiadásában (folio 3 kötet).

Fel kell még említenem a *Nordisk Familjebok* (Svéd nagy lexikon) új kiadását, mely úgy kiállítását, mint tartalmát tekintve, egyike lesz Európa legelőkelőbb és legizlésesebben kiállított lexikonainak. Eddig 6 kötete jelent meg.

A svéd vidéken is vannak kitűnően felszerelt könyvnyomtató műhelyek, melyeknek kiadásai méltán foglalhatnak helyet bármilyen kényes könyvgyűjtő asztalán. Így Uppsalában Almqvist & Wiksell 1925-ben adta ki Col-

lijn *Bock-och bibliotekstekniska studier* (Könyv- és könyvtártechnikai tanulmányok) című értékes szakmunkáját. A malmői múzeum kiadásában jelent meg Erik Wettergren díszmunkája: *The Modern Decorative Arts of Sweden*. A nagyszerű mű Edvin Lundgren betűivel készült a Malmö Grafiska Anstaltban. Göteborgban a Wezäta könyvkiadóvállalat a legnagyobb, mely üzleti szempontok mellett mindenkor szem előtt tartja a gondos művészi kiállítást is. A vállalat alapítója és évtizedeken át vezetője, Waldemar Zachrisson, alig néhány éve hunyt el (1922). Egyike volt a legderekabb és a legelkesőbb svéd könyvnyomtatóknak. Kiadványai közül megemlíthetem *Liber libroriorum*-ot, a könyvkereskedők emlékkönyvét (1919. 40 l.).

Tulajdonképpen csak a szép svéd könyvről akartam írni, mégis személyeket is fölemlítettem. De mint a művészeti terméket nem lehet elválasztani az alkotó művész személyétől, úgy a szép könyvet sem annak nyomtatójától.

(Stockholm.)

Leffler Béla.

K I S E B B K Ö Z L E M É N Y E K

NYOMDATÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS. Amikor a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda múltjának tárgyi emlékeit összegyűjtöttük a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében rendezett kiállítás céljára, magunk is meglepődve tartottunk seregszemlét a sokféle, pincéből, padlásról előkerült tárgy felett. Kiderült, hogy többünk van, mint gondoltuk. Előkerültek a XVIII. századból való fasajtók, hasonlatosak azokhoz, amínóket valamikor még Gutenberg használt s amelyeket a nyomda, újabb korszakában, könyvkötőpreseként foglalkoztatott. Az üzemből kiemeltünk két vassajtót, az elejét azoknak, amelyek Angliából Magyarországra kerültek. Az egyik 1827-es évszámmal jelzett s mind a kettőt még ma is használjuk kefelevonatok készítésénél. Nagy csomagokban voltak rakatárunkon betűöntő-matricák és patri-cák, igen szép XVIII. és XIX. századbeli betűfajtákhoz. Kiegészítésül ezekhez kézibetűöntő-kölyük, kanalak és egyéb szerszámok valók. Pompás sorozatát hoztuk felszínre a rézmetszésű könyvillusztráció eredeti lemezeinek, továbbá fametszeteknek, galvánókliseknek és faragott iniciálisoknak. A rézmetszetek legjelentősebb csoportjai a XVIII. századból valók. A könyvdíszek ma is használható eredeti dúcai pedig a XIX. század elejéről.

A nyomda saját anyagából még igen becses levéltári és könyvkereskedelmi adatokat tudott a kiállítás céljára rendelkezésre bocsátani. A legrégibb levéltári anyagnál az Országos Levéltár segített ki bennünket, 1777-től kezdve azonban úgyszólván majdnem hiánytalanul megvannak az összes akták, üzleti könyvek, dúcok, írók szerződései és levelezései, korrektúrapéldányok és kéziratok. Igen értékes emlékek még a Levéltárban elhelyezett fametszetek és rézmetszetek próbanyomatai is. Az Egyetemi Nyomda kész termékeit, könyveit és egyéb nyomtatványait a Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár és a Fővárosi Könyvtár szolgáltatta java részben. Tizezernél több darab gyűlt így egybe, maga a nyomda csak a jelenlegi működéséből származó példányokat állíthatta ki, mert eredeti könyvtárát, értékes gyűjteményét, amelyet már az 1882-es könyvkiállítás is bemutatott, 1889-ben majdnem

teljes egészében beszállította a felsőbb hatóság rendelkezésére az Egyetemi Könyvtárba.

Az Egyetemi Nyomdának a Nemzeti Múzeum dísztermében ekként összegyűjtött kiállítási anyaga számos, részleteiben ismeretlen kulturális kincset hozott felszínre, amelyek szakسرű fel dolgozása még hivatott kutatókra vár. Valóban az Egyetemi Nyomdának ezek a csodálatos épségben együtt tartott s az intézmény belső életére és tevékenységének eredményére egyaránt világot vető emlékei olyan gazdagságot jelentenek, amelyért megirigyelhet bennünket a világ bármely nemzete s amely anyag, a tárgyi emlékek gazdag sorozatával együtt, úgyszólván keresztmetszetét adja a magyar kultúrlet egyik legértékesebb fejezetének.

Hogy minő értéke van az Egyetemi Nyomda 350 éves jubileuma alkalmával kiállított okmányok, könyvek s nyomdafelszerelési tárgyak összességének, bizonyítja az a tény is, hogy a nürnbergi Buchgewerbe-Saal, amely a bajor Landesgewerbe Anstalt társintézménye, hivatalból megkereste nyomdánk igazgatóságát, hogy a Nemzeti Múzeumban látható kiállítást mindenestől engedje át Németország számára. Oly értéket látnak ugyanis a kiállításon egybegyűjtve, amely a német közönséget is a legelénkebben érdekelné. »A kiállítás — írja a nürnbergi igazgatóság — valóságos eseménye lenne Nürnbergnek és biztosan nagyban hozzájárulna a magyar nyomdaművészet megismeréséhez.« Sajnos, a terv ebben a formájában nem valósítható meg, már az anyagnak pótolhatatlan értéke miatt sem, most tehát arról van szó, hogy esetleg az anyag egy részének Nürnbergbe való kiküldésével tegyünk eleget a megtisztelő meghívásnak.

Az Egyetemi Nyomda kiállításán az anyagot a nyomda háromféle korszakának megfelelően csoportosítottuk. 1577-től 1777-ig ugyanis a nyomda Nagyszombatban működött, mindössze 20 esztendeig, 1621—1641-ig Pozsonyban vendégszerepelt. 1777—1927-ig Budán az Iskola-tér 3. szám alatti jelenlegi helyén fejtett ki tevékenységet, három év óta pedig megkezdte átköltözését Pestre az egyetemek muzeumkörúti telepére.

A nagyszombati korszak Telegdi pompás szervezőképességével indult el, aki a protestáns vándornyomdákkal szemben intézményesen megalapította az első állandó jellegű katolikus nyomdát a hit fokozottabb védelmének célzatával. Szervező munkájában nagy segítőtársa volt Pécsi Lukács, ez a jogászilag és természettudományi téren is képzett ember, aki nemcsak szellemi irányítója volt a nyomdának, de könyveket, verseket írt, sőt fametszetteket is készített, ahogy éppen szükség volt rá.

Az első könyvek úgyszólván még teljes egészükben azzal a felszereléssel készültek, amelyet Telegdi vásárolt a bécsi jezsuitáktól 1577 november 20-án. Tisztavágású, franciás ízlésű betűk jellemezték e korban a nyomdát. Fametszetei nehézkesek és mesterembszerűek. Tipográfiailag könyvei: hitvitázó iratok, evangéliumi magyarázatok, prédikációk és imádságos könyvek, általában igazodtak e kornak egyszerű, de monumentális ízléséhez, amelynél nem a formai megjelenés, hanem a tartalmi érték volt nagyobb jelentőségű. Mikor azután az Egyetemi Nyomda szorosabban kapcsolódik a magasabb iskolázás intézményéhez, az akadémiahoz és a Pázmány Péter-féle egyetemhez, akkor megbővül a könyvtermelés is történelmi, természetrajzi, de főként jogi könyvek előállításával.

A török háborúk után a nemesifjakat a kardforgatás mellett komolyabb tanulmányokra is fogták, amelyeknél az általános deákos műveltség mellett a latinul írt jogi könyvek játsszák a főszerepet. A vitélző magyar nemzetből jogásznemzet lesz és az Egyetemi Nyomda szolgáltatja ehhez privilégiuma alapján a corpus jurist és Verböczy munkáit.

A latinnyelvű könyvek mellett meg kell emlékeznünk a magyar nyelvű kiadványokról is, bár ezeknek, leszámítva talán Pázmány Péter munkáit, nagyobb irodalomtörténeti jelentőségük nem volt s inkább a közműveltség terjesztését szolgálták, mint pl. Lipcainak »Pozsonyi kert«-je, vagy legfőképpen a nagy hírnévre szert tett nagyszombati kalendáriumok, amelyek nem voltak egyebek közhasznú ismeretek táránál. A hold járásától kezdve leközltek a legújabb hadi eseményekig mindazt, amit abban a korban tudni illett s ami az olvasót érdekelhette.

A nagyszombati korszaknak a XVIII. századból való könyvei már a francia könyvművészet hatását éreztetik. Fő ékességük a rézmetszeti lapok. Külön művészek telepedtek le Hollandiából, Németországból és működésük eredménye nagyszámú allegorikus címlap, fogadalmi és emléklap, főképp pedig sok lágyan elhintett díszes könyvornamentika.

Virágozott e korban a könyvkötőművészet is. A jezsuitakorban a barokk és rokokó stílus legszebb ornamentikája érvényesül a finom arany-metszésű marokenkönyveken.

A kétszáz esztendeig tartó nagyszombati korszak termését, köszöntőkön és doktori disszertációkon kívül, mintegy háromezer kötetre tehetjük. Záróköve a nagyszombati korszaknak az 1773-ból való leltár, amelyet azok a kamarai tisztviselők állítottak össze, akik a jezsuita-rend eltörlése alkalmával az Egyetemi Nyomdát is az egyetemmel együtt átvették és leltározták. Ebben a leltárban facsimile lenyomatban megvan a nyomda akkori összes betűfajtája és könyvdisze. Páratlan gazdagságban és szépségben sorakoztatja fel a XVIII. századvégi nyomdász művészet ötleteit, erőt és ízlést találunk benne.

1777-ben áttelepszik az Egyetemi Nyomda az egyetemmel együtt Budára. Az egyetemet a királyi palotában helyezték el, az Egyetemi Nyomdát pedig az úgynevezett Korvin-házban. Itt egyszerre ráteszi kezét a bécsi centralizáló önkényuralom. Elrendeli a német nyelvnek kötelező használatát a tankönyveknél és a belső ügykezelésnél egyaránt. Még a Kisfaludyval a Himfy dalainak kiadása ügyében kötött szerződés is német nyelven készült. Ugyancsak német nyelven fogalmazták meg a munkásokkal és írókkal kötött egyéb szerződéseket is.

II. József továbbfejlesztette azt a tervet, amelyet annak idején Kollonics kezdeményezett s felszerelte az Egyetemi Nyomdát az összes nemzetiségi nyelveken való nyomáshoz szükséges betűkkel és ezzel Magyarországgal szemben megerősítette a nemzetiségi törekvéseket. Az Egyetemi Nyomda felsőbb parancsra tizennyéfele nyelven állította elő könyveit. Tankönyveket kaptak a felsőbb iskolákon kívül különösen a tót, német, szerb, horvát, vend, rutén és oláh elemi iskolák s ezek mű-

ködése nyomán valóságos nemzetiségi irodalom fakadt. A korrektorok és cenzorok is saját nemzetiségük irodalmát művelték, úgyhogy akkor, amikor a Balkánon még sehol sem jelent meg cirillbetűs könyv, az Egyetemi Nyomda az egyszerű kiadványokon kívül már bölcsőjében ringatta az egész délszláv és oláh irodalmat is.

Szerencsére, párhuzamosan Bécs központosító törekvéseivel, hatalmas erőtevézőként jelentkezik a látóhatáron a magyar nemzeti érzelemtől fűtött reformmozgalom és ezzel az áramlattal együtt bekopognak a nyomda ajtaján a legkiválóbb magyar írók és tudósok is. Ott jelentetik meg princeps edícióikat a Kisfaludyak, Berzsenyi, Kazinczy, Virág, Bacányi, Jósika, Fáy, Eötvös, Vörösmarty, Petőfi és mások. Gazdag folyóirat-áradat ömlik el innét: a Pesti Divatlap, a Honderű, Auróra és társai, majd később megjelenik a Magyar Tudós Társaság. Maga Teleki József gróf, Széchenyi István és Toldy Ferenc kötik meg a szerződéseket, írják sürgető és kimentő leveleiket a nyomdához. Megmagyarosodik a privilegizált tankönyv is teljes egészében. Az ABC-s könyvet Révay Miklós írja, a nyelvtant Vörösmarty és Czuczor Gergely. A nyomda korrektorai között ott találjuk Versegly Ferencet és Petőfi Sándort, aki mint a Petricevich Horváth Lázár lapjának segédszerkesztője a nyomdaműhelyben végezte a hivatalos javításokat. A magyar szépliteratúra virágoskertjének legszebb virágai nyíltak itt, az almanachok és regények illusztrációi, mellékletei mind a nyomdában készültek.

Különös jelentőségre tettek szert a betűmetszők, akik Bikfalvi Falka Sámuel vezetésével s a nyomda nagyjelentőségű betűöntődéje révén elláták a vidéki magyar nyomdákat is betűtípusokkal. Érdekes, hogy stílárís szempontból az Egyetemi Nyomdának a XIX. század elején készült betűi hollandus hatás alatt készültek, legalább is ezt igazolja egy 1805-ből származó levél, amelyben a kolozsvári Pete viszszaíró Bikfalvi Falka Sámuelről az ő Amsterdamból hozott betűmintakönyvét.

A 48-as idők forгатagában állami nyomdaként vették igénybe az Egyetemi Nyomdát. Különösen gazdag e korból a honvédelmi bizottmánynak és a kormánynak kiáltványaiból készült

sorozat, amelyek közt megvan Kosuth, Szemere Bertalan, Csányi László és mások fogalmazványa, korrektúra-példánya, olyan kiáltványokról, amelyek egybeűtt már nem találhatók. A Bach-korszakban a bürokratizmus űl teljesen az Egyetemi Nyomda nyakára, hivatalos nyomtatványokat állítatván elő vele. Az alkotmányos éra alatt némiképp összeszedi magát a nyomda, noha Eötvös és Trefort terve, hogy mintanyomdává vagy legalább is kultúrnyomdává fejlessék, nem sikerűtt. Lassankint elvesztette privilégiumait is és leginkább hivatalos kiadványokkal és tankönyvekkel foglalkozott.

A legűjabb pesti korszak ismét friss eleven erőtől lűktető nekilendűlést jelent az Egyetemi Nyomda életében. Hozzákapcsolódott a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szűvetségéhez, amely organizáció, Klebelsberg Kunó gróf kezdeműnyezésére és megértő támogatásával megszervezte a tudományos folyóiratok és kiadványok sorozatának rendszeres megjelentetését. Jelenleg az Egyetemi Nyomda elsűsorban ezeknek áll szűvzolatára, amellettt résztvesz a többi kiadókkal együtt a szabad verseny keretében a tankönyvelűállításban. Ujában pedig a Könyvbarátok Szűvetsége révén akar nagyobb példányszűmban megjelenű olcsű és szép könyvek szűvzolgáltatásával új feladatűkört biztosítani magának.

Czakó Elemér.

FLAMAND MINIATűRűK KIÁLLITÁSA BRUGESBEN. 1927 július—augusztűsában a brűggei városháza dísztermében érdekes kiállítás gyűnyűrkűdttette a miniatűrák iránt érdeklűdűű látogatűűt. A kiállítás a XII-tűűl a XIX. századig mutatta be a flamand miniatűrfestés törtűnetét s különűsen tanulságossűű és maradandűűvűű tette az, hogy szokatlan gondossűűggal összeállítűűt, tudományos értűűkűű és szépen illusztrált katalógűűs vezetűűse mellettt lehetett végignűűzni.

A legpompásabb darabokat a brűxelles-i kirűűlyi könyvtár adta kölcsűűn a kiállítás tartamára. A burgundi miniatűrfestűűs e remekűűi, Loyset Liédet, Jacques Coene, Philippe de Mazerolles miniatűrűjeivel dúsan díszítűűt könyvek, — mint katalógűűson kívűűli darabok — külön szekrűűnyekben fekűűdtek. A miniatűrfestűűs reprezentatív, nagy darabűűi ezek, melyek vagy teljes fűűny-

nyomatú kiadásokból, vagy legalább is egyes lapjaik reprodukciói után jól ismertek a szakemberek előtt.

A katalógusban szereplő darabok s így a voltaképpeni kiállítás anyaga csaknem kizárólag brüggei birtokból származott, így elsősorban a püspöki szeminárium könyvtár, a városi könyvtár, különféle múzeumok, gyűjtemények és levéltárak tulajdonából. Az anyag érdekességét művészi becsein kívül az emelte, hogy az irodalomban kevés ismeretes. Friedrich Winkler kétsé év előtt megjelent »Die flämische Buchmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts« című alapvető munkájában mindössze három munkát sorolt fel a városi könyvtár és egyet a Museum der Potterie anyagából. A leggazdagabb brüggei könyvtárat, a püspöki szemináriumét, teljesen figyelmen kívül hagyta, noha éppen itten pompás anyag kínálkozott a földolgozásra; hogy egyebet ne említsek, a Jan Crabbe püspök (1457—1488) számára készült kéziratok nagyszerű sorozatában egy háromkötetes Valerius Maximus kézirat, mely szépségben a londoni és lipcsei híres Valerius Maximus kéziratokkal vetekszik. Így tehát a kiállítás Winkler könyvének mintegy kiegészítése volt s egy hamarosan meg nem ismétlődő kitűnő alkalom a flamand miniatúrfestés tanulmányozására.

Hoffmann Edith.

MAGYAR TÖRTÉNETI ADATOK A SIENAI KÖNYVTÁRBAN. A sienai levéltárban a Consiglio generale 1348. február 20-iki ülésének jegyzőkönyvében olvastam egy jelentést egy a magyar király követének ajándékozott ruha áráról. 153 libraba és 7 solidusba került. (...) »Et per una Roba donata nuncio domini Regis Ungarie CL lib. qui VII s...« Sem előtte, sem utána egyéb említést nem találtam erről a követi látogatásról, amely pedig nagyfontosságú lehetett, hisz ugyanezen év januárjában ítélkezett Lajos király Nápolyban öccsének, Endrének gyilkosai fölött. Január 15-én menekült Johanna királyné Avignon felé és amint a sienai Agnolo di Tura kis krónikájában írja, (Muratori, Rer. Ital. Script. tom. XV.): »... megérkezett Sienába a Kakashoz címzett fogadóba és a királyné kevés kísérettel ment tovább a tengerre Avignon felé... Firenze nem fogadta be a menekültöt, Siena szállást adott

neki és módot arra, hogy Volterra városával érintkezék vitorláshajók rendelkezésére bocsátása dolgában. »...« Lajos úr (Tarantói Lajos) január 27-én érkezett negyven ember kíséretében és nem mozdult ki a fogadóból és így tartózkodott Sienában három napig...«

Agnolo di Turának van egy kiadatlan nagy krónikája ugyancsak a sienai állami levéltárban. Átdolgozása és nem egyszerű bővítése az ismert kisebbiknek. Hiteles, de nem történeti hűségű. Abban az erre a tárgyra vonatkozó passzus így hangzik: »A magyar király bizonyos dolgok értésül adása végett követét küldte a sienaiakhoz. A sienai köztársaság finom bíbor és aranszövetből való evetprémmel bélelt ruhát, kabátot, köpenyt és kalpagot adott neki. 200 libraba került. Ez februárban történt. A tarantói hercegek, azaz Lajos provencei gróf ak felesége márciusban Sienába jött. Siena ünnepelte.

A követ ruhájának értékét Agniolo di Tura fölfelé kikerekíti. E kor krónikáisi tollából kevés hiteles számadatot kapunk. Kétséges Johanna érkezésének időmeghatározása is, aki március közepén férjével már Avignonban volt. Ám Johanna Sienába való érkezésének és elutazásának napját sem említi a kisebbik krónika. Mindössze előbb említi az ő érkezését mint férjéét, akiről tudjuk, hogy később indult el Nápolyból mint felesége. Lehetséges, hogy Sienában találkoztak és együtt mentek tovább? Ez esetben a magyar követ érkezésekor Sienában voltak? Károly nápolyi király védnökségét Corradin veszte után 1268-ban Sienára erőszakolta. Így Sienának kapcsolatai voltak a nápolyi házzal és a kérdés, mely Firenzében fölmerült, hogy Johannát befogadják-e vagy sem, itt föl sem vetődött.

A magyar követjárás után Siena, Firenze, Perugia és Arezzo között alakult védőliga Siena kapitányának, a lucai Obbizziaik családjából való Alamannónak vezérsege alatt közös hadsereget állított ki. A nagy sietség, amivel e szövetséget nyelbeütötték, Siena fenyegettségére vall. A szomszédos városok részvétele pedig érthető, hisz egy megtorló háború, ha nem ellenük fordul is, területeiket mégis tönkreteszi. Lajos király színelnek eresztett zsoldos csapatai Guarnieri herceg (Urslingeni Werner) vezetése alatt

már a római Campagnán garázdálkodtak.

Bizonys az, hogy ha a nagy tanács jegyzőkönyve hallgat a követ küldetésének oka felől — kellemes hírel az nem érkezhettek. Hogy pedig mily tisztességgel fogadták, arról tanuskodik a neki szánt ajándék értéke. *Kóbor Noémi.*

RÉGI MAGYAR PROSPEKTUS.

Melyik a legrégebb magyar könyv-prospektus, még nincs megállapítva. Régi magyar íróink kiadásra szánt műveik címlapmásolatát, tartalomjegyzékét vagy kivonatos ismertetését küldözgették szét barátaik és ismerőseik közt, így gyűjtöttek megrendeléseket. Így Szenci Molnár levelezéséből értesülünk, hogy készülő szótára címlapjának több példányát megküldi és több mutatóval (specimen) kedveskedik barátainak. (Napló 151, 153, 154, 159. l.) Mindennél sokkal érdekesebb a Révay Miklós prospektusa, mely már nagyjában megfelel a mai előzetes hirdetéseknek. 1785-ben bocsátotta ki Győrött »A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' közre bocsátásának újonabb hírré adatása«. A két ívnyi prospektus minden lapja keretbe van foglalva s e tekintetben a tervezett gyűjtemény mintájául is kíván szolgálni. Faludi műveinek kiadása nyitná meg a sorozatot s erre nemcsak ismerteti Faludinak a kötetbe szánt műveit, hanem mutatóval közli a Kiszttó és felelő énekét, a pipáról írt s »Nincsen neve« c. költeményét. A gyűjtemény második »darabjáu« szánta Benitzki Pétert, Balassa Bálintot és Rimai Jánost: azután egy Énekest a tizenegyedik századból. Az eredeti helyesírással és átírt szövegben közölt mutatóványból látjuk, hogy a Pannoniai Énekről van szó, melyet tehát Révay ekkor XIV. századi költeménynek tartott, holott Széchy K. és újabban Horváth Cyrill Csáthi Demeter e munkáját a középkorból is kirekesztik. A harmadik darab Révay költeményeit foglalta volna magában s ebből is közöl mutatóványul néhány költeményt. A prospektus a »foglalaton« kívül a külső kiállításról is megemlékezik. »Már külső színről szólván — úgymond — valami költeményes könyv jött még ki magyar nyelven, mind felyül igekezem nézni. A papirosa tiszta szép; betűje kelés ékes, és elég öreg fog lenni, hogy az öregebbek is alkalmasan olvashassák.

Minden szorgalommal érte leszek azon kívül, hogy minden közbe tsúzható (!) nyomtatós hiba, és mocskol nélkül, vétessék ki a sajtóból. Formájára nézve nagyságosabb és szembe tűnőbb leszen. Ezenek tévén a kezdetet, a többi egész Gyűjtemény is, hogy egyenlőül békötethessék, mind egyenlő nagysággal fog közre bocsátatni. Eme jelen való Hírré adás némü némü példája, miként szándékozom az egészét ki nyomtatatni. És már bé is kötötte fog adódni, hanem azonban csak könnyű papíros kötésbenn, hogy az előre fizető Urak kezeikhez kapván azonnal kedvöket tölthessék olvasásával. Az ára pedig, melylyet előre meg kívánok, mindenik Darabért, egyen egyen véve, még is csak 20 krajczár fog lenni: mind öszsze véve a három Darabot csak 1 forint. Tudom, mi akadályoztatja leg inkább a magyar olvasást, s ennek nem léttével, fájlalva nézhetjük, csak eddig is mi károkat vallottunk. A könyv árosok felette való fizetés kéréssel ártottak leg inkább a Hazának. A ki nem bitangolja hazug szájjal a köz haszonra szaggató Haza szeretésnek szentséges nevét: ha fáradozásával igazán keresi a meg világosodást; az örömebbé váló olvasásnak gyakorlását, a meny nyire lehet, könnyebbíteni fogja. Kicsiny áron meszszebb terjed munkája s anynyival is közöltethetőbb az a haszon, melylyre vagyon intézete, ha csak ugyan igazán szívből azt tette magának czélul. Ha kik azonban magoktól többet akarnak adni: szabad a kegyes adakozás: különös meg hálálást is fognak érdemelni, és bizonyosak lehetnek benne, hogy ezzel még anynyival is forróbb munkálkodásra gyulasztanak, melylyel magam ként is buzgom tzelomat mennél előbb el érni, s azért anynyival inkább fogom sietetni munkámat, a meny nyivel több arra az érték, és kevesebb az akadály...»

Végül azt is ígéri, hogy ha fáradozását siker koronázza, azután új esztendővel kezdvén mindenik hónapban csak azon kicsiny áron egy egy darabot közre fog bocsátani s így »egy esztendőt által« csak 4 forinton 12 Darabot: »ez ugyan bizony — úgymond — olyly alku a Hazával, melylyel még a Hazát egy Közre bocsátott se kínálta meg. Itt méltó azon vete kedni, ki szereti inkább Hazáját.« Ebbe a folytatásba bele venné »ama Halhatatlan« Gyöngyösi Istvánnak munkáit

s az Adriai Tenger Sírénáját Zrínyi Miklóst. Ezután még egy névsor következik, azok nevei, akik az »előre való fizetést« be fogják szedni. Révay ezt a szép tervét csak részben valósíthatta meg. Az első »Darab«, Faludi munkái, csakugyan megjelent 1786—7-ben, nem egy, hanem két kötetben, de Balassa, Rimay, Beniczky, Gyöngyösi, Zrínyi munkáinak kiadása, bizonyára pártolás hiányában, csak jámbor ígéret maradt. Gyöngyösi műveit még a Révay életében kiadta Dugonics, de Zrínyit csak jóval később halála után 1817-ben adhatta ki Kazinczy Ferenc. Ez a prospektus Révay lelkes buzgóságán kívül annak is bizonyossága, hogy régen is sok szép irodalmi terv szenvedett hajótörést — pártolás hiánya miatt! Dézsi Lajos.

SZLOVÁK- ÉS EGYÉBNYELVŰ HUNGARICÁK A PRÁGAI AUKCIÓKON. Aki az utóbbi időben figyelemmel kísérte a prágai könyvpiacot, illetve a cseh könyvkereskedők és antikváriusok katalógusait, még inkább sűrű aukcióit, a magyar bibliofília szempontjából is igen érdekes tünethet lehet a tanujára. A régi felvidéki magánkönyvtárakból (talán némely volt magyar közkönyvtárból is) megindult a »hungaricák« áradata Prága felé. Csak most tűnik ki, hogy ez az elvesztett területünk a maga erőrengeteigin, bányá- és egyéb kincsein kívül mily sok értékes és pótolhatatlan szellemi kincset is rejteget bástyás városainak falai között. E téren kétségtelenül sok mulasztás terhel minket, mert a most piacra kerülő XVI—XVIII. századi hungaricák közt sok olyan van, amely fővárosi közkönyvtárainkból hiányzik, sőt van olyan is, amelyről eddig egy bibliográfusunk sem tudott. Vidéki papi és nemesi kúriákon, pincében, padláson évszázados portól lepve Magyarország multszázadokbeli könyvtermésének nem egy értékes darabja fekszik, amíg mostan a fürge kereskedői élelmesség, a prágai arany, az új államnak patinás kultúrára szomjazó új gazdagjai és a Csehországban gyakran a realitás határán túlmenő, csodálatosképpen föllendült bibliofilizmus elő nem hozta őket rejtekkükből. A napvilágra került művek jórésze főleg protestáns egyházi vonatkozású; e vidék nemessége a nép átlagánál jóval nagyobb mértékben volt ág. h. ev. vallású s őseitől örökölt prédikációs-, ima- és énekes-

könyveit, ódon bibliáit tradicionálisan megőrizte. Anyagilag függetlenebb és tehetősebb lévén katolikus testvéreinél, szellemi kultúrájában viszont kipallérozottabb és német hatás alatt álló: könyveit szeretettel vette körül, gyönyörű bőrkötésekbe foglalta s rendezetekkel és csattokkal látta el. Mindez a sok kincs a legutóbbi egy-két esztendő folyamán fokozatosan dobra kerül Prágában. Ilyen dús szákmánnyal szolgált legelsősorban a prágai *Orbis*-cég által 1926. december 11—12-én és 1927. március 26—27-én, április 3-án rendezett nagyarányú aukció. Kalapács alá került ezen *Chotvács* Andrásnak, gömöri mult századbeli ág. h. ev. szlovák lelkésznek, híres bibliofilnak könyvtára. Chotvács gyűjtésének alapeszméje a szlovák- és bibliai csehnyelvű irodalomnak megszerzése és megmentése volt elsősorban. Ezért a katalógusban néha ugyanazon mű 4—5 példányát is megtaláljuk. Az aukció első részében nagy feltűnést keltett az, hogy a pozsonyi egyetemi könyvtár igazgatója, dr. Emmler az érvényben lévő magyar törvényre való hivatkozással 122 művet foglalt le intézete számára. A tudományos intézmények ott is csak mérsékelt dotációt kapnak és sokszor ilyen erőszakos eszközre vagy mecénásokra vannak utalva. Persze a cég később óvatossabb volt és nem tüntette ki azt, hogy a könyvek jórésze a régi felvidéki könyvtárakból származik. Az aukció érdekesebb eseményei: Temesvári Pelbárt: *Stellarium coronae benedicti* etc. Strassburg, 1506. (Kikiáltási ár 300 cs. K.); Bartolomai: *Oratio Slavica recitata*. Lőcse, 1807. (5 cs. K-ról 275 cs. K-ra szökött fel); a híres králici biblia első kiadása, 1580—1593 (3000 cs. K.); Godra, egyébként jelentéktelen tót költő két műve a XIX. sz. első feléből (30—410, illetve 5—305 cs. K!); a Tót Irodalmi Intézet által Pozsonyban 1805—1806-ban kiadott Ujszövetség 45 cs. K-ról 760 cs. K-ra szökött fel.

Bár sokat megmagyaráz ezeknek a könyveknek ritkasága (100—200 példányban jelentek meg eredetileg) és természetes fölértékelése az önálló cseh-szlovák köztársaságban, mégis a reális értéket legalább ezer százalékkal felülmúló árakat a hatalmas és gazdag cseh bibliofilmek fantáziája diktálta csupán. Klasszikus példája ennek *Lanstjak*-nak, a szlovák kultúrreformerek és a szlovák irodalmi nyelv megalkotói, Stúrék ellen

írott hirhedt röpirata (Gyurián és Bagó, Buda, 1847.), amely egy korábbi aukción 40 cseh koronáról 490-re szaladt fel, hogy 1927. április 30-án, Zink prágai aukcióján csak 76 cs. K-t érjen el.

A kéziratosokat és levelezéseket a prágai Nemzeti Múzeum vásárolta meg. Ezekből figyelemre tarthat számot Ján Sextus (Seszták) kézirata, amely a XVIII. század elejéről őrzi meg számunkra az eredetére nézve annyit vitatott gólyomjegyei szlovák községnek, Garamszegnek, ősi magyar nevét (in Ecclia arlari Garamszögiensi).

Szenzációs áremelkedést ért el a horvátországi Károlyvárosban 1833-ban álnév alatt megjelent s nagy port felvert röpirat: *Sollen wir Magyaren werden?*, amely 40 cs. K kikiáltási ár-ról 1650-re szaladt fel. A röpirat szerzőjének a legújabb időkig Kollár Jánost, a nagy pánszláv költőt tartották és csak a legújában derült ki, hogy az Hoics Sámuel, szlovák ev. lelkész munkája volt.

Ritka példát nyújtott a szerző sajátkezü ajánlásának értékelésére Safárik: *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur* (Buda, 1826.) c. műve, amely a gömőri ev. esperességhez intézett latin ajánlással 2200 cs. K-t, másik példánya a nélkül csak 240 cs. K-t ért el. Az aukción ezeken kívül nagyon sok Bél, Kollár, Hurban, Kuzmány, Csaplovics stb. munka, valamint ritka és becses XVIII. századvégi, bibliai csehnyelvű, továbbá XIX. századi szlovák folyóirat talált vevőre szép áron. Nyomdák: Trattner és Károlyi (Pest), Gyurián és Bagó (Buda), Lan-derer (Pest és Pozsony), Skarniál (Szakolca), a régebbi időkbeli Lőcse, Besz-tercebánya, Pozsony, Eperjes stb. Piacra került a »Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Hont-hanae publicae«-nek (1812—1836) a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtá-
rának példányánál teljesebb gyűjtemé-nye (1000 cs. K-ért ment el), továbbá a hetvenes években bezárt nagyrócei szlo-
vák gimnázium értesítői, egy Istvánffy (1685), gazdag röpiratgyűjtemény, né-
hány (nem magyar) incunabula.

A másik híres aukció Zink antikvá-riusé volt (1927 április). A szlávnyelvű »hungaricá«-kon kívül magyar vonat-kozáskunál fogva különös érdeklődé-
sünkre tarthatnak számot a világ-
háború idejéből származó propagandá-
nyomatványok, amelyeket ily bőség-

ben egy könyvkereskedő sem hozott még össze. Árverésre kerültek Masaryk-nak és Benesnek csaknem összes mon-
archiaellenes könyvei, brosurái és folyó-
iratai, így például a »*Détruisez l'Autri-
che-Hongrie!*« (64 cs. K), a *La Nation
Tchèque*, Benesnek és Denisnek Paris-
ban megjelenő (1915—1919) folyó-
irata (390 cs. K), a Csehszlovákia füg-
getlenségére vonatkozó deklarációk, a
Szibériában, Amerikában és az entente-
államokban megjelent különböző nyelvű
könyvek, lapok, rajzok, zeneművek stb.
nagy tömege. Ezek közt voltak a cseh
legionistákhoz csatlakozott egyes tót
íróknak, ú. m. Tajovskynak, Vladimír
Hurbannak, Jesenskynek iratai is; egy
például a Felvidék földrajzát foglalta
össze térképmellékletekkel (Irkutsk,
1919.).

Végül Zink korábbi aukciói közül az
1926 júniusi érdemel említést, amelyen
nagyon sok XVIII—XIX. század-
beli, egyházi nyomtatvány került
kalapács alá, közöttük Bél Mátyásnak
ritka bibliai csehnyelvű fordításai. Túl-
nyomólag protestánsok, volt azonban
köztük ellenreformációi is. Nyomdák:
Pozsony, Nagyszombat, Szakolca,
Puchó.

Megemlíthetjük még, hogy a prágai
könyvkereskedőknél újabban sokszor
bukkanhatunk a XVIII. század végé-
ről és a XIX. század elejéről származó
magyar nyelvű művekre, sőt teljes
folyóiratgyűjteményekre is.

Reméljük, hogy a jövőben bibliofil
köreink és arra hivatott közintézmé-
nyeink kiterjesztik figyelmüket ezekre
a prágai könyvverésekre is, annál
inkább, mert a vevők különös pszicho-
lógijából kifolyólag néha egész sor
nyomatvány csupán mérsékelt ára-
kon talált vevőre. Az itt felhozott
példák ugyanis, eltekintve az indokolt
esetektől, az elért túl magas árat illető-
leg irreális kilengéseknek minősít-
hetők.

Podhradszky György.

ZICHY MIHÁLY BIBLIOGRÁ-
FIÁJA a Nemzeti Múzeum Könyv-
tárában.

— A Zichy-centenarium alkalmából. —

Művei:

Lermontov: Vadászat a bjelovjesi er-
dőben. 1861. (Orosz nyelvű dísz-
kiadás Zichy képeivel.)

Deák-Album. 1876. (»Deák mint ember
és mint államférfi.«)

Petőfi Sándor összes költeményei. Hazai művészek rajzaival díszített képes kiadás. Bp. 1878. Athenaeum. 4°, 805, 10 (sztl.) lap. (Zichy képei: A király és a hóhér [»Szabadság, egyenlőség, testvériség«]. A költő és a szőlővessző. Jövendőlés [»Petőfi«].) A párisi kölcsönösen segélyező Magyar Egylet indulója. Szerkesztette: Berta Sándor. Párizs, 1878. 2°, 4 l. Alphonse Lecur. (Kóta.) (Címkép Zichy Mihálytól: »Munkásság, Hazaszere- tet, Egyetértés.«)

Hubay Jenő: 18 eredeti magyar dal Petőfi Sándor költeményeire. Bp. 1880. (Zichy tusrajza: »Nem tesz föl a lyány magában egyebet.«)

Zichy Géza: A leányvári boszorkány. Költői beszély. Zichy Mihály 13 rajzával. Bp. 1881. Athenaeum. 4°, 148 l., 13 képmelléklet.

»Segítség!« Az eperjes—nagykároly—torockói tűzkárosultak emléklbuma. Bp. 1887. Franklin. 2°, 40 l. (Díszmű.) (Zichy képe: »Eperjes, Nagykároly. Torockó.«)

Az osztrák-magyar monarchia írásban és képekben. Magyarország. I. kötete. Bp. 1888. M. kir. Államnyomda. (K. 4°.) (Zichy képei: Pórosztó bajvívás (1886). Harcdöntő párbaj. Szentivánéji tűzünnepe. Tűzgrás. Gyermek-avatás az ősmagyaroknál. A holt vitéz és menyasszonya. Legényköltögetés ősrégi halotti toron. Attila lakomája. Csaba útja. A vízi tündér és a királyfi. A garaboncsás deák és az árva gyermek.)

Varga Ottó: Aradi vértanúk albuma. Második bővített kiadás. Bp. 1890, Franklin. 4°, 222, 2 l. (Zichy képei: Címkép. Címkép a III. részhez.)

Arany János balladái. Zichy Mihály rajzaival. Bp. 1894. Hornyánszky Viktor. 2°, 1 kötet : 1 l., Aa—Ac—A jelzetű rézmetszet ; 2 : (1895) 1 l., Ba—Bc ; 3 : 1 l., Ca—Cg ; 4 : 1 l., Da—Dc.

Garay-Album. 1898. (»Garay János emlékére.«) (Az obsitos illusztrációja.)

Arany—Zichy-Album. Arany János 24 költeménye Zichy Mihály 40 rajzával. A Pesti Napló ajándéka az 1898. évre. Bp. »Kosmos«. 1898. 4°, 75 l. (Riedl Frigyes bevezetésével.)

Zichy Mihály élete és művei. A művész legkitünőbb alkotásaiból 40 kép. (Heliogravur és egyéb.) A művész életrajzával és képek magyarázatával. Bp. (é. n.) (1896.) Athenaeum.

2°, 8 l., 40 képmelléklet. (Díszmű.) (Képek jegyzéke: Ábránd a festékesláda fölött. A rombolás géniusának győzelme. A szirén éneke. 1, 2, 3. A bor hatása. Zsidó mártírok. Auto da fé. Egy család. Démon lebeg a hegyek fölött. A csábítás. Démon a kápolnában. »Az enyém!« A csók. A mentőangyal. Apoteózis. [Az utóbbi 7 kép Lermontow »Démon« c. költeményéhez.] Biela. Tamana. Mary hercegnő. Tamara cárné. [Lermontow »Korunk hőse« c. költeményéhez.] Don Juan. 1, 2. [Byron költeményéhez.] A londoni vásár. [Madách »Az ember tragédiája«-hoz.] Rafael és modellje. III. Henrik orgiája. Egy királyi kegy. Gyermek-arkkép. Az emberi tehetetlenség. A hulló csillagok. Az elrablás. Fiatal lány a középkorból. Mondd : Köszönöm. A megtalált szarvas. A szarvas leszállítása a hegyről. A szarvas szállítás. Tanulmány. [Keresztény mártír.] Női tanulmány. 1, 2. A zene kíséri az embert a bölcsőtől a sírig.)

Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története képekben. Szerkesztették: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Bp. 1898. Révai. (N. 8-r.) 472 l. (Zichy Mihály képei: Petőfi jövendője »Takarjón bár a szemfödél: Dicső neve költő fiadnak. Anyám, soká, örökkön él.« [»Petőfi.«] Ezernyolcszáznegyvennyolc március 15-ike. [»Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk« 1880.] A szabadság, egyenlőség, testvériség kora. »Föltámadott a tenger, a népek tengere.« A Deák-Albumból. [»az ország jövendője Kossuth Lajos.]

Madách Imre: Az ember tragédiája. Drámai költemény. Zichy Mihály 20 képével. Ötödik kiadás. Bp. Athenaeum. 1898. 2°, 231 l., 20 képmell. (Képek jegyzéke: Lucifer az Urral szemben. A paradicsomban. A pharao s a haldokló rabszolga. Lucifer: »Pár ezredév gúlaídat elássa.« Milliades sorsa. Lucifer felköszönti a halottat. Hippia: »Atyám, megkönnyülék.« Péter apostol: »Istennek dicsőség.« Tankréd a patriarcha előtt. Isaura búcsúja Tankrédtől. Éva: »Jó éjt! Reggelre ne feledd a pénzt.« Danton a nyaktilón. Képlerné légyottja. A londoni vásár. Ádám: »Hagyjátok ez anyának gyermekét.« Ádám: »Az édenkertnek egy

késő sugára.« Ádám az ürben. Az eszkimó vendége. Ádám: »Vége a komédiának.« Az Ur: »Küzdj és bizva bízzál.«)

Madách Imre válogatott munkái. Bevezetéssel ellátta Palágyi Menyhért. Zichy Mihály képeivel. (Remekírók Képes Könyvtára.) Bp. (é. n.) Lampel. 8°, 332 l., 7 képmelléklet. (A művész 6 képe.)

Zichy Mihály élete, művészete és alkotásai. (18 szöveggéppel és 40 műmelléklettel.) A »Pesti Napló« ajánléka. Bp. 1902. Athenaeum. 4°, 4 (sztl.), 76 l. (Tartalma: Zichy Mihály levele »A »Pesti Napló« t. Szerkesztőségének.« [Facsimile.] Lándor Tivadar: Zichy Mihály élete. Gerő Ödön: Zichy Mihály művészetéről. Londez Elek: A képek magyarázata. A képek jegyzéke: az 1896-os kiadás óta bővülve: Krisztus levétele a keresztől. A mentőcsónak. Boszorkányműve. Richelieu bíbornok. Fauszt és Heléna. [Göthe (sic!) »Fauszt«-jához.]

Rusztaveli Tariel a párdúcbrös lovag. Fordította: Vikár Béla. Zichy Mihály 26 képével. Bp. 1907. Athenaeum, 8°, 231 l., 26 melléklet.

Zichy, Michael von: Liebe. (Vierzig Zeichnungen.) Leipzig, 1911. Privatdruck. 4°, 4 (sztl.) l., 40 képmell. (Díszmű.) (Erotikus képek gyűjteménye.)

Goethe Fausztjához. [Új Fauszt-kiadás. (é. n.) Zichy több illusztrációjával.]

Madách Emerico: La tragedia de l' homo. Drama poemo. El la Hungaria originalo: K. Kalocsay. Bp. 1924. Eldono de la Hungaria Esperanto Instituto. 8°. VIII+237+XXIV+1. (sztl.) l.+21 képmell. (Esperanto kiadása Az ember tragédiájának Zichy 20 illusztrációjával.)

Zichy Mihály grafikai munkái. (Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum. A Grafikai osztály LIV. kiállítása.) Bp. 1927. október havában. Hornyánszky. 8°. 15 l.+1 m.

Irodalom :

Szana Tamás: Zichy Mihály. (Magyar Művészek. Műtörténelmi vázlatok képpel.) Bp. 1887. Révai. 4°.

224—248 l. (A részint különálló, részint szöveggközi képek jegyzéke: Női tanulmány. Cím nélküli női félakt-tanulmány. [Zichy Mihály képe Miss Marytól.] A négy évszak 1—4. A zsidók üldöztetése. Falstaff. A jó és a rossz angyal. Tivornya. A pezsgő. I—III. Cím nélküli női akt-tanulmány és más már ismert és leírt kép.)

Lovag Zichy Mihály és a parisi magyar egyetl. Kassa, 1903. Koczányi Béla. 8°, 7 l.

Szana Tamás: Zichy Mihály. (A Pallas Nagy Lexikona. XVI. k. 1897. 1850—1851. l.)

Zichy Mihály művei. (Nemzeti Szalon.) Bp. (é. n.) Légrády Testvérek. 8°, 40 l. (Dr. Rózsa Miklós: Zichy Mihály élete és művészete.) 1902. (A művész 84 képének kiállítási katalógusa.)

Bodányi Ödön: Adatok Zichy Mihály életéről és művészetéről. Szombathely, 1907. Bertalanffy József. 8°, 6, 196 l.

Szinnyei József: Zichy Mihály. Magyar Írók. XIV. k. Bp. 1910. Hornyánszky. 8°. 1824—1825. l.

Zichy Mihály. (Révai Nagy Lexikona. XIX. k. Bp. 1926. 676 l.)

Lyka Károly: Zichy Mihály. (Éber László: Művészeti Lexikon. Bp. 1926. 838 l.)

Bende János: Zichy Mihály élete és művészete. Bp. 1927. Kókai Lajos. 8°. 206 l.

Lázár Béla: Zichy Mihály élete és művészete. Bp. 1927. Athenaeum. 4°. 239 l. 151 mélynyomású táblával. (A legteljesebb Zichy-biográfia.)

Gauthier, Théophile: Zichy. Fordította és bevezetéssel ellátta Rózsaffy Dezső. (Magyar Művészeti Könyvtár. 13—14. sz.) Bp. 1927. Amicus. (k 8°.) 40 l.+8 képmell. (Zichy-képek: Fiatalkori önarckép. [»Ilyen legény voltam én 1840-ben, Zichy Mihály 1894« fölirattal.] A krimi hadjáratból 1855—56. Richelieu és kedvese (1856). Az uzorás (1859). A »Pénzekiek« orosz művésztársaság [közük Zichy is ott van.] Falstaff. (1874). Faun és nimfa (1874). II. Henrik (1875).

Összeállította: *Kozocsa Sándor.*

SOMMAIRE

LÁSZLÓ RAVASZ : *Schisme littéraire.*

L'illustre évêque calviniste, esthéticien brillant en même temps que théologien profond, passe en revue les « schismes » divers qui rongent le corps presque millénaire de la littérature hongroise. Il y a, d'abord et surtout, l'opposition entre vieux et jeunes, si différents les uns des autres en ce qui concerne leurs goûts, leurs conceptions, l'expression de leur art et jusqu'à leur manière de sentir. Il y a encore la rupture politique : la nouvelle littérature de Transylvanie se sépare de plus en plus de celle de Hongrie et, ne possédant guère de traditions, se laisse facilement entraîner par les courants les plus modernes. Il serait pourtant souhaitable que ces deux branches de la même souche, littérature transylvanienne et littérature hongroise proprement dite, se mêlent et se pénètrent mutuellement, pour le plus grand bien de la littérature hongroise tout entière...

ZOLTÁN AMBRUS : *Livre et commerce.*

Le doyen vénéré de la littérature hongroise moderne, romancier, conteur, critique et traducteur de nombreux chefs-d'oeuvre (comme, p. ex., de Madame Bovary), s'attaque, à propos d'une enquête en France, aux maladies les plus dangereuses de la Littérature de nos jours. Laisant de côté certains symptômes — prix littéraires, conversions, exhibitions, thés littéraires — qui se bornent encore plus ou moins à l'atmosphère surchauffée de Paris, M. Ambrus souligne, tout particulièrement, le rôle immense de la publicité, ce triomphe de l'américanisme en Europe, qui fait du livre un article de commerce, l'évalue d'après son « rendement » et amène inévitablement l'industrialisation totale de la littérature. Il cite, à cette occasion, l'opinion d'une foule de littérateurs français qui se prononcent, pour la plupart, contre les excès de la publicité ; à ceux qui s'y résignent ou en profitent, M. Ambrus oppose les éternels principes du goût et de l'honnêteté littéraires...

ARTUR ELEK : *Mihály Zichy, comme illustrateur.*

A propos du centenaire de ce grand artiste hongrois, contemporain de Munkácsy et longtemps le peintre attitré de la cour des tsars, la Revue des Bibliophiles consacre plusieurs articles à sa gloire, comme, p. ex., dans la Chronique, celui de M. Lyka sur deux biographies récentes du maître, ou comme la nomenclature exacte, dressée par M. Kozocsa, des ouvrages illustrés par Zichy qui se trouvent dans la Bibliothèque du Musée National. L'étude susnommée de M. Elek, l'un de nos meilleurs critiques d'art, analyse presque exclusivement les illustrations hongroises du peintre. Nous ignorons totalement une foule immense de ses dessins, ceux qu'il avait faits en Russie et ceux qu'il avait dispersés à Paris ; cependant ni cette partie présumée de son oeuvre ni ses grandes toiles symboliques ne sont indispensables à l'appréciation définitive de son génie, — génie de l'illustration bien plus que celui de la grande peinture monumentale. Après bien des dessins inégaux, c'est dans les illustrations de la Tragédie de l'Homme — grandiose poème dramatique de Madách — que Zichy donne enfin sa vraie mesure.

Ici, comme, quelques années plus tard, dans ses illustrations des ballades d'Arany, non seulement qu'il rivalise en invention avec ces deux grands poètes, mais souvent il les dépasse même par la force de son imagination et, surtout, par la richesse des détails. A l'âge de 70 ans, il y travaille avec la même ferveur et avec le même amour exclusif de son art que les célèbres enlumineurs de la première Renaissance . . .

ELEMÉR VARJU et LÁSZLÓ LAJTA : *Cantique de Ste Elisabeth, de l'époque du roi Sigismond.*

C'est à Kassa, dans la bibliothèque des Dominicains que M. Varju a découvert dernièrement un tout petit livre manuscrit, contenant, avec les commentaires de St. Thomas d'Aquin, la Métaphysique d'Aristote. L'examinant d'un peu plus près, il a trouvé, sur la feuille de garde, un cantique latin en l'honneur de Ste Elisabeth, fille du roi Endre IIe de la maison des Árpád, et particulièrement vénérée dans son pays d'origine, en Hongrie — de plus la musique même du texte dont les notes très caractéristiques datent de la fin du XIVe ou tout au plus du début du XVe siècle. Bien que texte et musique du cantique soient des compilations de plusieurs hymnes bien connues en l'honneur de Ste Elisabeth, cette découverte est très importante, puisqu'elle vient de fournir le premier document musical en Hongrie, ayant des rapports directs et précis aux faits de l'art et de l'hagiographie hongrois. D'après les recherches patientes de MM. Varju et Lajta, il est plus que vraisemblable que les vers et la mélodie de ce cantique sont l'oeuvre d'un domi icain hongrois de Kassa, oeuvre compilée et copiée pour l'église paroissiale de cette ville, vouée précisément à Ste Elisabeth...

ALMOS JASCHIK : *L'art de l'illustration* (suite ; cf. La Revue des Bibl. I. 1.). Le rôle et la collaboration de l'artiste et du typographe dans l'illustration, M. Jaschik les démontre successivement sur les oeuvres de Rackham et de Dulac, de Lilien et de Bayros, et, enfin, sur celles de deux Hongrois, Joseph Divéky et Willy Pogány . . . A l'heure qu'il est, l'art de l'illustration tend aux formes essentielles, à la composition. Peu à peu on arrivera à l'unité organique de l'illustration et du texte, mais cela à deux conditions : en découvrant, à force d'essayages, de nouveaux procédés de reproduction et, surtout, en dépassant l'esthétique matérialiste, source profonde du désordre qui règne actuellement . . .

CHRONIQUE

Comptes-rendus de quelques ouvrages récents, par MM. D. Angyal, V. Bierbauer, Björkmann, L. Fülep, A. Gárdonyi, I. Gulácsy, S. Hevesi, K. Isoz, M. Kállay, A. Kárpáti, L. Kékly, I. Kner, K. Lyka, R. Rapaics, T. Rédey, A. Schöpflin, A. Sikabonyi et P. Török : S. Brassai, biographie par M. Boross; Les Monuments artistiques de la Hongrie, ouvrage d'art illustré, par K. Divald ; Confession de Minuit, roman de G. Duhamel, traduit dernièrement en hongrois ; L'Evolution historique des caractères typographiques occidentaux, ouvrage allemand, par F. H. Ehmcke ; Contes, par P. Farkas ; La Vie, l'Amour et la Mort, ouvrage biophilosophique du baron Fejérváry ; Leonardo, biographie, par A. Hekler ; Le Moteur Lánszky, roman par F. Herczeg ; La Vie d'un Homme, autobiographie, par L. Kassák ; L'Essor nuptial, roman, par I. Kádár ; Promenades avec A. France, souvenirs de S. Kémeri, traduits récemment en anglais ; Du Matin au Soir, nouvelles, par M. Kisbán ; L'Homme nu, poèmes de D. Kosztolányi ; Encyclopédies Littéraires ; La Famille Bethlen, ouvrage historique, par I. Lukinich ; Le Chariot du Diable, roman, par S. Makkai ; Bethlen, portrait biographique, par M. Surányi ; Histoire des Religions, par L. Szimonidesz ; Esquisses historiques de l'époque turque, par S. Takáts ; Das Alte Theater, ouvrage historique, par K. Benyovszky ; et deux biographies récentes du peintre Zichy, par MM. Bende et Lázár.

Lettres.

- S. Makkai* : *Lettre de Transylvanie (Kolozsvár)* : Le jeune évêque calviniste de Transylvanie, auteur d'un roman historique et d'un beau livre sur le poète Ady, préconise, en vue des circonstances spéciales de Transylvanie, la création et la diffusion d'une littérature franchement populaire; à ce propos il parle de ses propres efforts, de la maison d'éditions Minerva à Kolozsvár et des livres d'Elek Benedek, ce charmant conteur transylvanien, pour la jeunesse.
- André Fevrel (Paris)* : *Les Expositions de la Bibliothèque Nationale*. L'éminent conservateur de cette illustre institution passe rapidement en revue les expositions de ces dernières années, organisées dans les salles somptueusement restaurées de l'ancien Palais Mazarin.
- Enrico Rocca (Roma)* : *La vie littéraire en Italie*. Portraits de quelques écrivains modernes dont les oeuvres dépassent, d'or et déjà, les frontières de la littérature italienne : il y a d'abord le grand poète napolitain, S. di Giacomo, avec une nouvelle édition de son volume *Poesie* ; le roman fantastique d'A. Panzini (I tre re con Gelsemano) ; les contes et romans de Pirandello que M. Rocca trouve supérieurs à ses pièces de théâtre ; l'habile et fécond G. da Verona qui publie chaque année un ou deux romans nouveaux ; le jeune Massimo Bontempelli, représentant de la génération nouvelle ; enfin la grande étude de F. Flora sur Croce et les romans nouvellement découverts, mais depuis longtemps publiés, de l'écrivain triestin, Italo Svevo...
- B. Leffler (Stockholm)* : *Le beau livre suédois*. Quelques données intéressantes sur les éditions suédoises, sur la noble simplicité du livre moyen et sur les grands éditeurs de Stockholm, comme les Frères Lagerstroem avec leurs éditions bibliophiles, la maison Norstedt et la maison Bonnier...

Notes et Documents.

- E. Czakó* : *L'Exposition Historique de l'Imprimerie Universitaire*. Cette exposition, organisée à l'occasion du 350e anniversaire de la maison, représente d'une manière brillante les trois époques historiques de l'Imprimerie : celle de Nagyszombat (1577—1777), celle de Pozsony (1621—1641) et enfin celle, la plus riche, de Buda (1777—1927) ; parmi les éditions de la 1re époque, il faut nommer les livres de Pázmány, ce Bossuet de la vieille littérature hongroise ; parmi celles de la 3me, les éditions originales de la plupart de nos écrivains classiques, depuis les Kisfaludy jusqu'à Petoeffi.
- E. Hoffmann* : *L'Exposition de miniatures flamandes à Bruges*.
- N. Kóbor* : *Quelques documents historiques dans les Archives de Sienne*. Procès-verbaux et chroniques italiens ayant trait à certains faits de l'histoire hongroise.
- L. Dézsi* : *Le premier « prospectus » hongrois*. Il s'agit de celui du grand grammairien et poète Révay (1785).
- Gy. Podhradzsky* : *Quelques livres rares aux ventes de Prague*.
- S. Kozoca* : *Bibliographie de M. Zichy (à propos de son centenaire)*.

Les manuscrits, les livres et les périodiques doivent être adressés au directeur de la revue (Budapest, Nemzeti Muzeum). Administration et abonnements : Budapest VIe, Andrassy-út 16.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

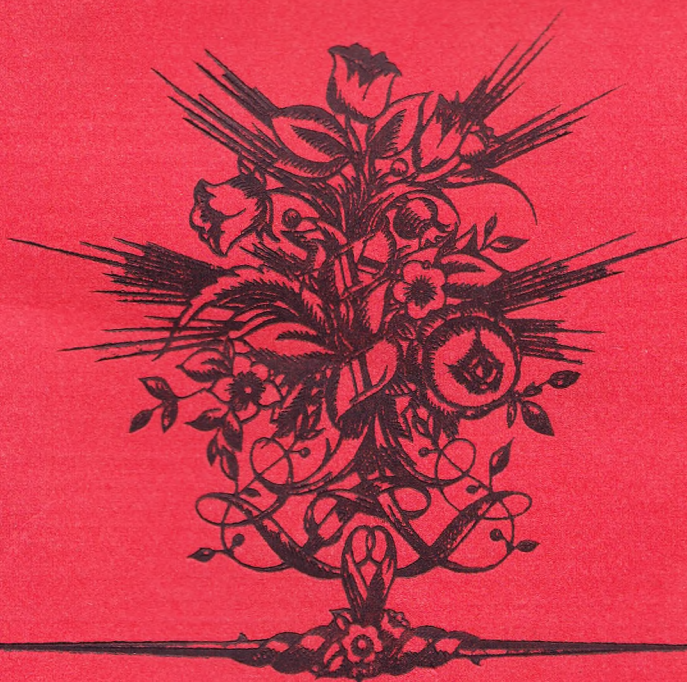
Ady Endre: Istenes versei. Bp. 1927. (Athenaeum.)
Ady Endre verseiből. Antológia. Bp. 1927. (Athenaeum.) A *műgyűjtő*. Szerk. Szilárd Vilmos. Bp. 1927. I. évf. 1—4. sz. *Graf Alexander Apponyi*: *Hungarica*. München, 1927. A *Sajtó*. Szerk. dr. Wängscher Frigyes. Bp. 1927. I. évf. 9—12. sz. *Asztalos Miklós*: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. Pécs, 1927. (Karl-kiadás.) *Ch. Pierre Backman, Béla Leffer*: Ungern i kultur och historia. Stockholm, 1927. *Balázs Elemér*: Szerzői jogi reformtörvények. Bp. 1927. (Csáthy Ferenc.) *Baug Herman*: Reményvesztett nemzedék. Bp. 1927. (Révai.) *Baros Gyula*: Boldog Margit legendája. Bp. 1927. (Singer. Irod. Társ.) *Bársony István*: *Delibáb*. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Benyóczy Károly*: Schodel Rozália. Pozsony, 1927. (Steiner Zsigmond.) *Boros György*: Brassai Sámuel. Kolozsvár, 1927. (Minerva.) *Csathó Kálmán*: Miért nem ment hozzá nagymama nagyapához. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Csathó Kálmán*: Mindhalálig. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Csathó Kálmán*: Mi van a kulisszák mögött. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Divald Kornél*: Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. (Egyetemi Nyomda kiadása.) *Erdős Renée*: Lavinia Tarsin házassága. I—II. Bp. 1927. (Révai.) *Farkas Pál*: Elbeszélések. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Dr. br. Fejérváry Géza Gyula*: Élet, szerelem és halál. Bp. 1927. (Révai.) *Fénelly Gyula*: Újabb Ady-tanulmányok. Berlin, 1927. (Voggenreiter.) *Földi Mihály*: A másik élet. Bp. 1927. (Franklin.) A *Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője* 1926. Új évfolyam, 6. kötet, 1—4. sz. Bp. 1927. *John Galsworthy*: A Forsyte Saga I—III. Bp. 1927. (Franklin.) *Galsworthy*: A szigeti képművészek. Bp. 1927. (Franklin.) *Galácsy Irén*: Hamu. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Hajnal István*: A *Swath*-emigráció Törökországban. Bp. 1927. (Magy. Tört. Társ.) *Hatvany Lajos*: Ady a korcsokról. Bp. 1927. (Genius.) *Hekler Antal*: Leonardo da Vinci. Bp. 1927. (Magy. Irod. Társ.) *Herczeg Ferenc*: A milói Vénus karja. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Herczeg Ferenc*: A Lánszky-szobor. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *E. Henriot*: *Archie Brun ou la vertue bourgeoise* Paris, 1924. *Isabelle Lévain*: Búcsúm a sárga háztól. Bp. 1927. (Genius.) *Horváth János*: A magyar irodalmi népiesség *Faludatyi* Petőfiig. Bp. 1927. (Akadémia.) *Howard Carter*: Tut-Ankh-Amen koporsója és szobája. Bp. 1927. (Franklin.) A. S. M. *Hutchinson*: Az asszony, aki pénzt keres. Bp. 1928. (Athenaeum.) *Ioányi Béla, Gárdonyi Albert és Csada Elemér*: A kir. egyetemi nyomda története 1377—1927. Budapest, 1927. (Egyetemi nyomda.) *Juhász Andor*: A világirodalom életképe. Budapest, 1927. (Révai.) *Karinthy Frigyes*: *Notesz*. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Károly Lajos*: Egy ember élete. Bp. 1927. (Dante.) *Károly István*: Angyalú üdvözlét. Bp. 1928. (Amicus.) *Károlyi Károly*: *Naulahka*. Bp. 1927. (Pantheon.) *Károly Miklós*: Reggeltől estig. Kolozsvár, 1927. (Erdélyi Szépművés. Céh.) *Komáromi János*: Reményvesztett nemzedék. Bp. (Stádium.) *Komlós Aladár*:

Az új magyar líra. 1927. (Pantheon.) *Kosáriné Réz Lola*: A pápaszem. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Kosztolányi Dezső*: Meztelenül. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Kozma Andor*: *Petőfi*. Bp. 1927. (Pantheon.) *Kundt Ernő*: Az angol regény mesterei. Bp. 1927. (Franklin.) *Roger Laburthe*: Sous le martinet. Paris, 1927. *La Fontaine* összes meséi. Bp. 1927. (Dante.) *Selma Lagerlöf*: Jeruzsálem I—II. Bp. 1927. (Franklin.) *Lambrecht Kálmán*: Az ősember elődei. Bp. 1927. (Dante.) *Ligeti Ernő*: A kék barlang. I—II. Kolozsvár, (Erdélyi Szépművés. Céh.) *Jack London*: A mélység. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Lukinich Imre*: A bethleni gróf Bethlencsalád története. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Magyar Grafika*. Szerk. Biró Miklós. Bp. 1927. VIII. évf. 8—12. sz. *Magyar Iparművészei*. Szerk. Györgyi Kálmán. Bp. 1927. XXX. évf. 7—10. sz. *Makkai Sándor*: Örökszekek. Bp. 1927. (Genius.) *Márai Sándor*: Istened nyomában. Bp. 1927. (Pantheon.) *Mester János*: Kelet nagy gondolkodói. Bp. 1927. (Franklin.) *Milkó Endréné*: Versek. Bp. 1927. (Grill.) *Móricz Zsigmond*: Arany szoknyák. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Nagy József*: A modern gondolkodás. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Napkelet*. Szerk. Tormay Cecile. Bp. 1927. I. évf. 12—13. sz. A *Napkelet Lexikona*. I—II. Bp. 1927. (Magyar Irod. Társaság.) *Néplantók Lajka*. Szerk. Kőrösi Henrik. Bp. 1927. LX. évf. 34—38. sz. A. Neumann: A sátán. Bp. 1927. (Franklin.) *Nyugat*. Szerk. Babits Mihály, Gellért Oszkár, Osvát Ernő. Bp. 1927. 19—24. sz. *Pályi Ede dr.*: Közgazdaságtan mindenki számára. Bp. 1928. (Athenaeum.) *Luigi Pirandello*: Forog a film... Bp. 1927. (Athenaeum.) *Az Orsz. Magy. Szépművészei Múzeum* évkönyvei. IV. Bp. 1927. (Országos Szépm. Múz.) *Óstör József*: Tisza István saját szavaiban. Bp. 1927. (Franklin.) *Pásztorfi*. Szerk. Áprily Lajos, Gyallay Domokos, György Lajos. Kolozsvár, 1927. XIII. évf. 19—24. szám. *Rakovszky Menyhért*: Fiatalság fejfája. Bp. 1928. (Stádium.) *Ravasz László*: Organozgás. 2. kiad. Bp. 1927. (Stádium.) *Revue des Etudes hongroises et finno-ougriennes*. Páris, 1927. 3—4. sz. *Sárközi György*: Váltott lélekkel. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Schneider Eduard*: Néhány óra a bencések között. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Sebest Dénese*: Bethlen István gróf. Bp. 1927. (Egyetemi nyomda.) *Sebestyén Károly*: *Summa vitae*. Bp. 1927. (Athenaeum.) *Szurányi Miklós*: Noé bárkája. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Szurányi Miklós*: Bethlen. Bp. 1927. (Singer és Wolfner.) *Szilágyi Géza*: Szó és könyv. Bp. 1927. (Pesti könyvnyomda.) *Takács Menyhért*: Mi a bölcsélet? Berlin, 1927. (Voggenreiter.) *Takács Sándor*: A török hódoltság korából. Bp. 1927. (Genius.) *Tamás István*: Őt világrész a Szajna partján. Szabadka, 1927. *Tolsztoj*: A kozákok. Bp. 1927. (Révai.) *Tonelli Sándor*: Emberi problémák. Szeged, 1927. (Délmagyarországi hírlapnyomda.) *Trócsányi Zoltán*: Magyar régiségek és ritkaságok. III—VI. Budapest, 1927. (Dante.) *H. G. Wells*: *Egyelőre...* Budapest, 1927. (Pantheon.) *H. G. Wells*: A művészetek fejlődése. Budapest, 1927. (Genius.)

KÖNYVBARÁTOK LAPJA

SZERKESZTI
SIKABONYI ANTAL

SINGER · ÉS · WOLFNER · RT · KIADÁSA
B U D A P E S T